

9

FUNK

0013 85

tiseo A.R.A.R.@

ԲՈՎԱՆԳԱԿՈՒԹԻՒՆ

- 1.- Ա. ՊԱԼԵՈԶԵԱՆ Յոյն բանաստեղծուհի մը
- 17.- Յ. ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ Պալեոզեանի աշխարհը
- 22.- Ս. ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ Սալտակ քերթուածներ
- 26.- Ր. ԲԷՊԱՊՃԵԱՆ Սեպտեմբերի սեմին
- 31.- Պ. ՀԵՐԵԱՆ Տրուտի հրքիռներ
- 32.- Ն. ՊԵՇԻԿՅԱՆ Միքրոնեգիա
- 44.- * * * Աշուտ Աղայեան
- 44.- Յ. ՄՈՎՍԷՍ Աշուտ Աղայեան
- 45.- Ա. ԱԻՎԱԼԵԱՆ Բանաստեղծութիւններ
- 49.- * * * «Գասն տարուայ գործ է այս» — Բ.
- 58.- Ե. ԶԱՐԵՆՑ Երբորդ Այգաբաց
- 62.- » » Հնի համար
- 62.- » » Երբէ տրիպլետ
- 65.- Լ. ՄԿՐՏԶԵԱՆ Երկու հրատարակութիւն
- 71.- Մ. ՄԻՆԱՍԵԱՆ Հրայեայ Անտեանի նամակները
Վիեննայի Միքրոնեգիայի
- 77.- * * * Մշակութային լուրեր

digitised by

Բարձր

ԱՐՄԱԳԻՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒՐԵԱՆ Ե ԱՐՈՒԵՍՏԻ

Ի Դ. ՅԱՐԻ, Բ Ի Բ Յ Կ Ա Ր Ե 1965 Վ Է Շ Ր Ո Ւ Ր

Ա. Պ Ա Լ Ե Ո Ջ Ե Ա Ն

ՅՈՅՆ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒՅԻ ՄԸ

Ազգիպետը հեղինակ Արա Պաշտպանին սակ առաջ պատմը-
ւանք մը ընծայած ենք «Բարձր»-ի մէջ՝ Բրազիլի հաստիակի
Բարձրանութեամբ եւ հեղինակը ներկայացնող համառոտ նոթով
մը:

«Յոյն բանաստեղծուի մը խորագրուած կտորը, ուրեմն,
«Բարձր»-ի մէջ Երևոյց Պաշտպանի երկրորդ պատմուածքն է, որ
ստորինը առաջ արժանացած է Տորոնթոյի Երկրորդ Գրական Մը-
ջանքին (1972), սակ հիւրընկալուած է «Ժողովուրդի Գրական»
Ֆիլըմի հանդէսին մէջ, իսկ աւելի ուշ, ճանապարհորդի Բա-
նաստեղծի վերածուելով՝ քանի մը անգամ ճանապարհուած է Գա-
նաստեղծի մէջ:

Պատմուածքը «Բարձր»-ի արամազրութեան սակ զուտած է հե-
ղինակին կողմէ:

Գաղանձագիտն էր, որ հետաքրքրութիւնս վերակենդանացուց յունա-
րէնին հանդէպ: Փոքր տարիքիս ձգած էի Յունաստանը եւ այն միջոցին, երբ
կլանուեցայ Զորագայի տիպարով, արդէն ժողովուրդն էի զիտացած ամբողջ յու-
նարէնա: Կապերս վերահաստատեցի տեղական յոյն դաղութին հետ եւ ոչ
մէկ դժուարութիւն ունեցայ քանի մը դասատուներ զաննելու, որոնք, անգլի-
էն դասերու փոխարէն, պատրաստակամութիւն յայտնեցին օգտակար ԸԱ-
լու իմ յունարէնիս բարեխառմին:

Յամենայնդէպս, առաջին ուսուցիչս միասնական զուրս եկաւ, եւ
երբ համապատասխան հակադրեցութիւնը լցուցարեւելցի իր արամազրու-
թիւններուն կապակցութեամբ՝ շահագրգռութիւնը կորսնցուց ծրագրին հան-
դէպ:

10097-860

Երկրորդ դասատուս, երեւան եկաւ, որ նախանձոտ ամուսին մը ունի, եւ երբ ան Համապատասխան Հակադիցուծութիւն շքուցարարեց իմ արձագանքութիւններու կապակցութեամբ, նս կորսնցուցի Հետաքրքրութիւնս Երազրին Հանդէպ:

Երրորդ դասատուս՝ Վասիլին, վեց ամիս դիմացաւ: Մինչեւ իր կոյր սիրահարութիւնն ու ամուսնութիւնը թափթփած ոսկեծածի մը Հետ, ան՝ Հաւատարմօրէն, ամէն Ուրբաթ երեկոյ կու գար յարկարածինս, քանի մը գաւաթ աններու եւ դասանիւթեր փոխանակելու համար: «Այդ ամէնը յուսարէն է ինծի համար», կ'ըսէր ամէն անգամ, որ ձախողէի բան մը կանոնաւոր կերպով բացարեւի իրեն: Եւ երբ Հետաքրքրութիւնը կորսնցուց անդլերէնի գասերուն նկատմամբ, սկսայ ճատրակի դասեր տալ իրեն, ինչ որ սխալ մըն էր: Ան այնքան տարածուած կ'ըլլար խաղով — յիշեցնելով Գաբշի մէկ լուսանկարը Սիպիլիուսի — որ ստիպուած կ'ըլլայի ճատրակի տախտակէն Փիզիքական ուժով Հետացնելու գինը: Խաղս բարելաւելու եւ առանց մեր թանկագին ժամանակէն շատ բան վատնելու գինը պարտութեան մատնելու համար, չարթուան ընթացքին ժամեր կը յատկացնէի՝ իյնալով Թիւրքի, Պետրոսեանի եւ Լուզինի խաղերուն ուսումնասիրութեան վրայ:

2.—

1

Վասիլին մնացած յունարէն գիրքերուն ու հանդէսներուն մէջ բանաստեղծութիւններու փոքր հատոր մը կար, որ կը կոչուէր «Առանձնաշնորհ-նայ Ժամեր», գրուած՝ էլլենի Փափախարիսթու անունով Հեղինակի մը կողմէ: Անոնք այնքան բանաստեղծութիւններ չէին, որքան բառային կարուաններու երկար ու նիւար չարքեր, որոնք հարուստ ալլադանութեամբ մը էջերու տնայապար կը կարէին կորագիծերով, զիկզակներով եւ ընդհատուած չարքերով: Գրքը զուրկ էր էջաթիւերէ եւ բանաստեղծութիւնները խորագիր չունէին: Կը յիշեմ, միակ բանը, որ դուրս կու գար այդ գրութիւններէն, կղզիացման գլխաւորութիւնն էր. հաղորդակցութեան փնտռուէ մը, զուր ճիգ մը՝ տպուած էջէն գուրս գալու եւ Հասնելու ընթերցողին:

Ես բաց կամայ արիճն եմ,
 որ կը բարձրանայ,
 կը փշրուի
 եւ կը տարածուի
 փայլիւղ, մերձակ աւազիմ:
 Բեւեռային արցմ եմ ես՝
 սառցակոյտիմ վրայ,
 երկինքին մէջ՝ սառնաղ արծիւ,
 սստաստող, կաշտող այժ մըն եմ վայրի:
 Գեան եմ ես, որ ծարաւ է
 ջուրիբուն ծովի,
 հողն եմ ես,
 ստաղիցմ,
 արփիմ
 աւ երկինքը —
 Դունս:

Միշտ ալ մտածեմ եմ, որ բանաստեղծութիւնը միջին դասակարգին

յատուկ զբաղում մըն է: Ինչ որ կը կանխենթաղէ անձնական եկամուտ, հանելի շրջապատ, ժամանակ, աղուոր դէմքեր, վայելուչ ու փոքր զժրտխտութիւններ: Աղուոր դէմքերը, պարզապէս իրենց անհպելիութեամբ, ինծի կը ներշնչեն զայրոյթի, կատաղութեան ու բռնաբարումի մտածումներ, քերթողական ոճաւոր առւններ:

Միսերս կը ծածկեմ,
սակայն հոգիս
Քարի նման
ամուր է
Մերկ
հոգիլի:

Գուցէ բան մը կորսուած է թարգմանութեանս մէջ եւ այստեղ չեմ վերարտադրեր տղապրական չափազանցութիւնները:

Բռանք,
կը կասկածիմ
ձեր վրայ,
ինչպէս կարիճներում
եւ փաղիմներում:

Նոյնիսկ այս մէկուն կը փորձուի սարգակերպ ձեւ տալ:

Հայելի մը
կախուած աստղէ մը —
որ այս առթիւ
ընդունած է
զամի մը դերը —
երկրէն վեր եւ
ցոլացնելով զայն, —
լուսինը:

Բացայայտ թեքներ փրկանքի մը հետեւանքով, այս մէկը քրտիկզի ձեւ ունի:

3.—

Բանաստեղծութիւններս մէկ մասը, վարժութեան համար, անգլերէնի թարգմանեցի:

Ապա, եւ միայն ապա, մասնեցի իրրեւ համակիր նամակ մը գրել բանաստեղծուհիին, այն յոյսով, որ այսպէսով յոյն գրչի բարեկամ մը կ'ունենամ: Նամակիս մէջ ղետեղեցի թարգմանութիւններէս նմոյշներ եւ ամբողջութեան զրկեցի գիրքի չբատարակելին հասցէին, Աթէնք:

Մոռցած էի նամակս, մինչեւ սր քանի մը ամիս ետք պատասխան ըստացայ իրմէ: Ջերմ, բարեկամական պատասխան մըն էր, ուր ան կը գովէր թարգմանութիւններս եւ ներողութիւն կը խնդրէր նամակիս ուղ պատասխանելուն համար (երկրէն դուրս գտնուած է այդ օրերուն), հատուածներ կը մէջբերէր իր նոր, չբատարակուած բանաստեղծութիւններէն եւ կ'ուզէր յա-

ւելեալ տեղեկութիւններ ունենալ իմ մասին — գործիս, բարեկամներուս, սոր
վորութիւններուս, երազներուս :

Նամակադրութիւնը տարիէ մը աւելի տեւեց եւ, այդ միջոցին, մենք
աւելի տարակարծութիւններ ունեցանք, քան համաձայնութիւններ: Օրինա-
կի համար, ան կը հաւատար նախանամութեան, դերբնական երեւոյթնե-
րու, հեռազգացութեան — սակայն չէր հաւատար թուող մարմիններուն —
կ'անտեսը բոլոր գիտութիւնները, զանոնք նկատելով վտանգաւոր աւելորդ-
դասպաշտութիւններ, նոյնպէս կ'անտեսը բոլոր մեծ գրողները, հեղաները՝
ինչպէս ինք կը կոչէր. «... որովհետեւ անոնք կիկոպնիրու պէս են՝ միա-
կանի: Անոնց ներկայութեան կը միտիմ Ուլիսեակին պէս վարուելու: Կը դըժ-
գոհիմ նոյնիսկ բարեմիտ հակներէն, որովհետեւ իրենց ներկայութեամբ իսկ
խաւարումի կը մատենն իրականութեան իմ անմեական պատկերացումս:»

Հեղինակութեան նկատմամբ ակնածանք տածելու դատարարականութեանս
պատճառաւ, պէտք է խոստովանիմ, որ իր մեծաքանակ զգուանքը դրողներէն,
զաղափարներէն եւ իտէալներէն հանոյքի տեւական ազդիւր էր ինծի համար:
Այո, հանոյք եւ նոյն ատեն ազատագրումի ազդակ: Որովհետեւ ինծի այն-
պէս կը թուէր, որ անձ մը հմտութենէ շատ աւելի բան մը պէտք է ունե-
նայ, նման կարծիքներ արտայայտելու համար, այսինքն՝ քաջութիւն:

Լսեցէք իր կարծիքը Տոսթոևսկիի մասին, զոր աստուածացուցած էի
իրբեւ անտաշ երիտասարդութիւն.

«Նեղմիտ յետադիմական եւ մանր ազգայնական մը, որ կը խորհէր,
թէ Քրիստոսը ուսական ծագում ունի, իսկ ցարը՝ մէկ անդամն է Աուրբ
Ընասնիքին»:

Տուտոյի մասին.

«Մարդ մը, որ կ'աշխատէր բազմաթիւ պատրանքներու ազդեցութեան
տակ, որոնցմէ մէկը այն էր, թէ Աստուծոյ պէս կրնար հասկնալ ամէն ինչ
եւ ամէն էակ: Չէր կրնար եւ չկրցաւ Փաստօրէն, իր մալծիկները շատ ա-
ւելի լաւ հասկցան զինք, քան ինք՝ իր մուտիկները»:

Նափուլէնի մասին.

«Մեծամուկի մը՝ մափիայի անդամի մը մասնութեամբ»:

Պրէօյտի մասին.

«Հրաշալի գրապէտ մը ոստիկանական պատմութիւններու եւ, երբեմն,
առաջին կարգի գրական քննադատ մը: Տես իր գրութիւնները Իփսէնի, Շէյ-
քըփիի, Տոսթոևսկիի, Մաննի եւ Վետրիփիւս Ռեեսի մասին... զոր պէտք
չէ շփոթել Էտիփեան բարդաչքին հետ — ոստիկանական պատմութիւններու
մէջ երեւոյղ մատակարարը»:

Քազանոյի մասին.

«Աներեւակայելի շախմատներով մտային պիջնացող մը: Մտաւորական
ցուցամուլ մը, որուն միակ հանոյքը ատնանդամը ցուցադրել է հանրութեանս:
Հեմիլիուէյի մասին.

«Նոսովիան մրցնակով պարզեւատրուելէ ետք, իրմէ հետոք մը կար-
դացի — շործ մըն էր զանգակներու մասին, կրնային ցուլեր ըլլալ կամ ձուա-
պարկեր...: Չեմ սիրեր ցուլերը եւ համարում յունիմ մնացեալին առընչու-
թեամբ: Կը նախընտրեմ Մարք Թուէյի գորտերը, Միլիլի կէտմուկները,
Յօլթերի արջերը, Սթէյնպիթի մուկը եւ Նապոլեոնի թիթեռնիկները...»:

Նապոլեոնի մասին.

«Մէկ ուրիշը քու հիւանդ ուուերուդ, որուն գրադումները կը սահ-
մանափակուին Պուշկինով, ազգապղծութեամբ, սուեկերով, ճատարկով եւ
Նմեքերիկներով»:

Կէօթէի մասին.

«Փռուսոյց ապուշ մը, որ դարմանալի կարողութիւնը ունէր աղուոր, կարճ բանաստեղծութիւններ գրելու — ծաղիկներ՝ աղբակոյտի վրայ»:

Տանթէի մասին.

«Անորոշարան եւ դաղտաստուտո-մասուղիսթ մը»:

Նորման Մէյլըրի մասին.

«Ա՞ն ուրիշ բուսու»:

Մարքսի մասին.

«Որ մէկը՝ Կրուշչե՞ն, թէ Քարլը — ոչ թէ որովհետեւ որեւէ տարբերութիւն կ'ընէ»:

Իր գրութիւններուն մասին.

«Անւամբթ ցեղապետի մը անդամ մը հարցուցած են, թէ ինչ է լաւը եւ ինչ է դէշը, ան պատասխանած է. «Նրբ կը դողնամ թշնամիիս կիճը՝ լաւ է, բայց երբ ան կը դողնայ կիճս՝ դէշ»: Ուրիմն եւ ժողովուրդայէտ նոյնը կ'ըսեմ: Գործերս լաւ են, երբ շահ կ'ապահովեն, դէշ՝ երբ չեն ապահովեր: Գրումը դրամի սիրոյն՝ կ'ատեմ, սակայն հո՛ն՝ ուր ժողովրդական ընդունելութիւնն ազգանշան կը դառնայ՝ կը պաշտեմ»:

Իտալացիներու մասին.

«Գիրտէի, որ ուշ կամ կանուխ այդ հարցումին դիմաց պիտի գտնուիմ — ի միջի այլոց, քեզի համակրելուս պատճառներէն մէկը այն է, որ զուն այնքան կանխազուշակելի ես եւ, հետեւաբար, այնքան հանգստաւէտօրէն շէրիսն է հետդ վարուել: Մեղքերուս վրայ կեղծիքն ալ պիտի չաւելցնեմ, ըսելով որ իտալացիս եմ: Քանի իտալացիներու մասին է խօսքը՝ այդ դժով զիս կոչա նկատու: Այս երկրի տիրակալները, անոնք՝ որոնք կ'իշխեն բաժանումներու վրայ եւ մեւ կու տան ժողովուրդներու ճակատագրին, սկզբունքով պէտք է իտալացի օւնենան, եւ երբեք չեն ունենար: Ինչ որ ցոյց կու տայ, որ այդ իտալացիները պերճանքներ են, որոնք միայն զերիներու եւ մակերեսային ժողովուրդը կ'ըմէ կրնան հոգացուիլ»:

Նախընտրած գրողները՝

«Ո՛չ ոք»:

Յամենայնդէպս, խօսակցութեան մը ընթացքին, հիացմունքով խօսեցաւ Ձեխովի եւ Լա Րոշֆուրձոյի մասին. «Ձեխովը միակ բանական ուուն էր, — ըսաւ, — մնացեալները կը տառապէին այս կամ այն մեւի անհատականութեան խանդարումէ մը կամ ջգադարութենէ: Ձեխով քաղաքավար, պարկեշտ եւ համեռու մարդ մըն էր, որ չէր տատաներ ընդունելու, թէ չէր կրնար պատասխանել ամենակենսական հարցումներուն: Քանի՞ հողի պատարաստ է ընդունելու այս դատն իրականութիւնը...: «Լա Րոշֆուրձո քանի մը բանիքներ ունէր եւ զանոնք կ'ըսէր առանց իրարանցումի»:

Իր նամակներն ու խօսակցութիւնները կը փայլէին առածներով(*):

(*) «Սիբուիլ յանկութիւններու համար, զորս յուծիս, գրեթէ ատուելու համարք եւ, մտադ մը, որ պարկեշտ է իր անպարկեշտութիւններում նկատմամբ, կը հմայէ միայն անոնք՝ որոնք անպարկեշտ եմ ամէն ինչի նկատմամբ, ժողովուրդայէտ խելագարութիւնը սկզբնական մեղքն է, որ խորացած է անհեթ տարազութիւններով, «կեցցալ մը չի կրնար ներուժի արժանաւան»», «Երբեմն անի յիւրիմ է ճեղքի հայրենիքի համար, քան եմ ազրիլ», «Եթէ քննախնայ չեզմէ տկար է՝ փորձեմ հասկնալ զայն, եթէ անի գորտար է՝ փորձեմ անի նրկար ազրիլ»:

4. —

Սովորութիւն ունէր իւրաքանչիւր նամակի մէջ ալլազան իրեր գետեզերու — դեղին տերեւ մը, ծիղ մը, վայրի ծաղիկ մը, դրոշմաթուղթ, դժադրութիւն, օրաթերթերէ եւ պարբերականներէ կտրօններ՝ լուսանցքային ծանօթագրութիւններով, երգիծականներ, մատիտանկարներ՝ բանաստեղծութիւններու համար, հին քարտեր, այսինքն՝ որեւէ բան, որ կրնայ տեղաւորուիլ պահարանի մը մէջ...

Փրուստեան մէկ երկար նամակի մէջ, աւուրած՝ մանկութեան եւ պատանութեան յիշողութիւններով, որոնք ինքնախղճահարութեան չեղտ մը ունէին, որ տակաւ ներքին դիմով մենախօսութեան մը կը վերածուէր, ան կը խօսէր իր մտերմիկ ու անուշր կեանքին մասին: Տառներկու տարեկանին խաբւած է ընտանիքին մէկ բարեկամին կողմէ:

«...Ընդհանրապէս կը շփացնէր զիս ամէն տեսակի պղպիկ նուէրներով եւ մտանաւոր ուշադրութեամբ: Եւ օր մը, երբ տան մէջ մարդ չկար, իր փոքր համրոյրներն ու շոյանքները անսովոր շեղում արձանագրեցին: Երբ ուղեցի ինքզինքս աղտոտագրել իր համրոյրներէն՝ թոյլ շտուաւ, եւ երբ իր վարուելակերպը աւելի անհասկնալի եւ վախազղեցիկ դարձաւ, իր բառերը սաստան մեղմութիւն եւ քաղցրութիւն մը, որոնք յայտնութիւն էին ինձի համար: Եփոթած էի: Գուցէ քիչ մըն ալ հետաքրքիր: Եւ հիմա կը խորհիմ, թէ միակ պատճառը, որ թոյլատու դտնուեցայ այն է, որ պատահածը այնքան մեծ իմաստ ունէր իրեն համար, եւ ոչինչ՝ ինձի — առնուազն ֆիզիքական մակարդակի վրայ:

Եւ հակառակ Ծրէօյտի հետևորդներուն հաւատարմացման, այս մէկը տառապազիւն փորձառութիւն մը չէր: Այնպէս որ՝ թոյլ տուի, որ կըրկին պատահի: Արդեօք կը ցնցե՞մ զգայնութիւններդ: Այս կապը (զոր, հաւանաբար, պիտի կոչես վտանգաւոր) տեւեց երկու տարի: (Թուամ տակաւին կը շարունակես ընթերցումը): Տասնչորս տարեկանին կրօնական տաղանապ մը ապրեցայ...»:

Կատարի բոցավառութեան մը մէջ պէտք է բռնուած ըլլան՝ կը յիշեմ խորհած ըլլալ այս պատահարին դիմաց:

«...Ասկէ ետք եւ մինչեւ այսօր, երբեք կարիքը չեմ զգացած տղամարդոց ընկերակցութեան: Խորքին մէջ կ'ուզէի կրօնաւորուել օժուիլ, սակայն հայրս չարտօնեց:

Սակայն իր կարգ մը բանաստեղծութիւններուն մէջ արծարծուած հարցերը շատ հեռու էին հոգեկան ըլլալէ:

Ակնարկ մը
բառ մը
և յանկարծ
տուճը կրակ առած է
և աշխարհը
վերածուած է
սիրայ վառելիքի:

Սէր՝
արցունք է ահ, ձայնե՞ր,
շոյանքներ կամ քամրոյրներ,
թէ՛ հառաչանքներ...

Մաներ բազմաթիւ
 եւ մէկ յարութիւն:
 Նուրբ
 ինչպէս կաթիլը ջուրի
 եւ անգութ ինչպէս
 շինական տանջանք —
 Սէրը:

Ո՞ւր ծնած է ամ՝
 աչքերս՞ւ մէջ,
 սրտի՞,
 մտքի՞
 — ընդմէջ երանքներս՞ւ:
 Արդեօք գե՞տ է
 տառապանքի,
 որ հոգիի քարձուցներէն
 կը հասի վար,
 քէ՛ լուսային
 պէս հրաքույտի
 կը բարձրանայ
 մեր էութեան արմատներէ՛ն իսկ՝
 ժամանակի սկզբնաւորութենէն:
 Ան հրա՞ջք մըն է,
 քր ցայց կու տայ
 ամտանմանութիւնը մեր,
 քէ անէծք մը,
 որ կը սպառնայ
 վերածել մեզ ոչինչի:

Նամակը յետ գրութիւն մը ունէր.

*«Ծրբեմն կը մտածեմ, թէ երբեւեցէ պիտի հանդիպե՞նք — յուսամ՝ ոչ:
 Որովհետեւ նման բան մը ինծի համար պիտի նշանակէ հանդիպել իմ խղճիս,
 կրկնօրինակիս: Տագնապի մը պիտի վերածուի: Քեզի կը զրկեմ լուսանկար
 մը, անցեալ տարի անուամբ, նկարներու հորազոյնն է: Կրնամ ինչորեւէ,
 որ նոյնը գուն ընեն: Կ'ուզեմ գիտնալ, թէ ինչի կը նմանիս, որպէսզի երբ
 զրեմ՝ զրեմ ֆեզի եւ ոչ թէ երեւակայութեանս մէջ կազմուած հակի մը»:*

*Իր լուսանկարին մասին կը յիշեմ գրած ըլլալ. «Շատ աւելի դեղեցիկ
 ես, քան կը պատկերացնէի: Մի զարմանար, եթէ նամակներս դանդաղօրէն
 աշխատեցին՝ վերածուելու սիրոյ անվերջ խոտովանութիւններու»:*

Որուն պատասխանած էր.

*«Ուրեմն կը խորհէիք, թէ ես ծեր, զէր, կարճատես եւ անվուրձեմ
 ծանրաբեռնուած ամուրի՞ մըն եմ:*

Մեր — երեսուներկուքը ծե՞ր կը նկատուի:

*Գէր — ճշմարտութիւնը խոտովանելով՝ ատենին զէր էի: Սակայն
 վերջին ամիսներու ընթացքին յաջողեցայ 42 քիլոկրամ նիւարնալ եւ ներկա-
 յիս նեֆերթիթիին կը նմանիմ:*

*Կարնատես — այս մեղադրանքին դիմաց կ'ընդունիմ յանցանքս: Ծրբ
 կ'աշխատիմ, ակնոց կը գործածեմ:*

Անվարնատեսը ծանրաբեռնուած ամուրի — ոչ մէկ մեկնարանութիւն»:

Մէկէ աւելի անգամներ զիս Աթէնք հրաւիրած էր .

Անթէ դաս , կը խոստանամ առնուազն երկու շաբաթ գործս ձգել : Կըրնանք զեղեցիկ կղզիներէն մէկը երթալ — այնտեղ ոչինչ պիտի ըլլայ , բացի արեւէ , ծովէ եւ սպիտակ ծովափէ . նուազ մը , ծեր ու պիտաւոր նաւաւորով մը . բոկոտն ծովագալ մը , զով զինեառն մը . . .

Ո՛չ ոք մտկի ցեղէն , ո՛չ սպանութիւն , ոչ ալ մեքենացած խճողում : Կրնանք երկարօրէն քալել : Գրե՛լը խեղճ փոխընտրութիւն մըն է՝ զլուսն զլուսի չանդրիպումներուն :

Իրեն հաղորդած էի , որ ներկայի փառասիրութիւններու մաս չէր կազմեր դրօսաւոր շիկութիւնը : Կեանքէն միայն ազատութիւն կ'ուզէի : Աւելցուցած էի , որ չէի խօսեր բնազանցական , փիլիսոփայական կամ քաղաքական ազատութեան մասին , այլ կ'ակնարկէի տնտեսական ազատութեան : Եթէ կ'ուզէր զիս տեսնել , մեզմէ ի՛նք պիտի ըլլար ան , որ ովկիանոս պիտի կարէր : Ծախսերը կրնար հոգալ : Առաւել՝ ան կը սիրէր ճամբորդել : Տարի մը առաջ՝ Սպանիա դացած էր : Յաջորդ տարի , կը ծրագրէր ձագիւն այցելել : Ան տրուէն տեսած էր Հիւսիսային Ամերիկան , Իորայէլը եւ Եւրոպայի մեծ մասը : Ատեն մը հարցը այսպէս ալ մնաց , մինչև որ , օր մը , զիս անակնկալի բնաւ իր մէկ հեռագրով , որ կը յայտարարէր իր գալուստը :

5.—

Օղակայանի մէջ՝ դժուարութիւն ունեցայ ճանչնալու զինք : Ուղարկած միակ լուսանկարին մէջ կ'երևէր Հանդարտ , խոհուն , պայծառ — խոշոր , շաղկապազոյն աչքեր , աշխոյժ ժպիտ մը՝ արհամարհոտ կծկումով մը՝ զէմքէն մէկ կողմը : Սակայն մեր հանդիպման ատեն , ինչ որ կ'առանձնանար , իր ջղային անհանդարտութիւնն էր : Միայն անգամ մը կողմս նայեցաւ , քննող ու արագ ակնարկ մը : Չեռնուիլ , ժպիտներու փոխանակում : Ապա , իրեղէններու պայտասկին մէջ տենդագին փնտտուքէ մը ետք , տառապալից գլուխովի տուփը , հրահանը եւ , ծխած միջոցին՝ պատմեց իր ուսած ծունկին պատմութիւնը : Կը ծխէր տղամարդու սէս , իր սունգերէն , բերանէն ու ականջներէն ազահօրէն ծուխի ամպեր դուրս տալով եւ , նոյն ատեն , ձեռքով հեռացնելով գլանիկին ծուխը իր զէմքէն : Կրնար ըլլալ , որ ակնարկաւորան պահած էի առանց անդրադատնալու : Աւելի ուշ , իր ջղայնութիւնը պիտի վերագրէր ասոր :

Արկածը պատահած էր Աթէնքի օղակայանին մէջ , Կոթողային ծաւալի ծանր պայտասկ մը , իսկական կաթողիկէ մը՝ ինկած էր վրան , իսկ ինք արձախած էր այնպիսի սուր ճիւղ մը , որ հոն գտնուողները ստոած էին սարսափէն :

— Կոտորւածք կա՞յ , — Հարցուցի :

Հիւանդապահուհի մը քննած էր զայն եւ հակառակ բուրբին զարժանքին (որովհետեւ , մինչ այդ իր շուրջ հաւաքած էր փոքրիկ խմբակ մը համակիրներու , զաղտնի՝ ինչպէս եւ ոչ այնքան անիծուած գաղտնաստօմատ յիսթիներու , եւ պարզապէս հիւանդագին կերպով հետաքրքիր հանդիսատեսներու՝ երկու սեւերէ եւ ամէն տարիքէ) . . . : Հիւանդապահուհին փչրուած , կոտորած կամ ճաթած ոչինչ գտած էր : Սաւառնակի մէջ՝ հմայել մատակարարուհի մը տաք ջուրի սրտիկ շիւ մը տուած էր իրեն , որ ցաւը մեղմացուցած էր որոշ չափով : Վարթիներէն եւս օգտակար եղած էին . . . : Ձայնին մէջ ներքին պրկում կար , ինչպէս եւ մշակուած այլուրութիւն մը : Ուղեց , որ զինք պանդոկ մը առաջնորդեմ :

- Գուևթի մը շուրջ այս մէկը կը քննենք, — ըսի :
- Ո՛ւր :
- Մեզի :
- Չեմ ուզեր հակաճառել, սակայն...
- Ուրեմն մի հակաճառեր :
- Բայց...
- Այդ բայցերը կը բաւեն :
- Մէկ ամբողջատիրական վարչակարգէն՝ միւսը : Արդէն տանս մէջ

կը զգամ :

- Ընդհանրապէս միտքս ալ այս էր արդէն :
- Ուրեմն հոս կ'ապրին : Իսկ ես միշտ կը կարծէի, թէ մկնախոսուի մը մէջ կը բնակին : Հիմա կը հասկնամ, որ ինչու չես ուզեր ճամբորդել : Գիրքեր, դաշնակ, դրամեքենայ, ձայնագրիչներ՝ վերմիբ, Լէօնարտո, վերմիբ... կ'երեւի զայն կը նախընտրես : Վելաշեզ, կոյտ Գոհարանդականաներու, սակայն որակաւոր պահպանողականներու շարքին կը գտնուիս : Ինչպէս տեղացի չեմ զգար, կարծես ներխուժող մըն եմ : Զատրա՞կ կը խաղաս : Ետևով պէտք է մրցինք — այլպիսի բան չպատահեցաւ, բազմադրաց էինք այլ հարցերով :

Նայի՛ թոյլ շտուաւ, որ հետը յարաբերութիւն սեննեմ եւ երբ բացարձակութիւն պահանջեցի, ըսաւ՝ որ հարցը անձնապէս ինձի չէր վերաբերեր եւ պէտք է համբերող ըլլայի :

- Գուցէ վաղը, — ըսաւ :
- Այսօր է չի մա՛ւ երէ՛կ :
- Ինչպիսի՞ անհամբերութիւն : Գոհարանդակներ չկա՞ն Աստուծէ՞ մտքըսած այս անկիւնին մէջ :
- Չեմ դիտեր :
- Փնտտուքներ չե՞ս կատարած :
- Ո՛ւր :
- Ինչո՞ւ :
- Որովհետեւ երբեք չեմ կրնար յարաբերիլ նման վայրերու մէջ :
- Եւ ինչո՞ւ այդպէս :
- Իսկապէս չեմ կրնար բացատրել :
- Ես կրնամ : Որովհետեւ իտէալիտո մըն ես, ահա թէ ինչու :
- Իրա՞ւ :

— Այո, իտէալիտո մը : Իտէալները լաւ են հոգիի համար, եւ ինչ որ լաւ է հոգիին համար՝ կը վնասէ մնացեալին : Մարդ պէտք է որոշ հաւատարակչութիւն պահէ ասոնց մէջէն : Դուն ճայրայեղութիւններու կ'երթաս : Հակառակ թուրք մտածունքներու, եւ հակառակ ինչ որ քեզի ըսած կրնամ ըլլալ այս ատընչութեամբ՝ նոսեւ ես, ի միջի այլոց, քանի մը իտէալներ ունիմ : Սակայն կը մերժեմ այսօր քրտնիլ՝ զանոնք հաստատելու համար, դիտնալով՝ որ կրնամ վաղը զանոնք հերքել : Կրնամ հարց տալ, թէ ինչու, ինչո՞ւ պէտք է մեռնիմ գաղափարի մը սիրոյն, միշտ ալ գիտակից ըլլալով այն կարելիութեան, որ կրնամ սխալած ըլլալ : Ոչ թէ սխալած ըլլալ գաղափարիս մէջ ինչի՞ն, այլ այն մտածումին, որ քանի մը համար մինչեւ մահ կուրիք յողթանակի ձեւ մըն է : Չեմ հաւատար, այսպէս կոչուած, բարոյական յողթանակներու : Ինձի համար անոնք համազօր են պարտութեան :

- Այս բոլորը լաւ են եւ պնասէր, սակայն այս հարցերը չե՞նք կըրնար ուրիշ ատեն քննել, նախընտրաբար թղթակցութեամբ :
- Ձգէ՛ որ աւարտեմ... ի՞նչ կ'ըսէի :

— Մտոցայ :

— Որովհետեւ ուշադրութիւն չէիր դարձներ :

— Ծիշդ չէ :

— Գիտե՞ս, երկար ատեն է վեր այս կասկածը ունէի արդէն, որ զըմ-
լաբութիւններդ կը ծագին այն իրողութենէն, որ ծնած ես սխալ դարու մէջ :

— Ինչպէ՞ս գիտցար :

— Ինչո՞ւ կը կարծես, որ քեզ կը հասկնամ այսքան լաւ : Այդպէս պա-
տահած է, որ մենք շատ, շատ մը մեւերով իրարու նման ըլլանք : Երբեք ը-
սած եմ քեզի, որ միշտ ալ ուզած եմ եղբայր մը ունենալ, սակայն ընտա-
նիքին միակ եւ անտեսուած պզտիկը եղած եմ :

— Սրտափելի բաղադրութիւն մըն է այս՝ միակ եւ անտեսուած :

— Դո՞ւն ալ այդպէս կը խորհն : Երբեք քեզի ըսած եմ, որ անզամ
մը փորձած եմ անձնասպան ըլլալ :

— Կրնաս ըսած ըլլալ :

— Ձէ, չեմ կրնար ըսած ըլլալ :

— Անուշա ոչ :

— Ապուշ արկած մըն էր խորքին մէջ : Քանի մը բաժակ դոտքս խմած
էի, թերեւ մէկ-երկու հաս պէտք եղածէն աւելի : Ապա, կը յիշեմ, քանի մը
քնարեր դեղահատեր առած ըլլալ, թերեւ դարձեալ պէտք եղածէն մէկ-եր-
կու հատ աւելի : Ամէն պարագայի, երբեք ալ թուարանութեան մէջ լաւ չեմ
եղած : Եւ երբ արթնցայ, ինքզինքս դոտայ հեռանդանցի մը մէջ, որ ատենին
սպտոսանարան մը եղած է անբուժելի խենթերու : Ուրցին սալայտակը ծած-
կըւած չէր եւ պատուհանները ամբարցուած էին երկաթէ ձողերով : Հոն է,
որ մէկ-երկու նիստ ունեցայ Ֆրէօյտեան հոգեվերլուծողի մը հետ, որ ա-
ւելի ուշ անձնասպան պիտի ըլլար, ինչ որ դազափար կու տայ, թէ ինչպիսի
վայրի մը մէջ կը դտնուէի : Պէտք չկայ ըսելու, որ կենքին մէջ երբեք ալ
անձնասպանութիւնը փրկութեան ձեւ մը չեմ նկատած :

— Աւելի լաւ քեզի համար :

— Պէտք է ըսեմ, որ այս խոսակցութեան մէջ մասնակցութիւնդ այն-
քան ճղճիմ է, որ իմ բաժինս մենախօսութիւն կարելի է նկատել : Միտքդ ու-
րիշ հարցերու վրայ պէտք է ըլլայ :

— Այդպէս է :

— Նուազապոյնը, որ կրնաս ընել, ատենը մէյ մը հակահասել է :

— Ձեմ ուզեր մեր թանկագին ժամանակը վատնել վիճարանութիւն-
ներով :

— Կը հասկնամ :

— Լաւ :

— Ուրեմն ըսեմ, թէ ինչ : Նպատակս ջուլ յիմար, առնական ունայնա-
մըտութիւնդ վերաւորել չէ : Եկուր փոխադարձ զիջումի մը յանդիմք : Խոս-
տացիք, որ խելօք պիտի մնաս, եւ ես հետզ կը քնանամ գիշերանոցով :

— Համաձայնեցանք :

— Նախ՝ խոստացիր :

— Կը խոստանամ :

7. —

— Սակայն խոստացա՞ր . . .

Այդ գիշերէն մնացած արեան քանի մը կաթիլներ տակաւին կը դար-

դարեն անկողինս: Յաջորդ առաւօտ, ճեմելու համար դուքս ելլելէ առաջ, ան պիտի փորձէր ջուր ու օճառ, զսցախ, վտաքա, լիմոնի հիւթ եւ սաստանան զիտէ տակաւին ինչ, որոնք, բոլորն ալ, կարծէք վերածուեցան դուշարկունքերու:

Ինչ կը վերաբերի իր սեռային դիտութեան՝ կարծիքս հետեւեալն է: Թաքուն գեղեցկութիւնը իր Բանաստեղծութեան արտաստին, անոր դուշարկունքական եւ ինքնակենսագրական ակնարկութիւններով, բառային շքեղութիւններով եւ իր իմացումներուն բազմաթիւ մակարդակներով, որ իր յոսնարէնը պէտք էր փոխանցէր՝ կրնար ըլլալ, որ իմ հասկացողութեան վերէին, սակայն անկողնի մէջ իր դերակատարութիւնը բարձր էր եւ ստեղծագործութեամբ հարուստ՝ առանց ցուցամոլ, շփոթեցնող կամ ինքնահաճ ըլլալու: Հմուտ եւ հիկարականացած՝ այո՛, նաեւ նոյն ատեն ինքնատիպ — Ֆրանկլինընի գարբնուճը, սակայն առանց թոհուրհոհի:

8.—

Մեր չըջալարութիւններուն ընթացքին, իրեն սորվեցուցի դատարարութեան կատարել տարրեր տեսակի սէղերու, վայրի ծագիկներու, թուփերու եւ ծառերու միջեւ: Առանց մոռնալու այն իրողութիւնը, որ ասորուան մը նա՛մակարութեան ընթացքին, ներփակած էր այնքան բուսաբանական նմոյշներ, որ կարելի էր Յունաստանի ծագիկներուն մասին արագիչ ուսումնասիրութիւն մը պարտաստել. ան ոչ մէկ հետաքրքրութիւն ունէր անոնց դասուորումին դժո՛ղ: — Վաստաւորումները, բաժանումները, շարքերը, ստորութիւնները, — ըստ անցած մը, — հնարուած են խենթերու կողմէ՛ հասարակական կերպով վարուելու համար այլ խենթերու հետ, եւ թէ՛ բնութեան մէջ ա՛մէն ինչ ինքնուրոյն է, նոյնիսկ միւսի բիւրեղները, նոյն ծառին տերեւները, աւաղի հատիկները, եւ թէ՛ օրէնքներ ու բացառութիւններ չըկան»: Իրեն ըսի, որ թորոն համաձայն է իրեն հետ. «Ան տեղ մը կ'ըսէ, որ եթէ կ'ուզես ծանօթանալ ծառերուն ու ծագիկներուն, պէտք է մոռնաս դիտած բուսաբանութիւնը»:

— Եւ կ'ըսես, որ այդ մարդը ամերիկացի՞ է:

— Այո:

— Դժուար է հուշատալ: Պէտք է իր ամբողջական գործերը կարդամ:

Սրտի մօտ մարդ մը կ'երեւի: Ինչպէս կը տեսնես, ամերիկացիները երբեք լուրջի չեմ կրնար առնել: Յաւերժական պատանիներ են, որոնք նախ խաղալիքներով հմայուած են, ապա՝ մեքենաներով: Իսկ մեքենաները ուրիշ բան չեն, եթէ ոչ աւելի մեծ խաղալիքներ. այնպէս չէ՞ — աւելի սուղ եւ աւելի վճարանշար: Անչա՛մ մը յիշած էիր ամերիկացի ժամանակակից դրող մը... չուզեցի յիշողութիւնս ծանրաբեռնել անունովը:

— Մէյլը՞ր, Նորմըն Մէյլը՞րը:

— Այո, ատիկա կրնայ ըլլալ պարոնին անունը: Երբեմն կը կարդամ իր գրութիւններէն...

— Ի՞նչ կը խորհիս:

— Կրնայ բաւական գրադեցնող ըլլալ, երբ կը գրէ բռնցքամարտիկներու, ցլամարտիկներու, զինուորներու, հասկաններու մասին...

— Հասկաններո՞ւ:

— Ըսել կ'ուզեմ՝ զարագագէտները: Ներէ Քրէյտոնան լեզուասոյթաբան համար: Մակայն այն վայրկեանին, որ Մէյլըր ալ չըջալարի մը կ'անցնի, ի յայտ կը բերէ ողբայի պակաս մը ճաշակի եւ դատումի: Եւ ի՞նչ տղի-

տութիւն, ի՛նչ կայսերապաշտական անտեսում՝ ուրիշներու կողմէ արդէն խոկ ըսուած բաներու օտընչութեամբ, այլ ժամանակաշրջաններու եւ ցամաքամասերու վրայ :

Պօսելով վայրի ծաղիկներու մասին՝ ըսաւ .

— Անոնք բնութեան բանաստեղծութիւններն են, անսահմանօրէն աւելի բարդ, քան էլիոթը եւ ձոյսը : Աստուած կրնայ ունեցած ըլլալ թուաբանագէտի մը միտքն ու Վերածնունդի իտալացի դեղանկարիչներու դաստակը, սակայն բանաստեղծի մը սիրտը ունեցած է նաեւ : Աւելի ապշեցուցիչ է այն պարագան, որ Ան պէտք է պատկանած ըլլայ դարավերջի, անկումային բանաստեղծներու խումբին, որոնք կը հաւատային արուեստը արուեստի սիրոյն հանդանակին : Այս հաստատումը կը կատարեմ, որովհետեւ կրնամ հարց տալ, թէ ի՛նչ կրնայ ըլլալ շուշանի մը քարոզչական արժէքը :

Հանդիպեցանք երկու ճամբու զոհերու — մանեւոր օձի եւ ջրաքերտի մը : Կ'ըմբռնէի առաջնորդի դերս : Իրեն ցոյց տուի բազէ մը, որ բարձրէն կը թռչէր : Մարազի մը տախտակէ ցանկորմին վրայ փայտփորիկ մը կը կըտցահարէր հորատիչի մը պէս : Քաղցինք աւազանի մը շուրջ, որ աշխուժ էր միջատներու ամպով մը : Հանդիպակաց ափին, ձողի մը վրայ, ճանճորս թռչուն մը կանգնած էր՝ մարախ մը կտուցին :

— Կ'ամ գուն սխալ անուն մը կու տաս այդ թռչունին եւ կ'ամ ի՛նչ սխալ որս մը բռնած է, — ըսաւ :

Մեր իւրաքանչիւր քայլը կը սաստեցնէր շարժումը կէս երկվեցեակ փոքր ու ձիթապտուղի կանաչութեամբ պայթումներու — ընձագորտեր, որոնք կը սուզուէին կամ կը ցատկէին կանաչ շուրթերուն մէջ եւ երբ դուրս կու գային օդ շնչելու՝ կրնայինք տեսնել անոնց ալքերը, որոնք կարծէք փոքրացած կոկորդիլոսներու աչքեր ըլլային : Ապա բախեցանք արիւնհարբու մտեղներու փոթորիկի մը, որոնք սովալլուկ դայիբու վոհմակի մը պէս հալածեցին մեզ : Վազեցինք բարձր խոտերու մէջէն, ցատկեցինք պատերու վրայէն, սողացինք փշաթելերու տակէն, շեղեցանք որոճացող կովերէն եւ խուսափեցանք դետնափոր խոռոչներէն . . . Ա՛հրը՛ խոտի վրայ, բաց օդի մէջ, երկինքի տակ կամ մօտակայ բարտիններու պուրակին մէջ՝ վերջ գտած էր :

9. —

— Կը յիշեմ անգամ մը գրած էիր . . . — խօսակցութիւն մը սկսաւ մէկ այլ նուազ նշանակալի պտոյտի մը ընթացքին :

— Ձեմ սիրեր մէջըրուսիւ, — ըսի :

— Այդպէ՞ս գրած էիր, չեմ յիշեր :

— Ըսել կ'ուզես, թէ կը յիշե՞ս ինչ որ գրած եմ :

— Կը մերժեմ շոյն ջու յիմար, առնական ունայնամտութիւնդ : Անգամ մը ըսիր . «Կը սիրեմ սիրել եւ կ'ատեմ ատել» :

— Ամէն մարդ այդպէս չէ՞ :

— Ձգէ՛ որ աւարտեմ . «Կը սիրեմ սիրել եւ կ'ատեմ ատել, սակայն ինքզնիքս ատողի դերին մէջ կը գտնեմ բնականրապէս» :

— Թիշդ է, այդ ես եմ :

— Ի՛նչ են զգացումներդ ինծի հանդէպ :

— Այդ մէկը կ'աթնկոտնի է, իսկ այս՝ կայծխոտ :

— Պատասխանէ՛ :

— Պէտք է ուրիշ բան ըսէի՝ կ'ատեմ դորձածել սէր բառը : Եւ այս, այսպէս կրլած, սխալ է, որովհետեւ . . . : Տէ՛ս, ցոյց տամ քեզի : Նայէ՛ :

- Պիտի չնայիմ : Նախ՝ պատասխանէ հարցումիս :
- Պատասխանեցի :
- Զպատասխանեցի :
- Եօ հ'ըսէ :
- Եօն կատարեալ էջ մըն է : Եօյն մէջընթաց մի՛ կատարեր ինձի : Ան յարարեթիւն չէր ունենար նոյնիսկ կնոջ հետ :
- Ինչո՞ւ, մարդ չի՞ կրնար անարատ եւ իմաստուն ըլլալ միաժամանակ :

— Ահա՛, ուրեմն ա՞յդ է ուզածդ : Իմաստութիւն եւ անարատութի՞ւն : Եօ կ'ըսէ : Եօ՛ միլիոնատէր մը, իրրիւ ընկերութարական ծպտուած : Ան կը խորհէր, որ թուրք պատասխանները ունի մօտը, եւ յաջորդ քայլը կ'ըլլար Ստամբուլի եւ Մուսուլիսի հաւանութիւն առ : Սիրտ, զգացում չունէր : Եւ դուն տարբեր չես : Այո՛, Եօ հ'ըսէ : Ինչո՞ւ Պատիքան ալ չես մէջընթաց : Ահա մարդը : Ան կիրքերուն մեծ մասը կը սպառէր գրոյթաթուղթերու վրայ : Օրական երկուս, երբեմն երեք նամակ կը գրէր բարեկամուհիներուն : Եւ պատճառը, որ կը մերժէր ամուսնանալ անոնցմէ ունէ մէկուն հետ ա՛յն էր, որ չէր կըրնար հաշտուիլ նամակագիր բարեկամ մը կորսնցնելու դաղափարին հետ : Նաեւ անկար կրնար ըլլալ : Ինքզինք անգամ մը որդի նմանցուցած է — վարացային բացայայտ անարկութիւն մը : Սակայն դա՛ն այդ պատրուակը շուներս... : Գիտեմ, թէ հարցը ինչ է. հիմա՛ որ ներկայութիւնս ապահոված ես, այլեւս հարցս փակուած կը նկատես : Սպասէ մեկնումիս, ապա՛ պիտի օգնեմ փնտռել զիս :

Իրաւունք սւնէր : Ասանձութեան անաջին դիչերը՝ դէլ չէր : Կըսուի՞ր փոփոխութենէն կրնայի օգտուիլ : Երկրորդին՝ անհանդարտ էի : Երրորդին՝ պարսպութիւն մը զգացի անկողինիս մէջ : Զորրորդին՝ այդ ամաշութիւնը ինքզինք փոխադրեց էութեանս խորերը եւ շուտով վերածուեցաւ ցաւի, յուսահատութեան ու ցանկութեան փոթորիկոյ յորձանուտի մը : Զգացի այնպէս, որ կարծէք անդամահատուած էի :

10.—

- Տասներկու օր կեցաւ :
- Պէտք չէ դայի, սխալ մըն էր, սակայն չեմ զղջար : Ուրախ եմ, որ եկայ, — ըսաւ օգակայանը :
- Նայնպէս ուրախ եմ, որ եկար, — ըսի :
- Ձեմ ուզեր, որ դա՛ն օւրախ ըլլաս : Կ'ուզեմ, որ դէլ զգաս՝ ինչպէս ես ինքս :
- Ես ալ դէլ կը զգամ :
- Ինչպէս միշտ՝ կը ստես : Ըսէ, թէ պիտի կարօտնաս ինձի :
- Պիտի կարօտնամ :
- Ըսէ, որ կր սիրես զիս, թէ ոչ՝ այսքանը լա՞տ է պահանջիլ :
- Կը սիրեմ զեզ :
- Ուրիշ սուտ մը, սակայն կը սիրեմ զեզ ամէն պարագայի : Գրկէ զիս : Կարեւոր չէ, թէ օւրիշներ ինչ կ'ըսեն այսպիսի տեսարանի մը : Խոստացիր, որ ճիշդ պիտի շինայես Յունաստան դալուս : Ետևո՞վ : Ամիսէ՞ մը : Ո՛չ, ասիկա հարկ եղածին չափ շուտ չէ : Այսօ՛ր : Հիմա՛, Երէ՛կ... երբեք պիտի չմոռնամ : Լաւ, զի պիտի հետ պատրաստ եմ կրկին համախոհութեան մը արեւի չմոռնամ : Գրամի ուղղութեամբ մի մասնադուրի : Բանաստեղծութիւններս շուտով անպէտք են պիտի թարգմանուին թ. Ա. էլիթի կողմէ :

մէ եւ լոյս տեսնեն Միացեալ Նահանգներու մէջ, եւ ես անմիջապէս համբաւեի ու հարստութեան պիտի տիրանամ: Պատկերասփիւռի գրոյցի բոլոր յարտագիրներու հաղորդավարները պիտի աղաչեն, որ ելոյթ ունենամ իրենց մասերուն եւ, քնականարար, Հոլիվուտը պիտի ուզէ կհանքիս մասին շարժանկար մը պատրաստել: Գերաստուհի մը կա՞յ, որ գէթ քիչ մը ինծի նմանի: Այլ մըք կրո՞ն: «Արիւն պատմութեան» աղջնակն է: Անուշիկ է, սակայն ապուշ: Կարծեմ իրեն պէտք է վստահուի:

Երբ սուղորութեան յանձնեցի, որ Ք. Ս. Էլիոթը չէր կրնար կատարել այդ պարտականութիւնը, ըսաւ. — Ինչո՞ւ, Սէն-ձոն Փերսը ինք թարգմանած է՞ չէ՞, Ինչպէս եւ Վայերին:

Բացատրեցի, թէ ինչու չէր կրնար:

— Մեռած է: Արդար չէ: Բոլոր երկրորդ կարգիները կը թարգմանէ, իսկ երբ կարգաւ կու գայ՝ կը ստակի: Ո՞վ է յաջորդ լուսագոյն բանաստեղծը անգլիաբոս աշխարհին մէջ: Գիտեմ՝ Ու. Հ. Օտըն: Ի՞նչ է կարծիքդ իր մասին: Կր կարծե՞ս, որ այս պարտականութիւնը կարելի է վստահել իրեն:

— Ոչ այդքան:

— Եւ ինչո՞ւ: Ինք չէ՞, որ թարգմանած է Փափաքին, Սեֆերիսը կամ նման բան մը: Եթէ անոնցմէ ախորժած է, պիտի սիրէ նաեւ գործս: Սակայն եթէ ուզեմ, որ իմ կատարէ գործը, պէտք է աճապարեմ, որովհետեւ պիտի չերիտասարդանայ երբեք: Վերջերս, հանդէսի մը մէջ, իր մէկ լուսանկարը տեսայ: Եթէ մարդ ստիպուած ըլլայ դատել երեւոյթներէն, անուստըն պէտք է երկու կամ երեք հարիւր տարեկան ըլլայ: Իմ բարտոյթս, ան վստահարար աւելի շուտ սատանային բաժին պիտի դառնայ, քան ինծի: Օ, լաւ, կրնամ միշտ ալ Քիմը ապահովել:

— Քիմը, Քիմ ո՞վ:

— Քիմոն Ֆրայլըրը: Մէկ լաւ բարեկամս: Թարգմանած է Փազանծադիւսի «Ողիւնուք»: Իսկ եթէ ատկէ ալ բան դուրս չգայ, կրնամ միշտ ալ Քարաֆէի դասերու սկիւղ եւ կիներու ազատագրման բանբեր հանդիսանալ, Եւրկայիս հոն է շահը, գայթակղայի, համակողմանի եւ ամենակեր կեանք մը ապրելով, պիտի գրեմ ամբողջովին ինդուստրիոյ գիրք մը, խորագրուած՝ «Փիլիքսմոնսթրայէն լէյսի Ձեռքը» կամ «Էյմմա Պովարիլէն Լոյիքտ Ղէյք» կամ նման անհեթեթութիւն մը, որուն մէջ պիտի միաձուլեմ Սարթրի ամբողջական յանձնառութիւնը (նուազ՝ շփոթեցնող բարբառը), Նոպոլէոյի փոյլուն հիգրուսթեան հետ (նուազ՝ ազնուապետական նահապետականութիւնը), եւ Փազանծադիւսի մեծահնչունութիւնը՝ Թոմաս Մաննի հեթանոսութեան, տակաւին փրուստեան դիտելու ներբութիւն մը՝ ճոյսեան բառախաղերու դիւրութեան հետ, որ տակաւ պիտի թարգմանուի — հակառակ անթարգմանելի ըլլալուն — Է՞ն լեզուներու, ներառեալ սուահիլիի եւ էսքիմոններու լեզուին, եւ համաշխարհային յաջողութիւն մը պիտի արձանագրէ: Սակայն պիտի մերժեմ քուն մտնել դափնիներու վրայ: Անգուժ գրադատական մը պիտի գրեմ այս գիրքին մասին՝ անշուշտ գրչանունի մը տակ...

— Աւնակա՞ն:

— Անշուշտ, եւ այլ յաջողութիւն մը պիտի արձանագրեմ, որմէ ետք — դեռ չեմ վերջացուցած — պիտի հրատարակեմ գործիս վերախմբագրուած օրինակը, թոյնպիսիան վերատեսութեան օրինակով բան մը... Եւ այսպէս՝ շարունակարար: Ի՞ միջի այլոց, այս գիրքին դադարաբար պատկերացաւ, պէտք է ըսեմ՝ յայտնուեցաւ — կրնամ այս պարագան յիշել նախարարին մէջ — մեր հանդիպման առաջին գիշերը, երբ դիւ քունը նուաճեցի:

- Այդպէս շղատահեցաւ :
- Գրեթէ :
- Կ'ըմբռնենէիր զայն :
- Այդպէ՞ս է :
- Ըտէր, որ կ'ըմբռնենէիր, յարաբերութեան միջոցին եւ աւելի ուշ :
- Ներսոս Գոնուոյ կենդանին կրնայ ըմբռնեա՞ծ ըլլալ : Վերջապէս, ես ալ մարդ էակ եմ : Իսկ Լիթէ գիրքը ձախողութիւն մը ըլլայ՝ ոչինչ : Արդէն բաւարար դրամ ունիմ երկուքես համար ալ, չհաշուած ծեր հօրեղբայրներու եւ մօրաբոլորներու ամբողջ բանակ մը, բոլորն ալ կեղտոտ հարուստներ, որոնք յաւիտենապէս չեն կրնար սպրիլ : Խոստացիր, որ պիտի դաս :
- Գը խոստանամ :
- Խոստումներդ դիտեմ : Պէտք է դաս : Որովհետեւ եթէ չդաս, պիտի դամ եւ քեզ հոն քաշկռանք ուժով : Ինչ որ ինձի կը յիշեցնէ այն պարագան, որ հրաշալի բարեկամ մը ունիմ՝ փոքր նեղօրդ փաստաբան մը, որ, վստահ եմ, պիտի յաջողի օրինակահ լաւ սպանալիքի դիտանկիւն մը հայթայթել : Գիտցածովս՝ կրնամ նոյնիսկ դատական հետաքրքրական պարագայ մը ըլլալ : Եթէ այդպէս է, պարզապէս պէտք է դաս եւ պատուաւոր կին մը զարձնես դիւ — այդպէս չէ՞ : Ինչպէս կը տեսնես՝ ընտրութիւն չունիս : Այն ամէնը, որ Լուիթեան կ'ուզէ...
- Կարծեմ ըտէր, որ դեղահատ կ'առնէիր :
- Առած էի, առանց մոռնալու բժիշկին զգուշացումը, որ կրնայ վնասակար ըլլալ առողջութեանս : Ան քացատրած էր ամուսնեան գեղարարութեան հաւանական հետեւանքները լեարդիս, վահանազեղծերու, ժակերիկամային գեղձերու եւ մազձափամփոռչտիս վրայ :
- Նողկանքի պարագայ չիշե՞ց...
- Կրնայ ըլլալ :
- Գլխապտոյտ, կրկնատեսողութիւն, քաղցկեղ...
- Կը բաւէ՞, քանի կ'ապրիմ՝ այլեւս ոչ իսկ մէկ գեղահատ :
- Քանի որ գեղահատ կ'առնէիր, ի՞նչ է այս ամբողջ խօսակցութիւնը սպանալիքի եւ փոքր նեղօրդ մասին :
- Ոչ մէկ բան հարիւր տոկոս վստահելի է — չէ՞ր դիտեր : Դեղահատը, անշուշտ, քիչ մը աւելի վստահելի է, քան վատիկանեան ըսուէրը, սակայն յաջողութիւնը սպանոգումած չէ : Միմիայն ամբողջական ժուժկալութեան կարեւր է վստահիլ : Եւ խօսելով ժուժկալութեան մասին՝ պէտք է խոստանաս անհաստատելի՞ չըլլալ տուեալ ժամանակամիջոցին, որովհետեւ եթէ նոյնիսկ նուազագոյն չափով մօտենաս այլ կեող մը՝ անմիջապէս պիտի իմանամ : Անկախ լրտեսներու ցանցէ մը, սպանազինուած եմ խորապէս զարգացած գեղարարական կարողութիւններով : Պատահածը վարկեանին պիտի դիտեամ եւ յաջորդ օրն իսկ հոս ըլլամ : Քանի պիտի բռնեմ կողորդէն եւ խեղդեմ, զնշակահարեմ, կողորդը բանամ կամ ողջող թաղեմ զայն, ապա՝ հոնկէ դուրս պիտի հանեմ եւ քարկոծելով սպաննեմ : Աւելի դէժ մահ մը պիտի սպասէ քեզի : Քեզ կուտել պիտի տամ, ապա՝ սպաննեմ, կամ նախ սպաննեմ, ապա կուտել տամ — կարող կարելու չէ :

11. —

գիտեմ ո՛չ միայն սեւ սիրտ մը պէտք է ունեցած ըլլաս, այլեւ՝ սեւ լեարդ մը, սեւ շարոյր, սեւ թոքեր եւ սեւ արիւն : Եթէ շուտով չդաս, սիրահար մը պիտի ճարեմ եւ երջանիկ սպրիմ յաւերժաբար : Եւ այլեւս ոչ մէկ

բառ պիտի լսես ինձմէ: Եկու՛ր: Եղթաներէ զատ (ինչպէս կրուշոն կ'ըսէ, կամ մի՞ւս Մարթոն է) ինչ ունիս կորսնցնելիք: Ինչպէ՞ս կրնաս սակաւին ապրիլ այդ ոչլուս հիւզակին՝ այդ Սիւպերիոյ կիսազնտային համազօրին, այդ կղիղամբի դժոխքիմ մէջը...

Անշուշտ գիտէր, որ երբեք հոն պիտի չեքթայի:

«Եթէ այդ գոտիային հպարտութիւնդ չըլլար, այդքա՞ն երջանիկ կըրնայինք ըլլալ», անգամ մը գրեց, սակայն շարունակեց պնդել, որ միանամ իրեն:

Եւ սակաւին երկու տարուան ժամանակաշրջանէ եւ քանի մը սիրահարներէ ետք, որոնց մասին թաքուն ակնարկութիւններ կատարած է միայն, կը շարունակէ.

«Ձիտ կանխած Գոյումզոսին նման, երբ Ասլանտեանը կտրեցի, յայտնադրծեցի նոր աշխարհ մը: Եւ այդ ըսելով, ակնարկութիւնս չ'երթար Քոտրոյի, վայրի ծաղիկներու եւ արմատներու: Այլ մուկերո՛ւ: Մասնաւորաբար ա՛յն տեսակին, որ իր խոստումը չի յարդեր: Ինչ կը վերաբրի բանաստեղծութիւն գրելու արարքին՝ հետզ համաձայն եմ, քաղցնի ինքնաթոյլտուութեան ձեւ մըն է, խնկութեան եւ անձնասպանութեան պէս: Ինձի այնպէս կը թուի, որ շատ աւելի կարեւոր է ըմբռնել կեանքի մանրամասնութիւնները, քան երջանիկ կեանք մը ունենալ, աւելի կարեւոր է գուրգուրալ յաջորդ բողբոջն ու ժամուն, քան յաջորդ ամսուան, տարուան, կեանքին կամ սերունդին: Փիլիսոփայութիւնը կը բաւէ: Քեզ կրկին պիտի տեսնե՞մ: Երէկ դիշեր քեզ երազեցիք...»

12. —

Նաեւ ես գինք երազիս մէջ կը տեսնեմ, առնուազն ամիսը երկու անգամ: Չայն կրկին կ'առնեմ բազուկներուս մէջ եւ իր փափուկ մարմինը կը դգամ մարմինիս վրայ: Եստ բան չենք ըսել իրարու: Նոյնիսկ դէմքը չեմ տեսներ, սակայն իր մարմնի բազմաթիւ հմուտ շարժումներէն դիտեմ, որ ա՛ն է: Ան ինքզինք կրկին կը յանձնէ սիրոյ զառանցանքին: Իր երանքները կը պարտրեն զիստեքս, ծունկերը կը դպին ուսուկրներուս, եւ մինչ բերանս կը մօտեցնեմ ունկերուն (ան սուփայարոյց ականջներ տնի) եւ կը շոյեմ թընուակուած ծամերու որոշ խորձեր, կը լսեմ պարզ ժեղիզիքն իր կակուղ հեծեծանքներուն եւ կը զգամ յաջորդական հոտումները լաւայի՝ երանքներու դէմ: Այս առանձնաշնորհալ պահու քաղցրութիւնը երկարելու համար, կոտորո կը պահեմ, սակայն շատ ուշ է: Որովհետեւ մինչ այդ արդէն անդրադարձած կ'ըլլամ իմ ինքնաստեղծ յաղեցումիս, եւ թէ՛ առտնձին եմ անկողնիս մէջ, քրտինքէն խոնաւցած ու ճճութիւնած սաւաններու միջեւ առանձին՝ Սիւպերիոյ համազօր կիսազնտային մէջ:

ԱՐԱ ՊԱԼԵՈԶԵԱՆ

Յ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

ՊԱԼԵՈՋԵԱՆԻ
ԱԾԽԱՐԷԸ

Գիրքի մարդու պագափարը նոր չէ մեր մէջ եւ, հաւանաբար, սփիւռքահայ մեր իրականութեան մէջ ամէնէն աւելի կը պատճառի արձակազիր, հրապարակազիր եւ թարգմանիչ Արա Պալեոզեանին:

Աւելի քան տասնեակ մը դործեր ըստորագրած Արա Պալեոզեանի ստեղծագործութիւններուն մէջ՝ նախ եւ առաջ կ'առանձնանայ իր հաւատարմութիւնը դիրքին հանդէպ: Ստեղծագործական վիպակներու առանցքը կը կազմէ դրող ըլլալու եւ գրականութեամբ ապրելու մտահոգութիւնը: Երջպատը չի կրնար հասկրնալ այս կեցուածքը, որ առաւելաբար դիրքորոշում մըն է եւ կեանքի մեւ մը:

Իսկ այս կեանքը, ինչպէս հեղինակը կը նկարագրէ, կը շարժի տուն-հանրային գրողարան-հկեղեցի եռանկիւնի մը միջև: Հանրային գրողարանը այն վայրն է, ուր հեղինակը կը կարգայ եւ իր տեղեկութիւնները կը հաւաքէ, տան մէջ կը գրէ-կ'աշխատի, իսկ եկեղեցիի պարագան պէտք չէ թիւրիմացութիւն ստեղծէ, որովհետեւ հեղինակը հոն կ'երթայ երգեհոն նուազելու, որ իր համեստ եկամուտին գլխաւոր աղբիւրը կը կազմէ:

Արտաքննապէս կրնայ շատ ալ հետաքրքրական շթուիլ նման կեանք մը, Սա-

կայն ենթակային համար հիմնականը էական սահմանափակումներուն նշումն է, իսկ այս գծով, ինչպէս Պալեոզեան կը խոստովանի, շատ բան ստրկած է Թորոնթոն: Այսինքն՝ երբ մարդ կը հրաժարի պերճանքներէն եւ կ'ընտրէ իրեն համար կենսականը, պայն հետապնդելու համար այլևս ընկերային մեծ գիջումներու կարիք չ'ունենար, իսկ հեղինակին համար, ինչ որ սնունդ ու վերք չէ՝ կենսական չի նկատուի:

Ինչ կը վերաբերի Պալեոզեանի բերած գլխաւոր հարցերուն, կարելի է պանոնք խմբել երկու գլուխներու տակ — ազգային հարց՝ իր տարրեր երեսներով ու հիւղաւորումներով, եւ սփիւռքեան իրականութեան մէջ իրրի: Գրող ապրելու տալանալ: Պարզ է, որ այս երկու հարցերը յաճախ կը հանդիպին իրարու:

Կը սկսինք ազգային հարցէն կամ հայրական իրականութենէն, որովհետեւ գրողին իրականութիւնը հոնկէ կը բխի: Պալեոզեան շահեկան դիտողութիւն մը կը կատարէ իր բողոքաթիւ տնգրողարձաներէն մէկուն մէջ:

«Այսօր միլիոնաւոր մարդիկ կը մրտահոգուին, թէ միայն քանի մը գիտնականներու ծանօթ ձուկի կամ քռչուկի տե-

սակ մը պիտի գոյատևուի՝ միմչեւ դարձու լրումը: Մակայն անէ մէկը կը մտածեց- լի՞, որ ինքնայատուի եւ մշակութային անգիմ ժառանգութիւն մը պիտի գոյա- տնէ: Կամ լեզու մը (որ, վերջ ի վերջոյ, աշխարհ տեսնելու եւ արտայայտելու ձեւ մըն է) եւ անոր գրականութիւնը (որով մեծամասնութիւնը կը մնայ չքարգման- ւած եւ քաղուած անորոջ եւ դպրանք հանդէսներու մէջ) երբեւիցէ պիտի կար- դացուի՞ եւ ճանչցուի՞, այսպէս կոչուած քաղաքակիրթ ժողովուրդներու կողմէ:

Տուեալ Հաստատածը վերջուած է «Կը- ռուսկը կը կանչէ/տոգի մը փառա- սիրութիւնները» խորագրուած 76 էջոց փոքր Հատորէն: Յօդուած մըն է, որ կ'անդրադառնայ Մայքըլ Աուլէն Կրտսերի «Ինչպի Արարատ» Հատորին, սակայն կրտսեր Աուլէնի «անցքը», արդարօրէն, խանդավառութեամբ չի դիտեր:

Պաշտօնանի Համար՝ Մայքըլ Աուլէն Կրտսեր ամերիկացի է, իսկ ամերիկացի մէկ երջանկութիւնը քաղաքացիական պարտաւորութիւն է, եթէ գոյութիւն չու- նի՝ պէտք է ստեղծել կամ արտադրել: Երէց Աուլէն որոշ դժուարութիւններ ու- նեցած է Ամերիկայի մէջ, որովհետեւ նոյն ասն պիտուական դասակարգը, ո- ռուն հետ կ'ուզէր նոյնանալ, կը մերժէր զինք: Տղան՝ իրեն գործնական ամերի- կացի, կը փորձէ «տրամաբանօրէն» լու- ծել իր դժուարութիւնները: Անոր Հա- մար, մէկ կողմէ գոյութիւն ունի ըլլածն, առողջ, քաղ եւ բնական Ամերիկան, իսկ միւս կողմէ՝ «Հայութիւնը յանապատէ է, միզուանց — արիւն, ցարդեր, բնատու- իրութիւն»: Ուրեմն, Մայքըլ Աուլէն Կրտ- սեր իր ժողովուրդին պատմութիւնը կ'ու- սուսանաւորէ, սպա կ'երթայ ներկայ Հա- յաստանը ճանչնալու: Իրեն Համար Հար- ցը վերջացած է, որովհետեւ կ'ըսէ, անց- եալը ճանչցանք, աչք բոլորը լաւ, հիմա մոռնանք զայն եւ ընդունինք նոր իրակա- նութիւնը...

Այս կէտուածն է, որ չի կրնար ըն- ղունիլ Պաշտօնանի, որովհետեւ Հայկա- կան ծաղուստով ամերիկացիին կեցուածքը կամ անուղղակի թելադրանքը՝ ձուլումի գործողութեան ընթացքը կը բաշխուի, այսինքն՝ զանի որ արդիւնքը նոյնն է,

ինչո՞ւ սպասել եւ տառապիլ 60-60 տարի եւ... Հարցերը կանուխէն լուծելու է: Ասոր Համար ալ, Պաշտօնանի տուեալ գիր- քին լայն սպառումը կամ յաջողութիւնը կը վերաբերէ անոր պատգամին, «բարձ- րեմու ամ կը շոյլը ամերիկեան ու մայնա- մտութիւնը, եւ կ'աժեփէր յանգամի ըզ- րացումը արդէն իսկ կիսով ձուլուած ա- մերիկահայ զազութիւն՝ ամուց տրամա- դրելով յստակ պատմաութեամբիւն մը»:

Տուեալ գրքոյկներու կամ յօդուած- ներու ընդմէջէն կը տեսնենք, որ Հեղի- նակը կ'անդրադառնայ սփիւռքահայ ի- րականութեան՝ ընդհանրապէս, եւ ամե- րիկահայ իրականութեան՝ մասնաւորա- բար: Ինչպէս վերոյիշեալ մէջբերումը կը պարզէ, Հարցին մէկ կարեւոր երեսը կը կազմէ ամերիկահայ դպրութի յանցանքի գլխացումը: Գաղութ մը, որուն մէկ մասը զէնքը մար դրած կը թուի ըլլալ:

Այս մէկը ընկերութիւն մըն է նաեւ, ուր ամերիկեան նիւթապաշտուութիւնը եւ կենսամէտը կարծէք անհաստեղը նուա- ճած է արդէն եւ Պաշտօնանի ամէնէն ա- ռաւ կը փորձէ Հասկնալ այս շրջապա- տը, որ իրն է:

Այլ յօդուած մը («Հակա-մտաւորու- կանութիւնը հայ կեանքին մէջ») կը բացուի պարզ փաստի մը թուարկումով: Ընդհանր կերպէն կ'աշխատակցի Օքլա- հոմա Հրատարակուող «Համաշխարհային գրականութիւնը այսօր» Հանդէսին, զըլ- իտաւորաբար անգլերէնով ստեղծագործող Հայ Հեղինակներ ներկայացնելով: Նոյն Հանդէսին կ'աշխատակցին նաեւ թուրքեր՝ թուրք Հեղինակներ ներկայացնելով: Մա- կայն երբ Պաշտօնանի չ'աշխատակցի, ուրիշ մը չի փոխարինէր զայն, մինչ թուր- քերը կը շարունակեն գրել... Ան Հայ- թուրք յարաբերութիւններուն մասին խորհրդածելով՝ կ'անդրադառնայ, որ մենք այնքան երկար ատեն ատած ենք թուրքը, որ ատանց անդրադառնալու ընդօրինա- կած ենք անոնց անհանդուրժողութիւնը, սպիտութիւնը, եւայլն: Կարծէք այդ բո- լոր ժխտական զգացումները չ'ըջուելով ուղղուած է մեր իրականութեան, ինչ որ Հասարակաց թշնամիին դէմ միացնելու փոխարէն, ներքնապէս տարտղանած եւ բաժան-բաժան ըրած է մեզ, Անտուշ

մեկնարանութիւնը վարկածային է, սակայն իր ընկերային-Շոգերանական մտնցումով կը մնայ շահեկան:

Պաշտոնականի առողջ ու ազգային դատւմեքը յաճախ վերապահութեամբ կը գիտուն օտար շրջապատին եւ, յաճախ, նոյնիսկ ազգակիցներուն կողմէ:

Ազգային կեցուածքներու պարագային՝ օտար շրջապատը մեր կեցուածքը կը նկատէ կողմնակալ կամ ողբաշմոք: Պաշտոնական, յաճախ անձնական փորձառութիւններով ցոյց կու տայ, թէ որո՞ւ կեցուածքը աւելի ազգայնամոլ է — մե՞ր թէ օտարներուն: Իր բնական քաղաքը նախապէս կոչուած է Պերլին՝ առաւելարար գերմանացիներով բնակուած ըլլալով: 1916ին, պատերազմին միջոցարտին մէջ արագօրէն վերամկրտուած է եւ կոչուած Քիլնը՝ լորտ Հորասիօ Քիլնըրի անունով, եւ գերմանացի-գանատաշիք բաւական նիւթ ունին պատմելիք անգլիացիներու ազգայնամոլութեան մասին...

Մական մտանդակը այնքան օտարներու անհասկացողութիւնը չէ, որքան շատ մը հայերու համակերպող կեցուածքը՝ պարտուած անհատականութենէ եւ ինքնուրոյն մտածողութենէ: Հեղինակին մէկ հայ բարեկամը, իր մէկ աշխատանքի մասին կը վերցնէ (հունարար՝ «Հայերը — իրենց պատմութիւնն ու մրշակայթը») եւ կը յանձնէ օտար բարեկամներու՝ կարգալու համար, իսկ քանի մը օր ետք այս վերջինը կը հեռանայնէ ըսելու՝ նուազ կողմնակալ չէ՞ր կրտար ըլլալ մօտեցումներու մէջ: Ենթական գործը չէ կարգացած եւ արդէն իսկ ընդունած է օտարներու կարծիքը՝ առանց առարկելու:

Արա Պաշտոնականի գործերուն մէջ նման ախար երևույթներու յաճախ կը հանդիպինք: Օրինակ, հայ ժարտիկներու արգար պայքարը՝ Հայ Դատին շուրջ քաշուած լուսթեան պատը փշրելու, որ, իր կարգին եւ միշտ, կը խեղաթիւրուի միջազգային լրատու գործակալութիւններու կողմէ եւ կը ներկայացուի իրրեւ միջազգային ահաբեկչութեան մէկ օղակը, կը տեսնենք, որ կը գործէ ամերիկահայ ընկերութեան մէջ նաեւ: Նոյնիսկ հայեր, որոնք պէտք է հասկնան ու լուսարարեն

այդ կեցուածքը, զո՞ւ կ'երթան նոյն քարոզչութեան, կամ՝ արդէն իսկ համակերպած ըլլալով, անտեղի կը դանն զոյն... Ինչ որ չի կրնար ընդունիլ Պաշտոնական:

Նման շրջապատի մը մէջ, ահա, Պաշտոնական կը փորձէ ամբողջութեամբ նուիրելի գիտին ու գրականութեամբ տարիլ: Իր ինքնակենսագրական մէկ վիպակը կը կոչուի «Սարապիւնի լուսթիւնը» (80 էջ) եւ լուսարոյնս կը ներկայացնէ այն միջոցարտը, ուր Նիդրլանդ կը փորձէ իր առարկութիւնը առաջ տանիլ...

Այս կեցուածքը ընդհանրապէս չեն հասկնար, որովհետեւ ամերիկեան ընկերութեան պէս սպառողական ընկերութեան մէջ, որեւէ ապրանք, որ սպառողական ընկերութեան խաղին մէջ չ'իջար՝ կը մերժուի: Գիրքը նաեւ սպառողական ապրանք դարձած է, սակայն կը ծախուի որչա՞ռով գրականութեան մը միայն, իսկ եթէ արժեքատար շուկային կողմէ պահանջուածը չի տար, կամ կը կողքիանայ եւ կամ ասպարէզէն դուրս պէտք է գայ: Անոր համար ալ Պաշտոնական իր գործերէն մէկուն մէջ կ'ըսէ.

«Ռուսիոյ մէջ կը ձերբազատուին աշխարհի գրողները: Ամերիկայի մէջ կ'անտեսեն անտարբերական գրողները: Արդիւնքը Ուոլթը Է» (Վերջ աշխարհին մէջ):

Այս պատճառաւ ալ կը տեսնենք, որ մայրը, ազգականներ եւ բարեկամներ յաճախ կը թեւադրեն այլ ասպարէզի հետեւիլ եւ սպաս ժամերուն միայն գրականութեան ծառայել: Պաշտոնականի մէկ պատասխանը, ուղղուած մօրը, բաւական դիպուկ է եւ կը բացատրէ կացութիւնը: Պիտի ըսէ մօրը՝ եթէ հիւանդանայի բուժուելու համար ինքզինքը պիտի մտաւոր չէ՞ր մասնակի ժամերով բժիշկի մը: Այսինքն՝ գրականութիւնը նաեւ ամբողջական ժամանակ եւ նուիրում կը պահանջէ՝ լուրջ արդիւնքներու հասնելու համար:

Նիւթապաշտ ընկերութեան մը մէջ՝ աւելին ակնկալելն ալ զարմանալի պիտի

Թուի: Ան ընդհանրապէս չըջապատուած է գորգի վաճառականներով, ապահովագրութեան ընկերութեան պատասխանատուներով եւ «գործնապաշտ» մարդոց մով, որոնք շատ ժամանակ չունին նման «վերճանքներու համար: Իսկ հետաքրքրելու համար նոյն ասպարէզի յաջողած եւ հանդատեան կոչուած անդամներն են, որոնք կը կապուին... Իրենց գրած մէկ ինքնակենսագրութիւնը կամ վէպը թարգմանել տալու համար: Այսինքն՝ նիւթական բարօրութիւն ապահովելէ ետք, հետմուտ են քիչ մը փառք եւ անմահութիւն ապահովելու... Դժբախտաբար դանտաական-ամերիկեան չըջապատը նաեւ Եւրոպայի դրական չէ. օրինակ, Հեղինակը կը պատմէ նոյն թաղաքը բնակող 26ամեայ քանդակագործի մը մասին, որ անձնասպան եղած է: Ուրիշներ, ճնշումին չգիմանալով, կ'անցնին Եւրոպայի կամ Ժամանակակից ասպարէզին կը դիմեն:

Արդ, դարձանալի չէ, որ Պալեոգիանի նախասիրած Հեղինակը Կոստան Զարեանը ըլլայ, որմէ երեք հատոր թարգմանած է (պարզ է, որ ան համակրանք կը տածէ նաեւ Զապէլ Սոսյանի հանդէպ): Իրեն համար՝ Զարեան այն սաղանդաւոր գրողն է, որ ամէն գնով նախանձախնդիր է իր անկախութեան, ինչպէս եւ իրրեւ գրող աշխատելու եւ ապրելու: Ասոր համար ալ, անոր Թորհրդային Հայաստան վերադարձը կը վերագրէ Սփիւռքի մէջ իրրեւ գրող չկարենայ ապրելուն:

«Գանատացիներու համար՝ Զարեան դուր շարուած (outcast) մըն էր, որովհետեւ գանատական կառավարութիւն չունէր: Հայերու համար ամ դուր շարուած մըն էր, որովհետեւ անսովոր երեւոյթ մը կը կազմէր — իսկական գրող մը, որ յամառօրէն մերժեց փերեզակի, հացկատակի կամ Բաղաճական պաշտօնատարի վերածուիլ»:

Պալեոգիանի արտադրութիւնը, մասնաւորաբար ստեղծագործական գրականութիւնը — («Սարսփնի լուսիւնը» (1982), «Եւրոպայի մէջ» (1982),

«Կռուկը կը կանչէ/Խոզի մը փառախրութիւնները» (1983) ընդհանրապէս այս երկու հարցերուն շուրջ կը գտնան: Պարզ է, որ այս մէկը ընթացիկ գրական սեռ մը չէ, այլ՝ գրողներու, գէպերու, խորհրդածուծներու միաձուլում մը: Օրինակ, «Կռուկը կը կանչէ...»-ին արտաքին մասը վերլուծական, Էստէյի ձեւ ունի, երկրորդը՝ պատմագրական: Այնտեղ կը հանդէպինք նաեւ Պալեոգիանի գրադարանային առօրեային կամ գանատական-ամերիկեան փորձառութիւններուն: Տակաւին կը տեսնենք այլ մտահոգութիւն մը, ինչպէ՞ս պիտի հրատարակէ կատարած թարգմանութիւնները կամ ինքնուրոյն ստեղծագործութիւնները... Նման մթնոլորտի կամ գրական «կիմառայ» մը մէջ, Հրաչի պէս բան մը կը թուի աւելի քան տասը հատորներու հրատարակումը:

Տարբեր ձեւի հետաքրքրութիւն կը ներկայացնեն Արա Պալեոգիանի էսսէյները, յօդուածները, գրախօսականները եւ հարցազրոյցները, որոնք գլխաւորաբար կ'ամփոփուին երկու հատորներու մէջ՝ «Հաննարի մը դիմանկարը եւ այլ էստէյներ» (1980, 82 էջ) և «Տեսակետներ/գրախօսականներ/ հարցազրոյցներ» (1982, 110 էջ), ուր երեւան կու գայ անոր լայն ընթացումներու եւ ծանօթագրութիւններու աշխարհը, տարածուած այլապէս բնագտնաներու վրայ: Որոշ գիրքեր գրախօսելու ատեն, ան կը կեդրոնանայ Հայաստան-Սփիւռք Հիմնական հարցերուն:

Ասոնք կը վերաբերին Էտ. Թոփչեանի, Սիլվա Կապուտիկեանի եւ Եաթէ Տէր Մելքոնեան-Մինասեանի գիրքերուն քննարկումին, ուր լուսարձակի տակ կ'առնուին է՛ւ գեղագիտական հարցեր, է՛ւ սփիւռքեան Հայ մշակոյթի դոյառեման խնդիրներ, է՛ւ Թորհրդային Միութեան գրական քաղաքականութիւնը ու անոնց հետ առընչուող այլապէս հարցեր:

Յօտակ աւարկա յականութիւն մը կայ այս գրախօսականներուն մէջ: Իսկ տրեւելի գրախօսականներն ու էսսէյները կ'առանձնան իրենց խտութեամբ եւ թելադրականութեամբ, միշտ ալ Հեղինակին կողմէ մտքի անկախութիւն մը ցուցաբերելով:

Տուեալ գործերը կարելի է հետաքրքրութեամբ կարդալ («Մաքսիստայի մէջ», «Սաքարի», «Ախարներ», «Թոյնայի եւ հայերը», եւ այլն), իսկ ասոնցմէ հստէյնները, այս սեռի շահագոյն նմոյշներէն կարելի է նկատել: Անոնք՝ յաճախ իրենց առաջին տողերէն իսկ կը բռնեն մեզ: Օրինակ, Սոլովիցիցի մասին գրուած է սուէյը, որ կը բացուի այսպէս Վ

«Մեծ երկիրները մեծ սուրբեր կ'արտադրեն: Նաեւ մեծ հրէշներ: Որեւէ այլ երկիր այնքան օրհնուած ու ամիժուած չէ, որքան Ռուսաստանը: Անկարելի է մտածել Սոլովիցիցի մասին, առանց խորհելու Մտալիճի մասին: Անոնք եղբայրներ են»:

Պալեստինայի, Երբեմն, կը ցուցարարէ սեւ հիւմորի գիծ մը, որ արագօրէն կը փոխանցէ իր մտածումը: Օրինակ, Սիլվա Կապուտիկեանի կողմնակալ ու շահագոյնցեալ քանի մը կեցուածքները մերկացնելէ ետք, հետեւեալ նկատողութիւնը կը կատարէ: Պալեստինայի մասին, որ Կապուտիկեան իր շեմանկար հոգու ու իարսէտի գոյնները» հատորին 500րդ էջին

վրայ նման աստղուածք մը արձանագրած է:

Աստուած, տա՛ւր ինձ հոգու խաղաղութիւն՝ ընդունելու այն, ինչ ամենագէղ ընդունելի: Աստուած, տա՛ւր ինձ հոգու արիւնքիւն՝ լքնդունելու այն, ինչ հեղաւար է լքնդունելի: Աստուած, տա՛ւր ինձ մտքի իմաստութիւն՝ ստորերելու Աստուծոյ երկարորդս...

Այս աստղութեամբ Պալեստինայի գիտողութիւնը պերճաբար է եւ մեկնաբանութեան չի կարողութիւն — Կապուտիկեան այս ազօթքը պէտք է... իր հատորին առաջին էջին վրայ գծէր:

Շահեկան, այլապէս ազնուազն աշխարհ մը կը բերէ Պալեստինայի գրողութիւնը:

Անգլերէնով արտադրող, սահայի հայ գիրին հաստատրեմ մարդ մը սեմինք մեր դիմաց, որուն անձը կարելի չէ անջտակել իր գրականութենէն:

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

Ս. Կ Ի Ր Ա Կ Ո Ս Ե Ա Ն

Սպիտակ Քերթուաճներ

Ք Ա Ր Ծ Ա Ր Ժ Ո Ւ Ս Ն Ե Ր

Կը թափանցեն
ամէն օր համը մատներուն մէջ քարին
որպէսպի կեղծեն շարժումներն անոր
եւ քարը դառնայ
սառած արտասուք

Քարը կը կարդայ մատեանն անհունին
եւ հայեացքներն իր լոյսին կը մեկնին

Բոցեր նվովեալ
շարժումներ աղի եւ առասպելի
խուժեցէք այսօր մկաններու մէջ

II

Քարը
շարժումն է ձեր ծանր
աչք շուարեալ
ապշահար
որ կը կարդայ շարունակ
գորդեան խօսքեր եւ կրակ
թնճուկներուն մէջ այս քար...

III

Քար են խօսքերը քարին
վէրք մշտաբաց
ներահոս

(Ի՞նչ լեզուով լռել տագնապն արեւին)

IV

||

Ծառը կը պարէ քամիներուն հետ
 Եւ կը վստահի քարերն իր հասուն
 միմիայն հողին

||

— Եղիցի կամք քո
 կը ճոռտղեն բիւր սոխակներ երկնային

Ա Ն Ա Ի Ա Ր Տ Կ Ա Ն Չ

Տենդ մշտագոյ, այլուրային բանադրանք, որ կը ծխէ ծանըր
 ծովներ արիւնի — քար փեռեկտեալ, տարանջատուած տառապանք
 ցնորքներու միագոյն: Կ'արձակես արմաւենիները հեքիաթին, ուր
 ժամանակը կ'ապրի իր գայթումը վերնական՝ դեղնութեան մէջ
 այս անհուն: Աստղ մը կ'իյնայ երկինքէն, կը տատանի օդին մէջ՝
 իբրեւ կարօտ ապրումներու առկախեալ եւ կը մարի կիսովի: Չայ-
 ներն արիւն կ'արտասուեն եւ դուն կ'ըլլաս յարաշարժ դեզին խու-
 ճապ ու անկում:

Կը տեսնես անտեսանելին
 կը լսես անլսելին
 եւ կը քարանաս

Հովերն ծովեր կը կանչեն
 անապատին խորերէն

Յ Ա Ր Յ Ո՞՞Ի Մ

Ինչպէ՞ս ջնջել երգն այս սեւ
 երբ դուն սկիւզես ես անոր

Ծովը կը ջնջէ խօսքերն արեւին
 գրուած աւազի էջերուն վրայ

Այրումն եմ հովին
 թանաքն եմ ծովին
 կը լռեմ քամին աւազին վրայ
 քայց իմ ջուրերուս անդունդներն ի վար
 քաղաքն անդադար մահեր կը տեղայ

Քայլ մը կեանքի մէջ
 եւ քայլ մը մահուան կայսրութեան մեկնող
 կ'ընեն զիս երկնի աստղերուն համար
 գերեզման լքեալ

Մահը կը սկսի ոճիր եւ աներ
 աստղը կը պայթի անկման սգերգներ
 եւ քաղաքն աներ դամբան - հարցումներ

Ինչպէ՞ս ջնջել երգն այս սեւ
 երբ այբուբենն ես անոր

1

Պ Ա Տ Ա Ր Ա Գ

Եկեղեցի կիսաքանդ
 ուր բուրվառներ կը ծխեն կարօտ ու վիշտ
 եւ շարական լուսաձայն՝
 սրբանկար գալիքի

Խորան մը մուր
 կը բարձրանայ անշշուկ
 իր մարմինէն վիրաւոր
 — առեղծուածի մը նման —
 եւ գմբէթներ կը ծնրազրեն աղօթքի
 երկինքներէ անսահման

Փառք ի բարձունս գալիքին
 փառք ի բարձունս գալիքին
 փառք ի բարձունս գալիքի եղանակին յաւիտեան

Հոգիս կարմիր
 կը սփռեմ գորգին վրայ սրբամաշ
 — բուրաստանի մը նման —
 եւ արեգակ կը դառնամ
 գահին համար սրբապան

Յանդազոյն արփին հաց է երկնաշաղ
 ուխտասեղանի ծափ սփռոցին ջուրերուն վրայ

Եւ խորանի խորերէն
 օ՛րթեաբեկ ծնծղաներ շարականներ կը հիւսեն
 մեղրամոմեր կը վառին շարժումներով թափանցիկ

Կ'ըլլամ շարժումն արեւին
 պատարագիչ աղանի
 եւ սպիտակ լոյսերու սրբանկար յարուցեալ

Ա Ռ Ա Ջ Ա Ր Կ

Վերադարձիր ջուրին
 վերադարձիր քարին
 վերադարձիր տազնապներու մայր կաւին
 եւ աւապներու հրղեհներէն
 հիւսէ
 գարունը քարին՝
 իբրեւ պարեգօտ սպասեալ մարգարէին

Վերադարձիր քարին
 վերադարձիր բոցին
 վերադարձիր տազնապներու անձրեւին
 եւ ջուրերու նշոյլներէն
 արարէ
 ծիածանը բանին՝
 իբրեւ լապտեր սպասեալ մարգարէին

Հորիզոններուն՝
 շողեր կը ցանեն ժամանակն իրենց
 արտերուն անտես

Բացուի՛ր ծովուն
 բացուիր գալիք ժամանակին
 ոչ թէ ջուրին վրայ օրօրուող մակոյկի պէս
 ալ Քրիստոսի վեհութեամբ՝
 ինչպէս խօսք հրեղէն
 սկզբանէ ի յաւիտեան

ՍԱՐԳԻՍ ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ

Բ. Ք Է Պ Ա Պ Ճ Ե Ա Ն

Ս Ե Պ Տ Ե Մ Բ Ե Ր Ի Ս Ե Մ Ի Ն

Յիսուսն քայլ միայն: Յիսուսնը կը բաւէ: Միշտ առանկ է: Տունէն դուրս կ'ելլէ, ցաւ չկայ: Կը սկսի քալել: Նորէն բան չկայ: Բայց յանկարծ, այդ անտանկի յիսուսն քայլէն հտը կը սկսի ամէն ինչ: Կարծես դանակ կը խոթեն ան ոտքը: Ակոսաները կը սեղմէ՝ չպոտալու համար, հորունկ շունչ մը կը քաշէ, թոքերը կ'ողողէ զլանիկին մոխրով: Մութը մութ է, ցաւը չի վախնար անկէ: Այլ ձեռքին դեղնաւուն ժառանգորդը շրթներէն կը հեռացնէ զլանիկը: Հակառակ անոր, որ հազու ծիսած է դայն, կը նեղէ դիտին եւ կը կոխկոտէ ցաւոյ ան ոտքովը: Նորէն կը ծիսես, կ'ըսէ կիներ միշտ: Օրը միայն երկու տուփ ծխողին առանկ բան կ'ըսուի: Կ'ըսուի անշուշտ, եթէ բժիշկն ալ հաստատէ, թէ իր դժուարութիւնները ծխելէ առաջ կու դան: Գիտի կտրեն օր մը ոտքը: Տիմարի խօսք: Բժիշկին ըսածին կարեւորութիւն մի տար: Երեսը նայէ, կը բաւէ: Խիստն է ի վերջոյ: Դուն խելացի խիստնը տեսած ես: Ես կ'ըսեմ, որ հագած կոշիկէս կու դայ ցաւս: Բայց տարօրինակ բան: Ինչո՞ւ միշտ յիսուսն քայլէ հաջ կը սկսի ամէն ինչ: Ըսենք, որ խըցւած են ստղիս երակները. ասոնք ա՞ն առան կ'արթնան, ատկէ առաջ ո՞ւր էին: Կեցաւ, սպասեց, որ ցաւը անցնի: Եթէ զլանիկը նետած լըլլայի՝ կրնայի շարունակել ծիսել, խորհեցաւ: Ետըլը նայեցաւ, հայեացքը կառչեցաւ փայտաշէն

ասն մը, որ իրենն էր: Պապենական տունը լըլլորէն ներկուելու պէտք ունէր, լըլլորէնով մը՝ ասնկ վերէն վար: Պարոն վալ դան շատ խորհած էր ծախսերուն մասին: Ամբողջ տունը ներկել տալ՝ տասնեակ հազարներու կը կարօտէր: Բայց ի՞նչ փոյթ: Ի վերջոյ, պապենական տուն էր, մօրմէ մնացած, նոյնիսկ մեծ հայրիկըն ալ հոն բնակած էր, երբ Եջիլ զիւզը զեւ Սան Սթեֆանօ կը կոչուէր: Քափրիին քովի տունը կը ներկեն, կ'երթամ, վարպետին հետ կը խօսիմ, կը վարձեմ տախտակամածը, բերել կու տամ իմ տունս եւ խնդրը կը վերջանայ: Մնաց ներկ զտնելը, տեղականէն դործ չկայ, քանի մը տարի ետք՝ նոյն բանն է: Ոտքին ցաւը անցած էր, իր ճամբան շարունակեց: Ուշադրութիւն բրաւ, որ փոսին մէջ չէյնայ: Ամէն ինչ թաղեցին, կարգը հետախօսի թելերուն եկաւ: Ոտք չէ ասիկա, պարզապէս յառաջդիմութիւն է, հսկայ քայլերով կ'երթանք տեղ մը, բայց ո՞ւր: Զեռքի շարժումով մը բարեւեց Քափրիի դննապանը, որ դուրսը նստած էր եւ դըլիարիկը օստիկանի կամ սպայի մը զլխարկը կը յիշեցնէր: Լաւ եմ, պատասխանեց, ի՞նչ լուր: Պարոն վարդան ձեռքովը ան ոտքը ցոյց տուաւ: Դունապանը ժպտեցաւ: Պապապապի խանութէն ներս մտաւ. «Լեռնա մա Տոնտուրմաճըր»»: Ետևոյլաւիայէն եկած դաղթականներ էին: Խառն մը, ըսաւ պարոն վարդան: Իրականութեան

մէջ ըսածը աւելորդ էր: Իր սիրած անասկները արդէն գիտէին: Շնորհակալութիւն եւ յաջողութիւններ, ըսաւ պարոն Վարդան: Փոխանակ դրամ վճարելու՝ աջ ձեռքով աղոցմէ մէկուն ալտերը շոյնց՝ մախ ձեռքովը պաղպաղակը բռնած էր: Այդ սովորութիւնն ալ դիտէին: Հազիւ տասնհինգ տարեկան տղուն ալտերը կարմրեցան:

Պարոն Վարդան ոտքին ցաւը մոռցած կը քալէր: Երիտասարդի մը ճարտիկութեամբ ցատկեց մախ կողմէն եկող կառքին առջեւէն՝ շղարնուելու համար: Այդ ուղղութեամբ երթալ արգելուած էր կառքին համար: Ասանկ բաներ ո՞վ մտիկ կ'ընէ, ոտտիկան չկայ եւ մարդը իր գիտցածէն շեղած չունի: Անցաւ Կեաքեաններու ապարանքին առջեւէն: Մարդը միլիոններ ծախսեր է, խօսք չէ ասիկա: Ո՛րք է յայտարարան միլիոնները, այլ՝ 30ական թուականներու միլիոնները: Բասալիաներէն ճարտարագետ բերել տուեր է, որդէնդի ոսնիկ եւրոպական բան մը շինեն: Տարիներէ ի վեր Կեաքեաններուն ձեռքը չէր շէնքը: Զաւակները ծախած էին զոյն, իրենց շօրը մասնէն վերջ: Ի՞նչ մարդ էր, որ մը գիտ ներս կանչել տուաւ: Մովուն նայող խոշոր սենեակի զաղկաթոններէն մէկուն մէջ նստած՝ ճերմակ քոսքիւմ մը հազած էր: Զեռքը երկարեց եւ կարծեմ զիչ մըն ալ պարտադրեց, որ համբուրեմ զայն: Ե՛կեքք զնեց մեծահարուստ թուրք մը, որ տարին անգամ մը հաչկերոյթ մը կը ստրբէ, փողոցը լեփ-լեցուն կ'ըլլայ ամերիկեան մեծ ինքնաշարժներով կամ Վերստեմաններով, ինչպէս էր երէկ: Նոր աչքը պարտէզը օժտած էր բարձր ցանկապատով մը, եւ այլեւս կարելի չէր ներս նայիլ, բա՛ն մը, որ օր մը առաջ ընել ուզած էր: Միտան դիմացի տան վերի յարկերէն կարելի եղած էր ներս նայիլ: Այս անգամ ալ խեցգետին կերան: Հառքը քանի՞ ոսկի է, գիտե՞ս: Կարծեմ Յունաստանէն բերել տուեր է: Կ'ըսեն, թէ մարդը կենջը զմրուխտ մը նուիրեր է: Աստուած իմ, այս ի՞նչ սէր է: Պարոն Վարդան բնաւ չէր հրաւիրուած այդ հաշիկերոյթներուն, հակառակ անոր, որ նոր տէրք մ'իշա կը բարեւէր իրեն եւ Զատկուան օր մը նայիսիկ զՊայրամիդը քոսքիւմ:

օրտւն, միւսի վարդան, ըսած էր: 14 Ապրիլի փողոցէն ալ դարձաւ եւ քալեց դէպի կայարան: Մահակեաննց առնը չէր փոխուած. ապակիները կոտրած, դուռը կէս մը բաց: Տիկին Մահակեան մեռած էր քանի մը տարի առաջ, տղան՝ Յակոբը, յարժար գործ մը փնտրած եւ արտասահման մեկնած էր: Ասանկ կ'ըլլայ, էթէ արտասահման երթաւ եւ օտար հպատակութիւն առնել: Մասիկ չեն տար, ինչըդ դուրսդ եկա՞ւ: Մէկը չըսա՞ւ քեզի ասիկա ասինքն:

Բարեւ, ըսաւ Մուրադ Էֆէնտին, որ կաթնլիկներու գերեզմանատան կից գտնուող լճուած խուցը իբրեւ խանութ կը գործածէր՝ ծորակներ նորոգելով: Ինչպէ՞ս են գործերը: Գո՞րծ, զարմացաւ մարդը, ո՞ր գործի մասին է խօսք: Հայկէն մընացած էր իր խանութը, ան՝ որ քանի մը տարի տաղ Առաքելա զաղթած էր: Ի՞նչ օրեր էին, եղբայր: Կիրակի օրով նստած Յունքա շինած է: Ես ու տղաս ալ, կարծես թէ գործ չունենայինք ընելիք, գաղած եւ իրեն օգնած ենք: Այն ասան դիմացի կողմը փայտաչէն շէնքեր կային: Հօկայ տունը՝ աիկին Միրանոյշին եւ Մայիբեցը, որոնց տղան կարծեմ Զուրիգերիս կը գտնուի: Յանկարծ յիշեց իր տունը, որ այդքան պէտք ունէր ներկուելու: Պէտք է երթար մարտիտին քով, թայց ոչ այսօր, աւելի յարմար է վաղը: Ո՛չ, միւս օրը, որովհետեւ շինութեան տէրը անպայման հոն չէր ըլլար այն ատեն: Պէտք չկար, որ ան գիտնար ամէն ինչ: 14 Ապրիլէն դէպի մախ դարձած ատենը վերսկսաւ ոտքին ցաւը: Եթէ պիտի կարեն սախմ ոտքս, թող կտրեն, եղբայր, կտրեն, որպէսզի ազատիմ սա ցաւերէն: Կաղալով, գաւազանին յենելով կ'իջրթամ, կը լմննայ: Իժիշկը շտեմաւ, որ օրուան այդ ժամերուն կ'անցնէր խիտնջի արագութեամբ: Վստահ էր, որ հիւանդները պիտի սպասէին իրեն: Ո՞վ պիտի վճարէ հինգ հարազար ասիկ մէկ այցելութեան համար: Պօռքի կը բռնեմ, օգէն-ըւրէն կը խօսիմ եւ մէկէն կը հարցնեմ, ո՞ր անդը կը թնայարէ: Պարոն Վարդան չկրցաւ ընել այդ: արովհետեւ բժիշկը, գոր խիտնջ կը գո-

չէին, մէջտեղերը չկար, բայց եթէ նոյն-
 իսկ ըլլար՝ շատ լաւ պիտի գիտնար, ինչ-
 պէս միշտ, խօսակցութիւնը սահմանել
 օգին-ըուրին սահմաններուն մէջ: Պարոն
 Վարդան արտմեցաւ եւ ըրաւ այն՝ որ
 օնիսուստիելի էր. քալելի Կազի իվրանոզ
 փողոցն ի վարս: Խեղճուկրակ խաղաղաշ-
 տին առջեւէն անցաւ, ուր պղտիկները
 ճօճանակներ եւ օրօրոցներ նստած էին,
 որոնք կը ճանչէին, բան մը, որ ակնե-
 րեւօրէն տղոց հանոյքին արգելք չէր հան-
 դիտանար: Գիշ մը անդին՝ աջ կողմի վար-
 սայարդարի խանութին մէջ նստած տե-
 կին մը, գեղեցիկանայու ապարդին ջան-
 քեր կ'ընէր՝ ընել կոռ տար:

Ո՛ր մնացիք, եղբայր, ըսաւ պարոն
 Սարգիս: Քեզի սպասեցիք, այս ք'նչ
 քուն է քուկինդ, ըսաւ պարոն Լեւոն: Տե-
 ղը պատրաստ էր: Նստաւ: «Երեք հատ
 թէյ», պոռայ ճամբու միւս կողմի տղուն,
 որ տեսակ մը քրճարանի մը մէջ նստած՝
 ճանճ կ'որսար: Բարձրախօսէն կը յը-
 դէին հղանակին ծանօթ մեղեդիները: Կու-
 դայ իր, ըսաւ տղան, տեղէն շարժեցաւ,
 քիչ մըն ալ ուրախանալով, թէ ի վերջոյ
 մէկը բան մը ապրպրած էր: Տաք հով մը
 կը փչէր Կայարանի փողոցն ի վար: Եւ
 հովը իր առջեւէն կը քշէր քաղաքէն վե-
 րադարձողները, որոնք կառախումբէն ե-
 լած՝ կը քալէին գէպի իրենց տունը: Ո-
 մանք կը նախընտրէին ձիակառքը, իրենց
 ծրարները կը զնէին նստարաններէն մէ-
 կուն վրայ, կը նստէին դիմացի կողմը,
 ո՛չ, կը բողմէին եւ կը նայէին ալ ու ձախ՝
 արքայական շարժումներով: Արմանն ալ
 կը սիրէր ձիակառք նստիլ, խորհեցաւ
 պարոն Վարդան, երբ պղտիկ էր: Ան էր,
 որ ընդհանրապէս կը պարտադրէր: Տղայ
 է ի վերջոյ, սիրտը կոտորելու չեմ: Կը
 նստիմ: Պղտիկը կ'ուրախանայ, ես ալ
 հետը:

Թերթ առնելու կ'երթամ, ըսաւ պա-
 րոն Վարդան եւ գրեթէ մէկ օտտուժով
 ոտքի ելաւ: Թէյներին խմած էին: շատ
 մըն ալ ինծի բեր, պոռայ ետեւէն պարոն
 Լեւոն, իմինս ալ եկած պէտք է ըլլայ:

«Ոսկի մսավաճառ»ին առջեւէն անցաւ, որ
 առեկին նոր անուճով մը օժտուած պիտի
 ըլլար — առաջարկուած էր — «Ապակիի
 կտորներով մսավաճառը» — եթէ այդ
 օրերու տէրը՝ Երեկոն, ժամ առաջ Յու-
 նաստան քացած չըլլար: Նոյն ճակատա-
 գիրը վիճակուած պիտի ըլլար թերեւս
 անկիւնի խանութին, ուր առեկին՝ դրե-
 թէ երեսուն տարի առաջ, խոհանոցի վե-
 րաբերեալ իրեր կը ծախուէին: Թերթա-
 վաճառին կրպակին առջեւն էր արգէն:
 Գնեց իր թերթը եւ Լեւոնիկը: Հսկառակ
 անոր, որ բառ մը չէր հասկնար, քննեց
 «Ախտառյչե Ծայր»-Անկիւնը, որ կու գար
 Արմանին քաղաքէն: Աստառակ լեզու,
 չկրցայ սորվիլ, ասկէ վերջն ալ պիտի
 չկարենամ կարծեմ: Կրնար վերադառ-
 նալ ընկերներուն քով, բայց որչից քիչ
 մը եւս քալել, երթալ մինչեւ Միկրոսի
 խանութը: Եստ կարճ էր ճամբան, որուն
 ձախ կողմը ատենին լեցուն էր բանջարա-
 վաճառներով: Անոնց հետ սակարկելը կը
 սիրէր, հակառակ անոր, որ շատ անգամ
 գնելու նպատակ չէր ունենար: Անոնք ալ
 գիտէին իր այս բնաւորութիւնը, բայց կը
 շարունակէին կէս շարժ-կէս կատակ, ա-
 ռարկելով, որ ապրանքները քաղաքի գի-
 ներէն անշուշտ աւելի սուղ էին, տղուած
 ըլլալով, որ ամէն ինչ պէտք էր փոխա-
 դըրել մինչեւ հեռաւոր Ելիլ գիւղը: Մ'ը
 հեռաւոր Ելիլ գիւղը, կ'ըսէր պարոն Վար-
 դան բարձրաձայն ինդալով, որ ձեւով մը
 իրենց կեղծ սակարկութեան վերջաւորու-
 թիւնը կ'ազդարարէր: Ելիլ գիւղը քա-
 ղաքին մէկ մասն է: Յետոյ կը շարունա-
 կէր իր ճամբան, ինչպէս այսօր: Բայց
 բանջարավաճառներուն փոխարէն, հոն
 կար ցանկապատ մը, որ մարգագաշտ մը
 կը ասնձէր եւ ուր ընդհանրապէս առտու-
 ները, կարեւորութիւն չտալով շողին,
 պարտադրուած ինքնամոռացութեամբ,
 ջրկատի մը մէկ մասը առօրեայ պա-
 րապճառները կը կատարէր: Մարգա-
 դաշտը հիմա պատ-պարտապ էր: Ետտով
 հասաւ Միկրոս, որուն առջեւի խոշոր
 սնտուկներուն շուրջը հաւաքուած էին
 յատկապէս կիները, որոնք կ'ընտրէին ի-
 րենց ուղած բանջարեղէնները կամ սլե-
 տուղները, զանոնք քիչ մը անդին սպա-
 սող Միկրոսի մէկ պաշտօնեային քովը

տանելու համար: Պարոն Վարդան յատկապէս կը սիրէր սմբուկները, ունեց թուշանման մաշկը, որ իրեն կը յիշեցնէր մանուկի մը աշտերը, կը շոյէր զանոնք՝ միշտ խուսափելով կոթին զպշելէ, որ թերեւս պիտի յիշեցնէր, թէ մանուկ մը թաւշանման մորթէ զատ ունի նաեւ նըւազ հաճելի ուրիշ բաներ, զորս բնականապէս անտեսած էր: Զլոյսց սմբուկները, միայն խորշոմածները մնացած էին: Կանաչ չապիկով Միկրոսի պաշտօնեան, որ ծանօթ էր իր այս սովորութեանը, հակառակ իր բազմադարազ վիճակին, նայեցաւ պարոն Վարդանին կողմը եւ ավիտի, վաղը նորը պիտի գայ, ըսաւ: Կրնար վերադառնալ իր ընկերներուն քով, բայց չըրաւ: Ներս մտաւ խանութէն, որ օրուան բոլոր ժամերուն լիցուն կ'ըլլար: Սգը պարզապէս ապակեանած էր: Եղբայր, ինչպէս կ'ուզեաւ որ չըլլայ: Այսքան մարդ լիցունը այս նեղ տեղը եւ սպասէ, որ ամէն ինչ տեղին ըլլայ: Այո՛, մեքենաներ զրեր են, բայց անոնք փոխանակ մաքուր օդ բերելու՝ տղմուկ կը հանեն: Գնաց ապակեղէնի բաժինը եւ վճարականօրէն զնեց վեց դաւաթնոց սրճաման մը: Արժանք կ'ուրախանայ, յիշատակ մըն է երկրէն: Թերեւս այլ գործածէ, եթէ որ մը իրեն այցելեմ: Պոչ բռնեց վճարելու համար: Վեց հարիւր ռուբլի ասոր համար: Ըլլալիքը այնպիսիա՛ւ պատիկ բան մըն է: Վըճարեց, ի վերջոյ Արմանին համար էր, որ արժանի էր ամէն նուէրի:

Այս որքո՞ն տեւեց մէկ թերթ անկը: Պարոն Լեւոնին առաւ իր ապսպրած թերթը, որպէսզի ձայնը կարէ: Պարոն Սարգիս նոր թէյ մը կը խմէր: Նայէ սրբոր, մարդը աստղանաւորդ է, եկեր եւ մեր Արարատէն բաներ մը գողցեր է: Քո՛ւ երկիրէդ է: Ի՞մ երկիրէս, Հարցուց պարոն Վարդան: Ամերիկացի է, դուն հոն չէ՞ր ուզեր երթալ: Երեսուն տարուան պատմութիւն է, երթալ կ'ուզէի, բայց չգացի, հակառակ անոր, որ ամէն ինչ պատրաստ էր: Աչքս չբռնեց: Յրանային ի՞նչ կ'ըսես: Պարոն Վարդան պատասխան չտուաւ: Անխաւստ բան էր: Խորհեցաւ իր տան մասին, որ լլըրէն ներկուելու պէտք ու-

նէր: Կ'ընեա եւ մէկ անգամէն կը լմնայ, ըսաւ պարոն Սարգիս: Բայց այս ցածորակ ներկերով այդքան ծախս ընել կ'արժէ՞: Յետոյ, այս առջուն պիտի խօսիս, պիտի ջանաս համոզել, ներկարարները պիտի դան կամ պիտի չդան: Ետեւէն պիտի վազես: Մրցումի ելած չինք, ըսաւ պարոն Սարգիս: Անունդ Կարապետ է: Մարդը չէր կրնար շնորհքով մը քաշել, կը կողար պարզապէս: Ասկէ դատ՝ նաեւ դէր էր: Բայց մեռնելուն պատճառը այդ չէր: Կարծես ես չե՞մ պիտեղ այս բոլորը, աւելցցուց պարոն Լեւոն: Դրամ չունէր, տուն չունէր եւ պիշերները Վառլենց պարագայունը կը պառկէր: Ես իրեն հրքեմն դըրամ կու տայի, փախաց պարոն Վարդան: Պաղին զէ՛մ ի՛նչ կ'ընէ զուգրամը: Լքուած տուն մըն է Վառլենցը, ո՛չ կը ծախուի, ոչ ալ կը փչուի: Ատանկ կը կենայ տարիներէ ի վեր: Գիտենք, եղբայր, դիտենք այս պատմութիւնը, Կարապետը որ մը մեռած գտանք: Ես գացի իր յուղարկուչորութեան, ըսաւ պարոն Վարդան: Լինդ հոգի է ինք ընդամէնը: Ուրտի բաներէ խօսինք, զուարթ բաներէ, ես երեք թէյ եւս պիտի ապսպրեմ:

Տղաք, ասոր կ'ըսեն քաշել, ըսաւ պարոն Սարգիս, ըմպելով իր ապսպրած թէյը: Ո՛չ մեր հանգուցեալ Կարապետին, ոչ ալ Վարդանին քաշելուն կը նմանի: Աթէ գիտեմ, թէ պիտի լուսանկարուի՞մ ես ալ ատանկ կը քաշեմ, պատասխանեց պարոն Վարդան: Ա՛յո առջուն, համադրե՛ստ հազուած: Ինչո՞ւ չէ, եթէ միակ դործս քաշել ըլլայ, ինչո՞ւ չէ: Կը կարծես, որ ես բնաւ չե՛մ լուսանկարուած, թերթերու մէջ չե՛մ ելած: Երբ մեր այտուողի խումբին մէջ կը խաղայի... Ելի՛ր դիւղի Մարմնամարզական Ընկերութեան օրերը չեն այլեւս, այդ օրերը անցան: Կը յիշե՞ս հրը, սխաւ պարոն Վարդան: Բայց չչարտունակեց, երեքն ալ լռեցին եւ նայեցան դիմացի փողոցն ի վար, ուր ատենին իրենց ակումբը կը գտնուէր: Պարոն Վարդան երբեմն անոր առջեւէն կ'անցնէր, նակառակ անոր, որ անիկա Հիմա սրճարանի մը վերածուած էր: Բան մը չէր փոխուած, միայն բակը սեղաններ դրած էին եւ վրան «Քոթա-քոյա» գրուած խորհրդանշաններ: Այն բակը, ուր խաղի

օրերուն խումբը կը հաւաքուէր, խաղա-
 դաշա երթալէ առաջ: Պարոն Վարդան
 Հոնկէ անաարբեր արտաքինով մը կ'անց-
 նէր: Անցեալը անցեալ էր, հետը պիտի
 չմեռնէր եւ ճամբան կը շարունակէր դէ-
 պի ճՏիբոջը ձայնը գործարանի կողմը:

Ուշ էր այլեւս, տուն պէտք է երթար
 պարոն Վարդան: Ի՞նչ է, Վիտէօդ պիտի
 փախչեն: Ուղած ատենը կը կոխեա կո-
 ճակին վրայ, կ'աշխատցնեա մեքենան:
 Աստղիկը կը սպասէ, ըսաւ պարոն Վար-
 դան յոգնած եւ յիշեց, թէ դեռ դժուարե-
 ունէր ընկիթ: Աղտնղեքները մոռցած էր:
 Նշմարեց, որ քովի աղանդերի խանութը
 այսօր ալ գոց էր: Զաւէնին ի՞նչ պատա-
 ճեցաւ, հարցուց, հիւսնդ է: Տեսակ մը
 հիւսնղութիւն է անոր ունեցածը, ըսաւ
 պարոն Լեւոն խնդարով, եթէ առանց դը-
 րամը դանձելու, ապրանք ծախես՝ մարդ
 ի՞նչ կ'ընէ ասոր: Վերստին Միկրոսին
 կողմը պիտի երթար, աւելի անդինները,
 կայարանին մօտերը: Արժանին անպայման
 պէտք է դրէր, որ իրեն իտալական երչիկ
 դրկէ, ինչպէս որ Վիտէոյին պարադային
 ըրած էր: Եթէ իր քով երթաւ՝ ինծի ալ
 բաներ մը բերել չմոռանա, ըսաւ պարոն
 Լեւոն: Եթէ երթամ, պատասխանեց պա-
 րոն Վարդան: Ակնթարթի մը համար
 խորհեցաւ գրպանէն հանել Արժանին լու-
 սանկարը՝ քաշուած իր Միւնիխնի յար-
 կարածինին մէջ: Յետոյ սրոշեց չհանել:
 Նոյն հարցումները պիտի լսէր: Ինչո՞ւ,
 քովը շեւ երթար, ինչո՞ւ քեզ չի կանչեր,
 եւ այլն: Մնաք բարով, տղաք, ըսաւ պա-
 րոն Վարդան եւ ստքի ելաւ: Պէտք է ա-
 ճապարէր: Խանութները դոցելու վրայ
 էին: Թւրթափստաւը չծախուած օրինակ-

նեքը ծրարելով դրաղած էր: Միկրոսին
 սրտոնեաները օրուան հաւիւր կը տես-
 նէին: Ըսեմ Արժանին, որ կարկնցաւ մըն
 ալ դրկէ իտալական երչիկին հետ, խոր-
 հեցաւ, երբ աղանդերի խանութին մէջ իր
 դեմոնները կը կատարէր: Անպայման
 պէտք է գրեմ իրեն, անմիջապէս, վաղը:
 Երբ դուրս ելաւ, ամէն կողմ դրեթէ մը-
 թընցած էր: Պարոն Լեւոնն ալ իր խանու-
 թին դուռը կը կղզկէր: Գիմացի կողմի
 սրճարանը, ինչպէս միշտ, պատապարազ
 էր եւ տղան յաճախողի կը սպասէր: Զախ
 դարձաւ եւ շարունակեց քայլի դէպի
 տուն: Կեանքանինց ասարանքին առջեւ,
 ճառաները պարապ ափսէները բեռնատար
 կարքի մը մէջ լեցնելով դրաղած էին: Սա-
 ջուրը անդամ նորէն կու գամ, դիմացի
 տունէն կը դիտեմ, թէ ինչպէ՞ս կ'ուսուի
 տասնհինգ հազարնոց խեցզետները, որ այն
 ստեն վստահաբար կրկինը պիտի արժէր:
 Քորհեցաւ պաղպաղակափստանին խանու-
 թէն ներս մտնել եւ սրճարանը, զոր Ար-
 ժանին համար գնած էր, անոր նուիրել:
 Բարի մարդիկ են, ինծի միշտ պաղպաղակ
 կու տան: Յետոյ հրաժարեցաւ: Եթէ Ար-
 ժանին դրկէր՝ աւելի լաւ պիտի ըլլար:

Մտեցած էր իր տան, զոր հազիւ կը
 տեսնէր: Աւելի լաւ է ասանկ, յեմ տեսնեք
 անոր վիճակը: Կարծեմ աւելի լաւ պիտի
 ըլլայ, եթէ այս ներկելու դորձը յառա-
 ջիկայ տարուան մոտէ: Հիմա ներկով ո՞վ
 պիտի դրաղի, աշխան սևին կը պտնուիք:
 Գալ տարի կ'ընեմ, դարձան, այս անգամ
 անպայման: Այս օրը ումը տալով՝ սխաւ
 աւելի կայտառ քայլի, մոռնալով իր աջ
 ոտըին ցաւը, որ կար դեռ եւ պիտի մնար
 առյաւէտ...

Բ Ա Տ Ի Ն

ՏՐՏՈՒՄ ՀՐԹԻՌՆԵՐ

Եզկելի բուրբ կշռոյթներում հետ
 կը խզեմ արդէն ամէն բառ ու խաղ,
 Ոյի փոխարէն
 Յոգնած շիղերու շղթաներ վրաս՝
 կը մեկնիմ անվարձ,
 Մեռած սէրերու անիւններ հտիս,
 Իբրև քարերու վարպետ կաթոզին
 կ'երթամ մերուելու

... Անձուներու հետ մեր միջնագարեան,
 Եւ անոնց մուսլի փապուզիներէն
 կը քայտի դէպի գալիքը պայծառ,
 կ'անցնիմ քափ սալով չարերու փռշին,
 Ներում հայցելով մարդոց զարմերէն,
 Ռոնց ուղարկած արդոյններս քիւր
 Իրենց չհասած՝
 Ամբոյխն կռուի յօշոտուեցում զուր...

Շէյխսիլիեան վառ խռնրով առլի
 Տրտում հրթիռներ քամբուս կը պայթին,
 Մինչ կ'իրագործեմ պատկերն աշխարհիս,
 Ուր կը փշրուին սրտին լարերը
 Ծա՛ւս կամիրուսի...

ՊԵՏՐՈՍ ՀԵՐԵԱՆ

Ն. ՊԵՇԻԿՓԱՇԼԵԱՆ

Մ Ի Բ Բ Ո Ն Ե Ջ Ի Ա

(ԿԱՏԱԿԵՐԳՈՒԹԻՒՆ ԵՐԵՔ ԱՐԱՐՈՎ)

5

ԲՐԱՆԹԻ — Էլպիսս, բաւական բան ունինք խօսելիք Նուրհան Պարոյրին զարուստին առթիւ: Հաւատալս չի դար, որ մեր տաղանդաւոր դրա-
գէտը վաղն իսկ մեր մէջը պիտի ըլլայ, մեզի հետ պիտի խօսի, խըն-
դայ, խմէ: Գայ Եսարաթ օրը կը սարքենք Երեկոյթ մը այստեղ, ի պա-
տիւ իրեն: Սանկ զրահան-գեղարուեստական հաւաքոյթ մը: Գործեր
ունինք: Կարգադրիչները մենք երկուքս ենք: Յայտադիր մը կազմե-
լու ենք, հրաւիրեալները որոշելու ենք: Մեր քաշուելիք խմբանկարի
մասին հիմակուց ճշդումներ կատարելու ենք: Տակաւին զարգանալու
ենք:

ԷԼՊԻՍ — Ջարգանալու ենք: Մէկ օրուան մէջ փիֆիրո՞վ պիտի զարգանանք:
Գեղարանները մարդ զարգացնող դէ՞ղ կը ծախեն, որ առնենք ու կլլե-
լով՝ կլլեցնենք մեր զարգացած ըլլալը: Եւ կամ Սուրբ Հոգի՞ն պիտի
իջնէ մեր վրայ: Կր կասկածի՞մ, քանի որ երկուքս ալ տիպար տանտի-
կիները չենք, խօսքը մէջներինս: Դուն նորէն երկրորդական ուսում ա-
ռած եմ, կ'ըսես: Ես միայն հինգ տարի նախակրթարան զացած եմ,
երեք ամիս ալ մանկապարտիզպանուհի եղած եմ: Ինչ մեղքս պահեմ,
ստանց օրալի մէկ տող չեմ կրնար գրել:

ԲՐԱՆԹԻ — Միբե՛լի Էլպիսս, քիչ մը շատ ճշմարտախօս ես: Ատիկա թերու-
թիւն մըն է, մանաւանդ կնոջ մը համար:

ԷԼՊԻՍ — Միտքդ Բ՛նչ է, դիս ստախօ՞ս պիտի ընես: Ես ճշմարտութեան
ճպրտան եմ:

ԲՐԱՆԹԻ — Էլպիսս, լրջանա՛ք: Ժամանակ չունինք: Ես քեզի համար պի-
տի ըսնմ, որ նախակրթութիւնդ ազգային վարժարանի մէջ աւարտելէ
յետոյ, Փրանսական գոլէժ մտած ես, սակայն քաղաքական դէպքերու
պատճառով, ուսումդ կիսատ ձգած ես: Ձեռքս ըսես, թէ երեք ամիս

ժանկապարտիզականուհի եղած ես: Սուտը էս պիտի խօսիմ: Ես քեզ ներկայացուցած ատենս, պիտի աւելցնեմ.— քնիկ պոյսեցի, նախկին տեսչուհի Սամբա Թոմրուքի Արզարեան երկսեռ վարժարանի: Հրաշայի տպաւորութիւն մը կը թողուս այս կերպով:

ԷԼՊԻՍ.— Բաւական յառաջդիմած կ'երևաս ստատիստիկան մէջ: Ուրեմն՝ դեռ պիտի զարգարես սիրամարզի փետուրներով: Է՛, լա՛ւ. հասցա ինք պինճի՞դ համար ինչեր պիտի ըսես: Ո՞վ դիտէ քանի՞ համալսարան աւարտած պիտի ըլլաս, եւ քանի՞ գոյէժներու տնօրէնուհի եղած պիտի ըլլաս:

ԲՐԱՆԹԻ.— Ո՛չ, կը սխալիս. ես պարզապէս երկրորդական վարժարան մը տաւարտած ըլլալը պիտի ըսեմ:

ԷԼՊԻՍ.— Վրան քան մը պիտի շաւելցնե՞ս:

ԲՐԱՆԹԻ.— Ո՛չ, ըսի:

ԷԼՊԻՍ.— Ուրեմն, Աստուած վկայ, զու երկրորդական վարժարան աւարտած ըլլալը սուտ է: Եթէ իրաւ ըլլար, աստիճան մը աւելի վեր կը ներկայացնէիր ինքզինքդ:

ԲՐԱՆԹԻ.— Ետեւ ստատանայ ես:

ԷԼՊԻՍ.— Ըսէ՛՛ ճշմարտութիւնը: Դուն ալ իմ աստիճանին վրայ ես, տեսնի չէ՞:

ԲՐԱՆԹԻ.— Օ՛, ո՛չ. ես նախակրթարանը աւարտած եմ:

ԷԼՊԻՍ.— Եւ այդքան: Այսինքն՝ Օհանճանի աստիճանին վրայ ես:

ԲՐԱՆԹԻ.— Բայց շատ կարդացած եմ:

ԷԼՊԻՍ.— Ի՞նչ կարդացած ես: Երազահան, թէ երգարան:

ԲՐԱՆԹԻ.— Քանի մը հարիւր հատար վէպ կարդացած եմ:

ԷԼՊԻՍ.— Այսինքն՝ մնասլ: Զարգացումդ ալ ժաստլ է: Նայէ՛, որ սուտ խօսած ասանդ զու կամ իմ ամուսինը զովդ չըլլայ:

ԲՐԱՆԹԻ.— Ես սուտերը կը քշեմ անանկ ատեն մը, որ մեր զովը մէկը չըլլայ:

ԷԼՊԻՍ.— Ըսել է ես տնօրէնուհի եմ: Ո՞ր տեղին, ո՞ր վարժարանին: Փոց սորվիմ:

ԲՐԱՆԹԻ.— Սամբա Թոմրուքի Արզարեան երկսեռ վարժարանի:

ԷԼՊԻՍ.— Աս քսած տեղդ՝ ատանկ վարժարան մը կա՞ր:

ԲՐԱՆԹԻ.— Ետեւ բարտեղը կը մտնես: Կար կամ չկար: Դուն Սամբա Թոմրուքի Արզարեան երկսեռ վարժարանի նախկին տեսչուհին ես:

ԷԼՊԻՍ.— Ատ մէկը հասկցայ: Բայց հասկնալ կ'ուզեմ, որ ատանկ վարժարան մը կա՞ր Սամբա Թոմրուքի մէջ:

ԲՐԱՆԹԻ.— Անշուշտ չկար: Եթէ ժանկապարտիզ մը կար, հրաշք է:

ԷԼՊԻՍ.— Խաթրդ չմնայ, բայց դուն ստտին տուրակն ես եղեր:

ԲՐԱՆԹԻ.— Էլ պիտի, ժամանակ չունեցողները սո՛ւտ կը խօսին:

ԷԼՊԻՍ.— Ուրեմն՝ ժամանակ չունեցողները սո՛ւտ կը խօսին:

ԲՐԱՆԹԻ.— Այդ խօսքերը չեմ վայլեցներ քեզի: Մի՛ յոռնար, որ Սամբա Թոմրուքի Արզարեան սպասին երկսեռ վարժարանի նախկին տնօրէնուհին եղած ես:

ԷԼՊԻՍ.— Ուրեմն՝ զարգացանք: Եւ ատանց փիլիսոփայի կամ դեղի:

ԲՐԱՆԹԻ.— Զարգանալ չիմա պիտի սկսիս: Քանի մը Փրանսացի դրողի տեսնեմ դիտե՛ս:

ԷԼՊԻՍ.— Հարկաւ, Վիլքիսը Հիւկօ, Ալեքսանդր Տիւմա, Միլէշ Զէվաքօ եւ Թոլսթօ:

ԲՐԱՆԹԻ.— Բաւական չէ: (Թուղթ մը կու տայ): Մա անունները միտք պահէ, որ խօսակցութեան մէջ թշուա, գործածես: Լաւ տպաւորութիւն կը ձգես:

ԷԼՊԻՍ.— Ես վախնալ սկսայ: Ինչպէ՞ս պիտի գործածեմ:

ԲՐԱՆԹԻ.— Ահաւորիկ: Ետտ դիւրին է: Ետտ՝ անունները հետեւեալներն են.— Գործէլ, Ռասին, Հիւզօ, Լամարթին, Այֆրէտ տը Միւսէ, Ալֆրէտ տը Վինյի, Թէոֆիլ Կոթիէ, Վէրլէն, Պօպլէր, Պալպաք, Ջուլա, Անթոլ Թրանս, Տոտէ, Միրալօ, Ժիա, Փրուատ, Մալարմէ, էլուար, Պրըթօն եւ Միւրնոն:

ԷԼՊԻՍ.— Ատոնց համար ի՞նչ պիտի բռնեմ...

ԲՐԱՆԹԻ.— Ահա թէ ի՞նչ պիտի բռնեմ.— Պալպաքը հրաշայի է, Ջուլան ըստ քանիչի է, Հիւզօն հոյակապ է, Անթոլ Թրանսը զմայլիչ է, Պօպլէրը հիանալի է, Տոտէն շատ կը սիրեմ: Ատոնք ըսի՞ր. Ետտ հան Պարոյրը պիտի կարծէ, թէ այդ գրողներուն բոլոր գործերը կարգացած են:

ԷԼՊԻՍ.— Աս գրողներէն որո՞նք մեռած են, որո՞նք ողջ են: Մեռածներուն վրայ իսկ դէր:

ԲՐԱՆԹԻ.— Մեռած կամ ողջ չկայ անոնց մէջ: Ամէնքն ալ անմահ են:

ԷԼՊԻՍ.— Քանի մը հայ գրողի անուն ալ պրէիք: Հայ գրողները ընաւ չեմ ճանչնար, խեղճ Պեարոս Դուրեանէն զատ:

ԲՐԱՆԹԻ.— Կարեւորութիւն չունի. նոյնիսկ աւելի լաւ: Եթէ այդ մասին խօսք ըլլայ, կ'ըսես, որ միայն Փրանսական գրականութեան ծանօթ են: Եթէ կը ձգես: Հիմալ ուրիշ խնդիր մը կայ, որ կարեւոր է: Ա՛ռ սա թուղթն ալ, որուն վրայ գրած են՝ ինք մուսաներուն անունները: Ինչպէ՞ս հարկաւ գիտես, քանի որ Արգարեանի տնօրէնուհին եղած է, ամէն մէկ տրուեստի ճիւղ՝ ունէր աստուածուհի մը, այսինքն՝ մուսա մը: Այս անունները պէտք է զոյ սորվիլ: Երտակը բռնով, ես երկու օր է կ'աշխատեմ ու չեմ յալոյղիք միտքս պահել սա անունները: Դուն յիշողութեան կողմէ ինչպէ՞ս են:

ԷԼՊԻՍ.— Ես յիշողութիւնս պիտի կորսնցնեմ, հոգիս աւանդելէս շատ ետքը:

ԲՐԱՆԹԻ.— Ուրեմն՝ միասին զոյ սորվինք: Պարի մուսան կը կոչուի Թէրֆօսիտը: Ի՞նչ որ ըրի, սա անունը չկրցայ միտքս պահել: Թէրֆօսիտը:

ԷԼՊԻՍ.— Ես արդէն միտքս պահեցի:

ԲՐԱՆԹԻ.— Ըսէ՛:

ԷԼՊԻՍ.— Թէրֆօսիտը:

ԲՐԱՆԹԻ.— Ինչպէ՞ս միտքդ պահեցիր: Գողտնի՞ք մը ունիս:

ԷԼՊԻՍ.— Թէրֆօսիտը:

ԲՐԱՆԹԻ.— Գողտնիքդ ըսէ՛ր: Թիթֆօսիտը: Անուն մը միտքս պահելու համար, կը դիմեմ միտքդ մը: Անոր ձօտ բառ մը կամ բառեր կը պահեմ միտքս:

ԲՐԱՆԹԻ.— Հողիդ սիրես, բացատրէ՛:

ԷԼՊԻՍ.— Թէրֆօսիտը միտքս պահելու համար սրտեցի յիշել Թէֆօսիտը, խորունկ Թէֆօսի, Թէֆօսիտը, Թէրֆօսիտը:

ԲՐԱՆԹԻ.— Գէշ միտք չէ, բայց չելլես սխալիս եւ Ետտ հան Պարոյրին աստիճան Թէրֆօսիտը ըսելու տեղ խորթֆօսի կամ Թէրֆօսիտունը ըսես:

ԷԼՊԻՍ.— Ապուշ չեմ: Արգարեանի նախկին տնօրէնուհին եմ: Թէրֆօսիտը, լինեալ զնաց: Դուն ուրիշ մուսայի անուն տուր:

ԲՐԱՆԹԻ.— Թալիա, կատակերգութեան աստուածուհին:

ԷԼՊԻՍ — Այդ աստուածունհին անունը մտնալը մեծ մեղք է, քանի որ մե՛ր աստուածունհին է եղեր:

ԲՐԱՆՔԻ — Լուրջ ըլլանք, սիրելիս:

ԷԼՊԻՍ — Ես միշտ լրջորէն կը կատակեմ: Թալիան ալ միտքս պահեցի: Պիտի յիշեմ տալիս ծաղիկը:

ԲՐԱՆՔԻ — Է՛, սպրիս, էլպիս, պարտպ տեղը չէ, որ ես զեզի Արգարեան երկսեռ վարժարանի անսշունհին բրի: Երբորդը՝ Ուրանիս, աստղաբաշխութեան աստուածունհին:

ԷԼՊԻՍ — Ատկէ դիւրին բան չկայ: Եթէ որ մը անունս մտնամ, Ուրանիան չեմ մտնար, որովհետեւ Պալիս, մեր փողոցը, Ուրանիա անունով անուակ աղբիկ մը կար, որ դիւերները գուրս կ'ելլէր՝ աստղաբաշխութիւնով պարզելու համար: Թէեւ ասաղ մը չգտաւ, բայց բաւական աստուածուն տէր եղաւ: Օր մըն ալ, դիւաւորի մը պարնուցաւ ու մուրհեցաւ: Ան ալ ուրիշ մեկով վառեցաւ: Կրակի հետ խաղալ չ'ըլլար:

ԲՐԱՆՔԻ — Մեր դործին նայինք: Գալիորէ՛ դիւցազներգութեան աստուածունհին:

ԷԼՊԻՍ — Ատիկա ալ բան մը չէ: Ուրանիայի մօրը անունն էր Գալիորի:

ԲՐԱՆՔԻ — Սա սորված չորս մուսաներուդ անունները բո՛ւ՛ տեսնեմ:

ԷԼՊԻՍ — Վատանութիւն չունի՞ս վրաս:

ԲՐԱՆՔԻ — Անդամ մը բռնէ՛:

ԷԼՊԻՍ — Թէրփոսիսոր, Թալիս, Ուրանիս, Գալիորէ: Տիկին Բըլանթի, Ծափահարէ՛ զիս:

ԲՐԱՆՔԻ — Կը ծափահարեմ, եթէ կարենաս ըսել, թէ իւրաքանչիւրը ինչի՛ աստուածունհին էր:

ԷԼՊԻՍ — Ուրանիան՝ աստղերու, Թալիան՝ կառակերպութեան կնիկն էր...

ԲՐԱՆՔԻ — Աստուածունհին:

ԷԼՊԻՍ — Իրիկ մարդիկը ապուշաբար՝ կրննուն հրեշտակ, աստուածունհին կ'ըսեն: Մենք կրնն՛րս ալ կրննուն աստուածունհին պիտի ըսենք...

ԲՐԱՆՔԻ — Լա՛ւ, միաներբ...

ԷԼՊԻՍ — Է՛, յիշողութիւն ունիմ եթէ ըսի, ինը կնկան անունը եւ անոնց դործերը մէկ վայրկեանի մէջ միտքս կրնամ պահել չըսի: (Թաղաբերը պայտաւալը դնելով): Մնացածն ալ տունը կը սորվիմ, եթէ կրնամ պարզած ըլլամ:

ԲՐԱՆՔԻ — Լա՛ւ. հիմա զեզի շոքոյա հրամցնեմ: (Կ'երթայ տուփ մը կը բերէ. կ'ուսնն): Որոշենք հրաւիրեալները: Անշուշտ շատ խիստ պիտի ըլլանք մեր ընտրութեան մէջ:

ԷԼՊԻՍ — Հասկցայ: Մենք ու դուք եւ մերիները ու ձերիները, մէյ մըն ալ Շահասպարամը: Գուք երեք, մենք՝ երկու, եղաւ հինգ: Շահասպարամը՝ վեց, ծանիկը՝ եօթը:

ԲՐԱՆՔԻ — Պարոն Գեղեցիկ Մնացականեանը, փարիզական մտաւորականներէն, որ օղափոխութեան համար հոս եկած է, կ'ընէ ութ հոգի: Արիկը՝ ինը:

ԷԼՊԻՍ — Մէյ մըն ալ ինքը՝ Նուրհան Պարոյրը, եղաւ տասը:

ԲՐԱՆՔԻ — Կրթիկ, կրկիկ թիւ մը: Ատիկը թղթակցութիւն մը պիտի գրէ, հաս մըն ալ ձանիկը պիտի գրէ:

ԷԼՊԻՍ — Բայց զիչ չէ՞ տասը հոգին:

ԲՐԱՆՔԻ — Մնացեալ հայերը ներկայանալի բաներ չեն:

ԷԼՊԻՍ — Արդէն եթէ հրաւիրես ալ, չեն գար, որովհետեւ չսած են, որ դի-
րենք կ'արհամարհես: Բայց, ըստ իս, ստաք հողին քիչ է:

ԲՐԱՆՔԻ — Քրիստոս Աստուածորդի ըլլալով՝ տասներկու աշակերտով պո-
հացած էր: Մենք ալ տաքը հողիով կը գոհանանք: Այդ տաքը հողին
մեր ընտրանին է: Անցնինք յայտագրին: Պարոն Գեղեցիկ Մնացալ-
կանեանք բացա՞ր պիտի կատարէ՞ թարի գալուստ մաղթելով ու զբա-
կանութեան մասին խօսելով:

ԷԼՊԻՍ — Դո՛ւն ինչ պիտի ասես...

ԲՐԱՆՔԻ — Ես մենախօսութիւն մը պիտի ընեմ. ընտրած եմ Նուրհանին
մէկ սքանչելի կտորը:

ԷԼՊԻՍ — Հապա ե՞ս...

ԲՐԱՆՔԻ — Դուն ալ պիտի արտասանես՝ իմ մէկ բանաստեղծութիւնը:

ԷԼՊԻՍ — Օհանձանք չի՞ կրնար գեղարուեստական բաժնին իր մասնակցու-
թիւնը բերել: Ձայնը դէշ չէ: Եթէ մարդէ, տեղ մը կը հասնի:

ԲՐԱՆՔԻ — Ախո՛ւ. Անիկա կրնայ ցուցադրուիլ իրիւս գեղարուեստական
ծաղրանկար:

ԷԼՊԻՍ — Ծառ անգութ ես:

ԲՐԱՆՔԻ — Ուրիշ է՞նչ կրնանք դնել յայտագրին մէջ:

ԷԼՊԻՍ — Արեկը կ'երգէ: Ճանիկը բան մը պիտի չընէ՞...

ԲՐԱՆՔԻ — Երեկոյթին խօսակը պիտի ըլլայ:

ԷԼՊԻՍ — Ամուսինս ալ պատմութիւն մը թո՛ղ ըսէ:

ԲՐԱՆՔԻ — Բայց վրան-բաց բան մը չըլլայ: Ո՛չ վրան-բաց, ոչ ալ տա-
փակ, այլ՝ մշուշապատ եւ բարձր ու իմաստներով լեցրած:

ԷԼՊԻՍ — Քուկին ուղածդ պատմութիւն չէ, լեռ է, մշուշապատ եւ բա՛րձր:
Գազաթին վրայ ալ սառոյց չէ՞ ուղիւր, իբրեւ պողպատակ: Ինչպէ՞ս
կ'ըլլայ, եթէ ինձմէ օնծ ուտելը պատմէ: Ինձմէ՛ Արգարեանի տնօրէ-
նուհին:

ԲՐԱՆՔԻ — Կ'աղաչեմ, էլպիսս, յուրջ ըլլանք եւ խօսինք յայտագրի մասին:

ԷԼՊԻՍ — Փի՛քընիով ալ քանի մը տխա՛...: Ի՞նչ ըսիր...

ԲՐԱՆՔԻ — Լաւ մտածում է:

ԷԼՊԻՍ — Արեւելեան հղնակներ:

ԲՐԱՆՔԻ — Երբեք:

ԷԼՊԻՍ — Ափրիկեան:

ԲՐԱՆՔԻ — Խնկեցա՞ր:

ԷԼՊԻՍ — Ուրեմն՝ հարուստին ամերիկեան:

ԲՐԱՆՔԻ — Ո՛ր, ո՛ր:

ԷԼՊԻՍ — Հայկական:

ԲՐԱՆՔԻ — Եւրոպական, գերմանական, դասական: Յոյց տանք մեր հալու-
կին բարձրութիւնը... Գէթուգէն, Պախ, Մոցարա, Վալենտին...

ԷԼՊԻՍ — Ունի՞ս տխրերը...

ԲՐԱՆՔԻ — Փոխ կ'անենք մեր դրացի Ֆրանսուզիէն:

ԷԼՊԻՍ — Երեկոյթէն յետոյ, ոչ ոք քնանալու դեղ ասնեբու պէտք է՛ու-
նենար:

ԲՐԱՆՔԻ — Աւելինք, Արեկը բանաստեղծութիւն մը կ'արտասանէ, ինքնա-
գէր կտոր մը:

ԷԼՊԻՍ — Ախո՛ղը մէկը մոռցար: Հապա ձեր ընկեր Վարդանը. ինքը մինակը
յայտագիր մը կը լեցնէ: Թէ՛ ձառ կը խօսի, թէ՛ կը պատմէ, թէ՛ կ'եր-
գէ, թէ՛ իր աշուղական կտորները կ'արտասանէ, թէ՛ կը պարէ:

ԲՐԼԱՆԹԻ — Կարծեմ չքեղ, ճոխ, աննախընթաց յայտագիր մը եղաւ: Մեծ հրեկոյթ մը:

ԷԼՊԻՍ — Կասկած չկայ: Լսուած բան է, որ Հայերը Հանդէս ստեղծեն, որ լըլլայ մեծ, ճոխ, չքեղ, աննախընթաց, ու ըլլայ պզտիկ, համեստ, անշուք:

ԲՐԼԱՆԹԻ — Գրու ի՞նչ կ'ուզես, ըսէ: Հարուստ յայտագիր մը եղաւ, եւ ես շատ ուրհ եմ:

ԷԼՊԻՍ — Հարուստ բաները շատ կը սիրես:

ԲՐԼԱՆԹԻ — Որովհետեւ գեղեցկապաշտ եմ:

ԷԼՊԻՍ — Ուրիշներն ալ իրաւունք ունին գեղեցկապաշտ ըլլալու: Կը կարծես, որ Օհանճանը գեղեցկապաշտ չէ՞:

ԲՐԼԱՆԹԻ — Անիկա ճաշակ չունի:

ԷԼՊԻՍ — Եթէ ճաշակ չունենար, քու ետեւէդ չէր իջնար:

ԲՐԼԱՆԹԻ — Այդտեղ իրաւունք ունին:

ԷԼՊԻՍ — Օհանճանին ճաշակ ունենալուն՝ ուրիշ փաստ մըն ալ ունիմ: Ես Հու ինչորքէն դատ, մասնաւոր տկարութիւն մը ունի Եահասպրամին համար, որովհետեւ այդ խայտառակը քեզի պէս է...

ԲՐԼԱՆԹԻ — Ինչի՞ պէս...

ԷԼՊԻՍ — Այո՛, քեզի պէս գեղեցիկ է: Անշուշտ իրարու նման չէք, բայց դեղեցիկ էք:

ԲՐԼԱՆԹԻ — Գրու ալ գեղեցիկ ես, էլ պիտո: Քեզի Հանդէ՞ս ալ տկարութիւն մը ունի:

ԷԼՊԻՍ — Ամէն մարդ՝ ամէն գեղեցկութենէ չի ապաւորուիր: Ճաշակի ինչի՞ր է: Եահասպրամը լաւ ալ Հազուող է: Ատ ալ կ'ապրէ: Գուզանները ստորաշահարդ են:

ԲՐԼԱՆԹԻ — Բան մը Հասկնալ կ'ուզեմ: Ինչո՞ւ Եահասպրամը փորձ մը չըրաւ՝ ամուսնանալու համար Օհանճանին հետ:

ԷԼՊԻՍ — Եահասպրամը չէր տեսնիր Օհանճանը: Եթէ նորիսի ամուսինը շատնց մեռած ըլլար:

ԲՐԼԱՆԹԻ — Ինչո՞ւ...

ԷԼՊԻՍ — Որովհետեւ Օհանճանը դուրսը մտնելու Եահասպրամը մեղքեցնեմ՝ ճազատ մարդու հետ չ'ամուսնանար: Տարեքի տարբերութիւնն ալ կայ: Բայց մտքի ինչի՞րը առաջ կ'ուզէ: Այո՛, շատ անգամ ստուսնութիւն մը մտղէ կոխուած է:

ԲՐԼԱՆԹԻ — Ես խաբուելով առի Օհանճանը, Ձէի գիտեր ճազատ ըլլալը՝ Լուսանկարին մէջ կեղծամ դրած էր: Ձէի գիտեր:

ԷԼՊԻՍ — Եահասպրամը տատնկ չ'ըսեր:

ԲՐԼԱՆԹԻ — Ի՞նչ կը Հաջէ աս փոզոցի շունը:

ԷԼՊԻՍ — Ան կ'ըսէ, որ քու գիտէիր Օհանճանին թէ՛ նպարտաճանաւ, թէ՛ մաղաւ ըլլալը:

ԲՐԼԱՆԹԻ — Ատուտած զկայ, սուտ է: Ես ուրիշ կ'ընայի գիտեալ այդ մէջը:

ԷԼՊԻՍ — Սուտ մի՛ խօսիր, սուտ երդում մի՛ ընիր: Իսկ Աստուծոյ անունն ալ զկայութեան մի՛ կանչիր:

ԲՐԼԱՆԹԻ — Հսե՛լ է՝ դո՞ւն ալ կը Հաւատաս անոր ըսածներուն:

ԷԼՊԻՍ — Եահասպրամը անբարոյական է, բայց ստախոտ չէ: Եւ երբեք չի բամբասեր, եթէ փաստ չունենայ:

ԲՐԷՆԹԻ.— Փա՛ստ ունի :
ԷԼՊԻՍ.— Այո՛ : Դուն Լիոնի մէջ Հեռուոր ազգական մը ունի՞ս , Բարազամ-
եան անունով :

ԲՐԷՆԹԻ (վախով) — Ունիմ :
ԷԼՊԻՍ.— Մայրդ եւ դուն տեղեկութիւն ուզած էք Բարազամեանէն Օհանճա-
նին մասին : Բարազամեանն ալ տեղեկութիւնները Շահասպարմէն քա-
ղած ու գրած է ձեզի ամէն բան :

ԲՐԷՆԹԻ.— Հիմա՛ կը խենթենամ : Շահասպարմը ի՞նչ գործ ունէր Բարա-
զամեանին հետ . . .

ԷԼՊԻՍ.— Շահասպարմը , այն շրջանին , Լիոնի մէջ , վայրի խողի սրտորդու-
թիւն կ'ընէր : Ամէն Ուրբաթ Լիոն կ'երթար ու Երեքշաբթի կը գառնար :
Մէկ ոտքը հոս էր , միւրը՝ Լիոն : Գառավարական մարդիկն ալ կ'սկսե-
ածեցան , որ Լիոնէն հոս ոսկի կը փոխադրէ : Բննութիւն , խուզարկու-
թիւն կատարեցին եւ , համոզուելով որ բան մը բերած չունի ու տա-
րածն ալ իր սեփական ազարակին միւր , իւրջ , պտուղներն են , ներ-
դութիւն խնդրելով՝ ազատ ձգեցին : Անկէ ետքը սերտաէն ոսկի փոխա-
դրեց Լիոնէն հոս , ու կ'ըսէր — Վատավարութիւնը աչքս բացաւ : Աս
գործով հարստացաւ : Բերած ոսկիները քաղաքին ու շրջականերուն մէջ
չուտ մը կը ծախէր : Իր ոտքը կու դային՝ պնդու համար : Ստակալի
աղջիկ է , բայց նորէն կ'ըսեմ , թէ՛ ճշմարտախօս է , թէ՛ բուխ սիրտ է :
Շիտակը ըսելով՝ ցեխի մէջ է , բայց սիրտը ոսկի է :

ԲՐԷՆԹԻ.— Այնչափ ոսկիի հետ գործ ունեցեր է , որ . . .

ԷԼՊԻՍ.— Ան դեռ ուրիշ բան ալ կ'ըսէ . . .

ԲՐԷՆԹԻ.— Դեռ ի՞նչ կ'ըսէ . . .

ԷԼՊԻՍ.— Կ'ըսէ , որ մայրդ՝ Բարազամեանին ուղղած մէկ նամակին մէջ գը-
րած է , որ շատ գո՛հ էք Օհանճանին նպարտվածառ ըլլալուն եւ կոր-
սընցուցած մագերէն շատ աւելի ոսկիի տէր ըլլալուն : Նոյնիսկ մայրդ
գրած է , որ Պոլսոյ մէջ ալ յոյս չունինք Բրլանթին տեղաւորելու ,
որովհետեւ Պոլսոյ մարդիկը , դեանին տակը անցնելիքներ , թէ՛ երե-
տասարդ , թէ՛ դեղեցիկ , թէ՛ հարուստ կ'ուզեն : Բարազամեանը մօրդ
նամակները կը կարդայ եղեր Շահասպարմին :

ԲՐԷՆԹԻ.— Ա՛խ , ես ի՞նչ ըսեմ անմիտ մօր . . .

ԷԼՊԻՍ.— Մե՛ղք որ իրեն չես Էլած : Ծշմարտախօս կին է :

ԲՐԷՆԹԻ.— Բայց ապուշ : Ամէնէն մեծ ապուշութիւնը ճշմարտութիւնը խօ-
սիլն է :

ԷԼՊԻՍ.— Անկէ աւելի մեծ ապուշութիւն մըն ալ կայ . սուս խօսիլ ու չկա-
րենալ սուտը կլլեցնելը :

ԲՐԷՆԹԻ.— Ա՛հ , մայրս . . . : Ա՛հ , Շահասպարմը . . . : Ա՛հ , այդ Բարա-
զամեանը . . .

ԷԼՊԻՍ.— Իբրեւ վերջին խօսք , Շահասպարմը աւելցուց — Վերլանթիին
գաղանթները դիտեմ . մինակ քեզի ըսի՝ ուրիշին չեմ ըսած : Բայց եթէ
հետս գէշ վարուի , ինքը դիտէ . . .

ԲՐԷՆԹԻ.— Ուրեմն՝ կը սպաննայ ալ ինծի :

ԷԼՊԻՍ.— Ատիկա սպաննալիք չէ , սպանն է եւ , իբրեւ պայման , բնական է :
Նայէ որ հետը լաւ վարուիս :

ԲՐԷՆԹԻ.— Ա՛հ , էլպիս , ասանկ օրով , սիրտս կ'ուրեցիր :

ԷԼՊԻՍ.— Ասանկ օրով քեզի՛ զգուշացուցի : Նայէ որ անուշ ըլլաս Շահաս-
պարմին հետ : Սիրտէդ եթէ մեղք հասի , այդ մեղքով սրտիդ կտորները

կրնաս փակցնել: Կոտրած սիրտ մը անուշով կը նորոգուի: Անուշը փակցնել զիտէ: Թէեւ դուն ինծի ստախօտութեան վարժեցուցիք, բայց ես քեզի ելմարտախօսութեան պիտի վարժեցնեմ:

ԲՐԼԱՆԹԻ.— Մայրս զբեր է, դոնէ Բարադամեանը զազունապահ ըլլաք...

ԷԼՊԻՍ.— Գաղտնապահ մարդ դեռ չէ ծնած: Ո՛ր ոք կրնայ ոնէ մէկը խրատել: Ամէնքս ալ թուրքերան ենք, Գաղտնիք մը մարդ ե՞րբ կը պահէ, զիտե՞ս: Երբ մեծ շահ մը ունենայ պահելուն մէջ:

ԲՐԼԱՆԹԻ.— Դուն գոնէ պիտի պահե՞մ զազունիքս:

ԷԼՊԻՍ.— Եթէ դիտ մըլտ սրտիդ մէջ պահես, զազունիքդ ալ պահուած կ'ըլլայ:

ԲՐԼԱՆԹԻ.— Միշտ սրտիս մէջ քեզ չե՞մ պահած: Բեզմէ զատ ո՞վ ունիմ որ...

ԷԼՊԻՍ.— Աս վերջին խօսքդ շիտակ ըսիր: Ինձմէ զատ բարեկամ չունիս: Բայց ես պշաւու եմ, որ սրտիդ մէջն եմ:

ԲՐԼԱՆԹԻ.— Քրոջ մը պէն քեզ սիրած եմ: Գաղտնիքիս պահապան հրեշտակն ես: Գաղտնիքս քեզի կը վստահիմ:

ԷԼՊԻՍ.— Գաղտնիքդ դուն չէ, որ յայտնեցիր ինծի: Այդ պարզան մոռնալու չես: Ես՝ Շահասպարմին տուած զաղտնիքին պահապանն եմ:

ԲՐԼԱՆԹԻ.— Պիտի պահե՞մ զաղտնիքս, դուն տ'ա ըսէ:

ԷԼՊԻՍ.— Ես ըսի, բայց դուն չհասկցար, կամ չհասկնալ կը ձեռացնես:

ԲՐԼԱՆԹԻ.— Քոյր մը եթէ ունենայի, ինչպէս որ պիտի վարուէր ինծի հետ, դուն ալ անանկ վարուելու ես հետս:

ԷԼՊԻՍ.— Եթէ քոյր մը ունենայիր, ինչպէս որ պիտի վարուէր հետը, դուն ալ անանկ վարուելու ես հետս: Բայց նայէ՛, նայէ՛, ես որ յիշողութիւնովս կը պարծենամ, զիչ մտայ որ ամէնէն կարեւոր նորութիւնը պիտի մոռնայի ըսել քեզի:

ԲՐԼԱՆԹԻ.— Նորէն ի՞նչ պիտի անես:

ԷԼՊԻՍ.— Ածողք ես չեմ:

ԲՐԼԱՆԹԻ.— Այս անգամ ո՞վ է:

ԷԼՊԻՍ.— Շահասպարմը:

ԲՐԼԱՆԹԻ.— Նորէն Շահասպարմ: Ա՛լ կը բառէ:

ԷԼՊԻՍ.— Բայց մտիկ ըրէ:

ԲՐԼԱՆԹԻ.— Ինչո՞ւ չես: Շահասպարմ, Շահասպարմ...

ԷԼՊԻՍ.— Ասանկ է. ո՛ր զարը վերցնես, ասկէն Շահասպարմը կ'իյնէ: Ո՛ր կափարիչը բանաս, Շահասպարմը կ'իյնէ: Ո՛ր վարագոյրը քաշես, Շահասպարմը կ'երեւայ:

ԲՐԼԱՆԹԻ.— Ըսէ՛, չո՛ւս ըսէ նորութիւնդ:

ԷԼՊԻՍ.— Շահասպարմը ծանօթ է հոգեք՝ դրապէս Նուրհան Պարոյրին...

ԲՐԼԱՆԹԻ (կայծակնաբար կ'իյնայ քիկնաքանի մը մէջ).— Ի՞նչ... Ե՞րբ... ո՞ւր...

ԷԼՊԻՍ.— Տարի մը առաջ, Փարիզի մէջ ծանօթացած է:

ԲՐԼԱՆԹԻ.— Նուրհան Պարոյրին սիրուհի՞ն եղած է:

ԷԼՊԻՍ.— Ո՛ր, Նուրհան Պարոյրը չի ճանչնար Շահասպարմը: Շահասպարմն է, որ տեսած է Նուրհան Պարոյրը: Անցեալ տարի Շահասպարմը Փարիզի պայտած էր Հարուստ ու տարիքոտ Փրանսոսցիի մը հետ...

ԲՐԼԱՆԹԻ.— Անիկա մինակը տեղ չ'երթար:

ԷԼՊԻՍ.— Միտմիտակը տեղ մը զայցող կ'իմ մը, ան ալ Փարիզի պէս տեղ մը, կը մտքբի:

ԲՐԼԱՆԹԻ.— Այո՛, չ'մոլորելու համար է, որ Հարուստ ու տարիքոտ Փրանսոսցիի մը հետ զայցած է:

ԷԼՊԻՍ.— Փարիզի մէջ կ'այցելէ գրօսավարներ, թատրոններ, թանգարաններ եւ թուր ինքնէլ: Օր մըն ալ կ'երթայ, միշտ ֆրանսացիին հետ, հայկական հասարակութի մը, ուր նուրհան Պարոյրը խօսեր է: Եանասպրամ անոր խօսելու ձեւին շատ հաւնէր է:

ԲՐԱՆԹԻ.— Ուրիշ ինչը պիտի հանէր: Հարկաւ միայն ձեւին պիտի հանէր: Խօսածներէն բան մը չէ հասկցած, անշուշտ:

ԷԼՊԻՍ.— Ձգէ՛ որ շարունակեմ ըսելիքս: Եանասպրամը դիտե՛ս ինչ կ'ըսէ՝ Պարոյրի մասին. ՎՄիակ մարդն է, որուն սիրահարուեցայ: Ճիշդ իմ ուզած մարդս է: Ձիտ տաքցուց, արիւնս բռնկեցուց: Անոր մայրին, ձեւին, զեթին, բերին, աչքերուն ու մազերուն շատ հաւնեցայ: Այսպէս կ'ըսէ:

ԲՐԱՆԹԻ.— Խննթեցե՛ր է: Նուրհան Պարոյր եւ Եանասպրամ: Պարոյրը անոր վրայ արհամարհական ակնարկ մը հողիւ թէ նետէ:

ԷԼՊԻՍ.— Բայց ինչո՞ւ: Տգեղ չէ Եանասպրամը:

ԲՐԱՆԹԻ.— Տգեղ չէ, ազէս է:

ԷԼՊԻՍ.— Բայց այրերը կնոջ մէջ գիտութիւնը չէ, որ կը սիրեն: Ասկէ գտա, Եանասպրամն ալ մեզի պէս կրնայ ըսել, թէ երկրորդական վարժարան աւարտած է եւ Կաղիկեան աղջկանց վարժարանին ալ ծաղկազարդ անօրէնուհին եղած է: Նոյնիսկ կրնայ աւելցնել, որ հետեւած է մանկաքրտի, մաքիածի ու մառածի դասընթացներու՝ Լիոնի ու Փարիզի մէջ:

ԲՐԱՆԹԻ.— Դուն ալ մի՛ խնթեմար: Եանասպրամը երբ որ բերանը բանայ, իր սուտը ի՞նք կը խոստովանի:

ԷԼՊԻՍ.— Եանասպրամը երբոր բերանը բանայ, իր դիմացինը կը գրաւէ ու կը կլկէ:

ԲՐԱՆԹԻ.— Կը մոռնաս, որ նուրհան Պարոյրը քու դիտցած սովորական մարդոցմէն չէ: Գրագէտ մը, արուեստագէտ մը, մտաւորական մըն է: Ունի նուրբ ճաշակ, դժուարահամ է: Խորապէս կը զննատէ կնոջ մը ներքին զարգարանքները, այսինքն՝ ուսումն ու կրթութիւնը: Փարիզի մէջ կ'ապրի: Եանասպրամը գեղեցիկ է, բայց գունահի է:

ԷԼՊԻՍ.— Այդ բոլորը շուտով յայտնի կ'ըլլայ: Ձգէ՛ որ ըսելիքս վերջացնեմ:

ԲՐԱՆԹԻ.— Դեռ ըսելի՛ք ունիս, Ի սէր Ատաուծոյ, զի մը կարճ կտակ է, շուտ ըսէ:

ԷԼՊԻՍ.— Եթէ կ'ուզես, շեմ խօսիր:

ԲՐԱՆԹԻ.— Ո՛չ, անուշտ, ըսէ՛, ըսէ՛:

ԷԼՊԻՍ.— Եանասպրամը մտադրած է եղեր Փարիզ երթալ՝ նուրհան Պարոյրը գտնելու համար: Հիմա շատ շարահալ է քննէ, որ գու՛ն Պարոյրը հոս կը բերես: Ինք երթալու փոխարէն, իր սիրածն է, որ կրնա դայ: Գիտե՛ս թէ ի՞նչ ըսաւ քու մասիդ.— «Բերլանթին իմ մէջնորդ հրեշտակն է»: Հետը լաւ վարուէ՛:

ԲՐԱՆԹԻ.— Ըսել է՛ հո Եանասպրամին ու Պարոյրին միջնորդը պիտի ըլլամ:

ԷԼՊԻՍ.— Ի՞նչ կ'ըլլայ որ... Կարելի է՝ կ'ամուսնանան: Եանասպրամն ու կարգի կը մտնէ: Դուն ալ եկեղեցի մը շինած կ'ըլլաս:

ԲՐԱՆԹԻ.— Ատիկա եկեղեցի չի կրնալ չէ, այլ կոստուէն կանգնել է:

ԷԼՊԻՍ.— Կոստուէն յետոյ կը վերածուի եկեղեցիի:

ԲՐԼԱՆԹԻ.— Նուրհան Պարոյրը իրեն յո՞յս ներշնչած է :

ԷԼՊԻՍ.— Ջձգեցիր, որ խօսքս վերջացնեմ :

ԲՐԼԱՆԹԻ.— Ա՛խ, շո՛ւտ ըսէ, շո՛ւտ :

ԷԼՊԻՍ.— Եթէ չընդմիջես, ըսելիքս շուտ մը կ'ըսեմ :

ԲՐԼԱՆԹԻ.— Ա՛խ, ըսէ՛, վերջացո՛ւր, ի սէր Աստուծոյ :

ԷԼՊԻՍ.— Ուրեմն՝ լռէ՛ :

ԲՐԼԱՆԹԻ.— Ահա լռեցի : Եսսէ՛, իսսէ՛, վերջացո՛ւր :

ԷԼՊԻՍ.— Փարիզի այդ հայկական հասարակութիւն վերջանալէն ետքը, Շահասպրամ ուղած է ներկայանալ Նուրհան Պարոյրին՝ պայտ շնորհաւորելու պատրաստակով դորձ եկելու եւ ժամադրուելու համար : Բայց իրեն հետք եղող փորձառու Փրահոսացին կոտորէ է, նախանձեր է եւ, Շահասպրամին ձեռքէն քաշելով, սրահէն դուրս հաներ է : Իսկ հիմա Շահասպրամը ինչն իրեն շնորհքով հարս եղած է :

ԲՐԼԱՆԹԻ.— Եւ դուս կը կարծես, որ հարսնիք կրնա՞յ ընել :

ԷԼՊԻՍ.— Հարսնիք եթէ չընէ, փառաւոր տեսակէն եւ երկարատեւ նշանախօսութեան չըլան մը կ'ապրի : Արդէն հարսնիքը ի՞նչ է որ... Ամէնէն անուշ չըլանը նշանախօսութիւնն է : Նշանախօսութեան չըլաններ կան, որոնք ամուսնական ասրիներէն հազար անգամ լաւ են : Ծիլը բուռած է, որ ամուսնութիւնը ճաշարուցակ մըն է, որուն անուշ ուտելիքները ամէնէն առաջ կը հրամցուին, այսինքն՝ նշանախօսութեան չըլանին : Իսկ թթու, կծու, շատ աղի, շատ լեղի ու փշուտ ուտելիքներն ալ յետոյ կը հրամցուին, այսինքն՝ ամուսնութեան չըլանին :

ԲՐԼԱՆԹԻ.— Վերջացուցի՞ր :

ԷԼՊԻՍ.— Տոպրակս պարզեցի :

ԲՐԼԱՆԹԻ.— Ուրեմն՝ լաւ գիտցիր, որ շարաշար կը սխալիս : Նուրհան Պարոյրը անոր վրայ չի նայիր :

ԷԼՊԻՍ.— Ատ ըսածդ ճիշդ կրնայ ըլլալ : Վրան, այսինքն՝ հազուաներուն չի նայիր : Բայց դուն ալ վստահ եղիր, որ ուրիշ տեղ կը նայի : Ամէն մարդ՝ մէկու մը ամէն տեղին չի նայիր : Ամէն մարդ՝ մէկու մը հետ երբ որ ըլլայ, իր նախընտրած բանին կ'ուղչէ իր ուշադրութիւնը :

ԲՐԼԱՆԹԻ.— Ա՛հ, գիտնաս թէ որքա՞ն կը սխալիս : Բայց չուսով պիտի գիտնաս :

ԷԼՊԻՍ.— Ես կիսանքիս մէջ միայն մէկ անգամ սխալած եմ՝ Գէղէտին հետ ամուսնանալով : Թէեւ չեմ զոյջար այդ սխալիս համար, որովհետեւ երեք մանչերու մայր եղած եմ :

ԲՐԼԱՆԹԻ (նրազուն) .— Ըսել է՝ Նուրհան Պարոյրը իր լուսանկարներուն պէս է, գեղեցիկ է :

ԷԼՊԻՍ.— Քանի որ Շահասպրամէն սիրուած է : Շահասպրամն է զովողը : Ծալակ ունի շունը, Բայց իրաւ հաշակ ունի : Տեսնելու ես իր նոր շիճած հազուաառը : Կատարեալ փարիզուհի մը եղած է : Եւ միայն դրած է այդ հազուաառով լուսանկարուիլ Նուրհան Պարոյրին հետ :

ԲՐԼԱՆԹԻ.— Շահասպրամը խենթեցիր է, իսկ դուս թոցուցիր ես, եւ կ'ուզես, որ ե՞ս ալ վախոջնեմ : Լուսանկարուիլ զրազէտի մը հետ... Մե՛նք է, որ խմբանկար մը պիտի քաշուինք՝ մեր կեդրոնը ունենալով Նուրհան Պարոյրը : Լուսանկարիչին առաջուց պիտի պատուիրեմ, որ ինք չխառնուի՝ ներկաները գառաւորելու խնջրին : Այդ պարսականութիւնը գո՛ւն կը կատարես՝ ի՞մ ցուցմունքներովս : Նուրհան Պարոյրին ալ

կողմը կը նստեցնեն զիս : Զախ կողմը քեզի կը պահես : Մեր քովերը կը նստեցնեն մեր ամուսինները : Պարոն Գեղեցիկը ճիշդ Պարոյրին հասելը : Միտներն ալ՝ ոտքի, պարոն Գեղեցիկին երկու քովերը :

ԷԼՊԻՍ — Աղէ՛կ, բայց Շահասպրամը ո՞ւր պիտի գննեմ...

ԲՐԱՆԹԻ — Նորէ՛ն Շահասպրամը... հտեւը, հտեւը...

ԷԼՊԻՍ — Զ'ըլլար, չ'ընդունիր, հագուտան ալ չ'երեւար : Մրունքներն ալ չեն երեւար : Թո՛ղ Շահասպրամը ամէնէն առջեւը նստի, Պարոյրին առջեւը, աթոռակի մը վրայ : Լուսանկարն ալ արքիոքի՛ք ու մտտերն կ'ըլլայ : Գարո՞ւն, երեք ծաղիկով :

ԲՐԱՆԹԻ — Խնկեցա՞ր : Մտածէ՛ որ այդ լուսանկարը՝ հայ դրահանութեան պատմութեան պիտի պատկանի : Անմահ պատկեր մը պիտի ըլլայ : Մի՛ ծոռնար, որ կիսաստուած մը պիտի ըլլայ այդ լուսանկարին մէջ :

ԷԼՊԻՍ — Կիսաստուած : Պարո՞յրն է կիսաստուածը :

ԲՐԱՆԹԻ — Անտարակոյս :

ԷԼՊԻՍ — Ուրեմն՝ Շահասպրամն ալ կ'ըլլայ կիսաստուածուհի : Հեթանոս լուսանկար մը :

ԲՐԱՆԹԻ — Եթէ Շահասպրամը զնեա Նուրհան Պարոյրին առջեւ, աթոռակի վրայ, ան անտակը աթոռէն կ'ելլէ ու դրադէտին գերկը կը նստի : Ամէն բանի ընդունակ է : Եւ անշուշտ Նուրհան Պարոյրին կողմէ կը վնասուի :

ԷԼՊԻՍ — Հա՛, հա՛, հա՛... Թո՛ղ տուր, որ ծիծաղիմ... Ընդհակառակն, ո՛վ միամիտ, Պարոյրը կը պլլուի անոր :

ԲՐԱՆԹԻ — Բեզի մարգարէի պէս կ'ըսեմ, որ Նուրհան Պարոյրը անոր ոչ մէկ գին չի տար :

ԷԼՊԻՍ — Գին չի տար, այսինքն՝ դրամ չի տար. արդէն չունի որ տայ : Գրող մարդ է, անկուտի : Բայց Շահասպրամին արժէք կու տայ :

ԲՐԱՆԹԻ — Բու սխալը այնքան մեծ է, որ անհունութեան մէջ հազիւ կը սղմի :

ԷԼՊԻՍ — Անհունին մէջ չի սղմիր, բայց երկու թեւերու մէջ կը սղմի, ու կը հաստատէ ճշմարտութիւն ըլլալը : Եկո՛ւր, Եկո՛ւր մը բռնուինք :

ԲՐԱՆԹԻ — Բռնուինք :

ԷԼՊԻՍ — Ինչի՞...
ԲՐԱՆԹԻ — Ինչի՞ օր կ'ուզես :

ԷԼՊԻՍ — Վեց զոյգ Յիշմ գուլպայի :

ԲՐԱՆԹԻ — Ա՛, ո՛չ, ատիկա սրբապղծութիւն է, անվայել, անպատշաճ, անյարմար : Վէճը դրազէտի մը մասին է. դրազէտ եւ գուլպայ...

ԷԼՊԻՍ — Բուրբոլին յարմար է : Վէճը Շահասպրամին մասին է : Վեց զոյգ նիւն գուլպայ :

ԲՐԱՆԹԻ — Գուլպան անընդունելի է :

ԷԼՊԻՍ — Ա՛ս է քու քոյր ըլլալը : Ի՞մ փափաքս է, որ վեց զոյգ գուլպայի համար պէտի բռնուինք :

ԲՐԱՆԹԻ — Ըսի՛ ո՛չ, կը կրկնեմ՝ ո՛չ : Մեր այս պէտին Նուրհան Պարոյրն ալ շահելու է :

ԷԼՊԻՍ — Անո՞ր համար ալ գուլպայ պէտք է առնուի :

ԲՐԱՆԹԻ — Ո՛չ : Մոտցի՛ր գուլպան : Եթէ ես կորսնցնեմ, Նուրհան Պարոյրին գերբերը իրմէ գնելով՝ քեզի կը նուերեմ : Եթէ դուն կորսնցնես, դո՛ւն կը գնես, ես ալ դրադարանի մը կը նուերեմ, քանի որ արդէն ունիմ :

ԷլՊԻՍ.— Գիրք չեմ ուզեր, գուշկայ կ'ուզեմ: Գիրքը ի՞նչ պիտի ընեմ. գուշկայս է կարեւորը:

ԲՐԼԱՆԹԻ.— Ամօ՞թ է:

ԷլՊԻՍ.— Գուշկունքիդ աւելի մեծ ամօթ է:

ԲՐԼԱՆԹԻ.— Աղէ՛կ, աղէ՛կ. թո՛ղ քու ըսածդ ըլլայ:

ԷլՊԻՍ.— Ենորհակալութիւն՝ պայմանս ընդունելուդ համար, եւ կանխայայտ շնորհակալութիւն՝ վեց զոյգ նիւն գուշկաներուն համար, ամենասիրելի քոյրս:

ԲՐԼԱՆԹԻ.— Նայէ՛, ես կը սիրեմ քեզ: Բայց գուն ախոր, ի՞նչ յայտնութիւններ ըրիր, որտե՞ս հետ խաղացիր ու քանի՛-քանի՛ անգամ կոտորեցիր:

ԷլՊԻՍ.— Այսօրուան ըսածներս եւ շարաքներ առաջ պիտէի: Ինքնիրենս կը հարցնէի.— «Ընե՛մ թէ չընեմ Բրլանթիս...»: Բերանս վրայ չէր երթար, որ ըսէի: Բայց այս առաւու լաւ մը մտածեցի եւ որոշեցի ըսել, որպէսզի Եահասպարամին հետ լաւ վարուիս, քանի որ Պարոյրը պիտի գայ: Եթէ ես չզգուշացնէի, կրնայիր Եահասպարամին հետ գէշ վարուիլ: Այն ատեն ան շունը ամէն բան պիտի յայտնէր ամէնուն, նոյնիսկ Պարոյրին: Ու ես խղճի խայթ պիտի ունենայի՝ քեզ զգուշացուցած չըլլալուս համար: Եւ երբ օր մը լսէիր, որ ես ամէն բան գիտէի, ինձմէ պիտի նեղուէիր ու ըսէիր.— Ինձի ինչո՞ւ չըսիր ժամանակին...»: Տրամաբանական չե՞նք ըսածներս: (Զանգը կը հնչէ):

ԲՐԼԱՆԹԻ.— Զանգակն է... ո՞վ է արդեօք...

ԷլՊԻՍ.— Էրեկո չըլլայ...: Ես ներսի սենեակները կը քաշուիմ...

ԲՐԼԱՆԹԻ.— Մի՛ վախճար, ես հոս եմ: (Կ'երթայ դուռը բացալու):

ՆՇԱՆ ՊԷՇԻԿՍԻՆԵԱՆ

(Շար. 3)

ԱՇՈՏ ԱՒԴԱՆԱՆ

Պահանջները հրապարակ կան հզորանք-միջոցների անհատական պահպանումը, հայրենի պահպանության անհատական մարզին ներքին շարժումը արհեստական ուղղությամբ արժանացրած բարձր միջոցները, որոնք ստանում են շարժումը կը պահպանեն անպարտան Արմեն Ենիոյան, Յակոբ Մովսիս, Իգնատ Մաման, Ռազրատ Ալեքան և Երևանից արհեստներ:

Իր արհեստով, մեր պահպանության հետևանքներն ենթակում են արհեստով, լեզուական զգացողություններ և կրթությունը մտածողության թարմ համակարգով՝ խուսափելու մաս կը կազմեն նաև Աշոտ Արմենյան, որ հայրենի մասունքի առևանք իր անհատականության համարում կազմեց Միխայիլ Կրուկան լեզուականներում համարումը նույնպես՝ հարուստ քննարկներն էլ կրկնում էր մահուան գոյությունը:

Ստորև արտադրանքն այդ բովանակում՝ հույսով զարգանալով անհատական փունջը մը քննարկներ, որոնք, համարում ենք, ինչպես թեպետ միջև անհատական պետի պատկեր իր անունը:

Աշոտ Արմենյանի Աղաչյան մասն է 1948ին, Արմենյանի լեզուական հարցումը ճշգրտելով միջև կարգավոր վարձարանը ապրանքի նախ, ուսումը կը շարունակեց Երևանի պոլիտեխնիկական թատերապետի (Քաղաքապետի համալսարան) Լեհիստանի մասնաճյուղին մէջ, որան ուսման լեզունը աստիճանով՝ կը ստանայ մեթոդական թարգմանչույն վիճական: Այս կաշխատի Լեհիստանի շղիզ հաստիցներու գործարանին, թե 7 պրոֆեսորներու մասնաճյուղան արհեստագիտական դարձարան) և Քաղաքի շրջան Միխայիլ Արմենյանի առև-Քաղաքանին մէջ:

1978ին կը տեղափոխուի Երևան, նախ կ'աշխատի Յուրաբաններու պահպանման և վերականգնման կոմիտեի, ապա՝ Վերսիլի կամուրջի մէջ:

1983ին, Խանր Երևանի Երևան հետազոտում կը զարգի աշխատել և մինչև իր մահը անկողնային կը ծառայի:

Աշոտ Աղաչյանի անհատականությանը արդեն բնականաբար շարունակությունն էր անհատական. անցած արդի անհատականը հրատարակել էր երկրորդ ժողովուրդին՝ Վերսիլի օրը վերակարգով, Արմենյան անհատական մեծ ծառայությունն էր, որը հրատարակումը պատմական գործն էր իր մէջ էր Վերսիլիի գիշերը վերակարգով լեզուական պոեզի, որը մասնական անհատական էր ոչ թե միայն անհատականի մեծ համակարգում Միխայիլ Արմենյանին, որ նախ քան Միխայիլի լեզուական արհեստը և Աշոտի գիտնականը:

Աշոտի երեք պաշտամունք ունէր՝ Միխայիլ Արմենյանի նկարագրի, հայրենի Քաղաքի գիշեր և մեր արհեստական լեզուն, որը կ'աշխատի մեծ անհատական թէ ի՞նչ արհեստականությանը ստանալու. Աշոտի կարգապահ նրա հարգանքներուն հարաբերություններն են յանդիս զուգահեյն վաղեմի միջակայքի միջոցով, որ միայն անհատական լեզուական կարգապահության հարաբերություններն արդեն բարձրագույն ուրու էր մտնում: Աշոտի լեզուն կարգապահ էր և շարունակելու հարաբերություններն, նրա խոսքի մեթոդականներն, կրկին ու կրկին համարում, որ նախ, անհատական անհատական հարաբերություններն էր, որը անհատական լեզունում էր արհեստական կարգապահությանը:

Ան զուստերն կարելի էր ասել, որ Աշոտի կրթությանը մեր լեզունի մի անհատական վերամարմնավորման՝ լեզու արհեստագործ, նրա ու լեզու վերամարմնավորման կրթության է:

Մի կարևոր կողմն էր նաև զուստ անհատական զարգացման անհատական ժամանակակից պոեզիայի պատկերներն անհատականությանը ներքին, որան նորագույն, նորագիտական արհեստագործ էր, որն Աշոտի մասնական էր: Ես հասկանում էր, որ մասնական կարգապահ իր արհեստագործությանն ունի, բայց նաև գիտնոր, որ զուստ ներքին հարաբերություններն էր, զուստ պետի էր ու լեզուականի ներքին:

...Մարզն արդուն է և զուստ: Աշոտ Աղաչյանն այս կարգը կուստից անհատական, զարգանում էր կրթությանը մասն էր մեզ համար, բայց իր թողած արհեստականությանը զուստ էր անհատական պոեզիայի նաև հարգանքներուն անհատական պատկեր լեզուական: Ես զուստ մեր պոեզիան էր:

ՅԱՆՆԱ ՄՈՒՍԿԱ

Ա. Ա Ի Դ Ա Լ Ե Ա Ն

ՕՐ ԱՐԹՆԱՑՄԱՆ

Օր արթնացման —
 ծաղիկների հովանաւոր,
 որ մատներին կրում ես յայս
 ու ալիքիդ՝ զարդամկար,
 ու քեւերիդ վրայ լայն է համդիսակամ,
 եւ մտքերդ յիշողութեան տունն են մտնում,
 որ արթնացման երգ յօրհնեն
 ու փակցնեն ազդագրեր:

— Այսօր եղէ՛ք համդիսական
 ցնորքների պատարագին
 ու յմերթիքի համար քերէ՛ք
 մի ծիսաբան:

Որ երգն հնչի իբրեւ մարմին առաւօտի,
 որ երգն հնչի իբրեւ զանգակ վազորդայնի,
 որ երբ անցնի մեր մեղակալ յոգնութիւնը,
 յիշատակներ քերոզ քամիկ
 բերի հոգին՝ իբրեւ անուշ,
 եւ մարմինը՝ իբրեւ մի ձայն,
 որ դաշտերով անցնի լայնը հրամանի —
 քէ արթնացման օրը հզաւ ընդունելի:

ՄՆՈՒՆԻ

Եւ երեկան այնպէս հալուեց,
 որ ափերիս մէջ զամառուեց տեսանելին,
 ու երկնքի զուլայ ափով
 վազեց քամիկ՝
 տազնապստեար, տեսանելի ու տիրանան:
 Հնչերգի ձայն հասունացաւ,
 ու քարձուռնից
 իջաւ մանկանն հովանաւոր զարդամկար,
 ու լայսերի հանդերձանքով
 նուիրեալներն առաւօտի
 ծունկի իջած՝ փառաբանոզ ջուր ցօղեցին
 ու բերկրամբի մէջ գինովցած
 խոնարհուեցին:
 Յանկարծ վերեց անձրեւների մայր տիբուտին
 օրհներգութեան անձրեւ քափեց

ու մանկանը իր մերկութեամբ
 առանձնացրեց առաւօտից:
 Եւ հնչերգի ձայնը հասաւ եկուորներին.
 ասեղնագործ ճայրերն եկան, որ շոր կարեն,
 հանդերձանքի ճայրերն եկան, որ հագցնեն,
 խաղողագործ ճայրերն եկան՝ մատուակեն,
 եւ երգասաց ճայրերն եկան,
 որ սազ ասեն:
 Ու երգելով
 նուիրեալներն իջան սարից,
 որ լուր բերեն:

**

Անձրեւ է, Տէ՛ր,
 եւ օրերը տանում են ինձ ռազմաբնակ,
 տանում են զայց յիշատակներ թեւերիս տակ,
 տանում են ծայլ յիշողութեան թելը բռնած:
 Եւ ո՞վ է ինձ իրիւս պատգամք յայտագրել,
 եւ ո՞վ է ինձ դրել ծաղկազ տերեւի մէջ,
 ո՞վ է տանում, ոչ ձայն ունեւ ու ոչ զանգուկ —
 անփառունակ, անյիշատակ տանում է ինձ:
 Իսկ ես կեռած նայում եմ պազ հողի դէմքին,
 ո՞չ գարդ ունի, ո՞չ երփնագիր, ո՞չ յիշատակ,
 ու երկունքի փոքրիկ մազով մազում է ինձ
 ու անցեբում յիշատակում արմնանկար:
 Անձրեւ է, եւ
 գուրտ է հասում իրիկնային ծաղկափռչին
 զրոյցների համար նշխար,
 իսկ սեղանին վարդ է բուրում,
 եւ կարուստներ յիշատակող ամէն մի ծառ
 ունի դէմքը առատութեան ու զարթօմքի:

**

Ով յիշողութեան գորդարուն մարմին,
 դու, որ պատկերն ես հնօրեայ երգի,
 դու, որ սեննում ես,
 որ մարմինն առած գալիս է քամին
 ու օրհնեցողութեան փոքրիկ թասի մէջ
 նետում է օրը:
 Դու, որ գալիս ես անտանան հեռուից
 ու երկրորդութիւնով
 անհամզատութեան դուռն ես կոչում
 ու ասում՝ յարեաւ գիշերը տեղից,

տես, անմահները օրն է բացուելու,
 դու, որ մայում ես խորհուրդ հայցելով,
 անհանգստութեան զօրահաւաքից
 ընտրում ես մէկ-մէկ շուտ եկածներին,
 (արհաւիրքների դուռը կողպելով)
 ու պահ ես տալիս անսահման յոյսը,
 որ այն շկարչի
 բանաստեղծութեան շաղախների մէջ :

**

Մարմին առ, օր,
 իզձ ունեցող ուխտաւորին տուր ճանապարհ,
 նրան փոքրիկ շագանակներ ընծայելով հասցրու տեղ,
 որ խմբելուց մա հասցնի տաղասացին:
 Որ երբ կարճիր ծապաւեռով ցնծայ քամին,
 որ երբ լինի ընթերցումիս ծիսական ողբ —
 մարմին առած դու բաժանե՛ս խնձոր ու մուռ,
 ու գարդարե՛ս ուխտաւորին,
 որ խմբելուց ձայնը բերի արդարներին:

Մարմին առ օր,
 տուր յիշեցում ծաղիկներին,
 որ գրոյցի համար ընտրեն յարմար բառեր
 ու շշուկով գուգնն դէմքը տառապեալի,
 որ եւ կանայք բերեն ողբի գարդակաբեր,
 եւ երեսիւ է լինեն շուրջը ընթերցումիս,
 տաղասացը լինի մայրը յիշողութեան,
 իսկ ծեր մի այր թող հող մազի:

**

Կ'անցնեն ջրերը յիշատակների փափուկ դռներով,
 եւ ո՛վ ցոյց կը տայ զօրութեան նշան,
 ո՛վ կ'այցելի մեզ,
 գարդանախոշերից կը հանի՛ մեր ծայլ երանութիւնը
 ու լռյա ցօղելով
 կը տանի՛ ծաղկոզ արանեսներով:
 Ո՛վ կը տայ մի բառ մոխրաբլիթը,
 եւ ճաշակումի համար կ'այցելի՛ ձայնը երկնի,
 թէ մեր երկուութեան փոքրիկ գդալով
 կը խմենք ցօղը երասպանների
 ու համեստ կ'անենք շագանակների հանգարտութիւնը:
 Ո՛վ կը տայ վարդի ծիսական մանը,
 եւ գեղեցկութեան բասակը կ'իջնի՛ արդեօք մեր գլխին,

թէ՛ մենք մանկութեան տաք զարդարանից
կը հանենք փայլը ներդաշնակութեան՝
փողհարելով երկիր ու երկինք,
թէ՛ հասունացաւ խնամորի գոյնը,
եւ խաղողն ահա յիշատակների դաշտն է մտնելու:

**

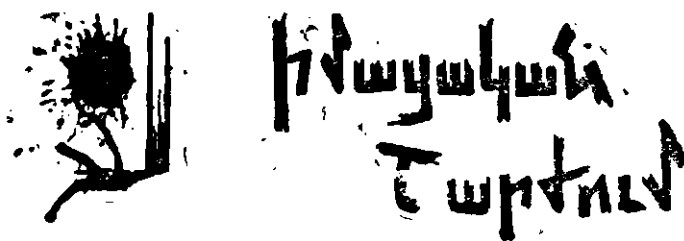
Անցան օրերը,
դու յիշողութեան դաշտում մեծացար
ու ռուբրոսիկ
նայեցիր ծաղկանց սովին գնացող կամանց կսեւից:
Եւ մանկութիւն էր խաղում գարունը
ու անձրևներով հանոյախօսում,
իբրև նուիրում անունդ էր տալիս,
որ յիշողութեան դաշտի
գոյութեան ծաղիկը խոզնա,
որ յիշեալ օրից մինչև վախճանը
լուս երկրպագես նրա ճեւերին:
Լուս երկրպագես ու քաղաւորես,
տաս հրամանի կարմիր ծալուէն,
որ կրեն ծաղկող իրիկունները
ու ընծայագիր քաղնն գնալիս:

**

Եւ ահա անձուկ օրերի դիմաց, ուր շագն է նստում քաղաւոր նման,
ուր պատկերները քափուում են մտքից ու շագ են գալիս լոյսերի կիրճում,
ուր երկիր իջնող ամէն ծալուէն առաջին գոյնի սարսուռը ունի,
ուր չեն մերկանում օրերը մէկից, նախ ճեւերն էի իրով են օծում,
ուր երգն յարմարան մարգարէացած հարս է ներկուկ,
ուր նախ հայեացքն է յագնում ջրից, յետոյ մարմինը,
բացում են գռնիկ հեշտանքի, ծաղիկ ու անմահութեան,
ուր մեղուն ունի գոյցների ծէս ու դարձի պատրանք,
հաճոյախօսում ամէն մի ծաղիկ վարդ է երեսի,
ու ամէն հայցուոր նախ սիրո՛ւ կիրն է մտնում խաւարից...

Եւ ահա անձուկ օրերի դիմաց հրամանում են քաղաւորն պերճանք,
իշխանուոր է ամէն մի սուտեր, եւ ամէն ծաղիկ վարդ է երեսի,
եւ լոյսի մի պահ ասեղնակար է տալիս կիտցէին,
եզրակարերից իջնում են ծէսեր հրավառութեան ու վարձումնի:

ԱՇՈՏ ԱՌԿԱԼՆԱՆ

ՔԱՆ ՏԱՐՈՒԱՅ ԳՈՐԾ Է ԱՅՍ՝ Բ.

Իր ստեղծագործական վերելալարումներով, դադափարական երկու-
թիւններով, կենցաղային ելիւէլիներով, տեհատական սղրերգութեամբ, վայն-
ած ասանձաւորումներուն ու կրած խաչակրութիւններուն ծայրայեղ
բնոյթներով, բանտարկութեամբ, նահատակութեամբ, զանալա, սնկամբանո
կորուստով, յաւ մահու եմթարկուած հալածանքներուն խտութեամբ, յա-
րութեամբ, գործերուն կիսկատար հրատարկութեամբ, ձեռագիրներուն
սարսղնուածութեամբ եւ դեռ իր անձին ու գործին առիթով ցայսօր հանդի-
սադրուող կամայականութեամբ, շտապահարկութեան բազմեանը մալիզնու-
թիւններով, ծածածուտ մեկնարանութիւններով եւ լուսթեան աղղի-աղղի
սարգոստաններով՝

Եղիւէ Զարեկ չղերաղանցուած ծաւալով տեղ մը դրուեց ոլորերուկուն
մեր մամուլին ու ասանձին հրատարակութիւններու մէջ, ամբողջ վաթ-
սուն տարիներու վրայ, եւ մեղի ծանօթ չէ շարենցաղէտ մեր մտաւորական-
ներէն ուրիշ մը, որ Անահիտ Զարեկի յափ մտէն հետեւած ըլլայ այդ ու-
մէնուն:

Յատկապէս զՄարեկ Դօր մէջ ան ա՛յնքան մանրակրկիտ տեղեկու-
թիւններ հարորդած է եղերարայտ բանաստեղծին կեանքին ու գործերուն
կենսադրութեան մասին, որ ձեւով մը ընթերցողին իրաւունք տուած է կար-
ծէք Զարեկին կապուած բոլոր անլոյծ հարցերուն լուսաբանման համար ի-
րեն ուղղել ամէն հարցում:

Զարեկի կարած հանգրուաններուն ու սպրած քախտին կեմիտներուն
չափ շատ են այդ հարցումները եւ անոնց մէջ դժուար է գտնել հաս մը, որ
չէահարգուէ հոյ գրականութիւնը, արժէքային թէ պատմական առումով:

Հետագայ էջերը, որոնք կը կազմեն ճիւղին ի նախորդ թիւին մէջ լօ-
շափուած շարենցեան հարցերուն լրացուցիչ մասը, հարաւորութեան մեր
սահմաններուն մէջ աշխատած են մէկտեղել խնդրոյ առարկայ հարցումնե-
րուն տուն ստեղծ փաստաթուղթերը:

«DE PROFUNDIS» - Ա.

Ողիշէ Չարենցի անտիպ թուղթերուն պատմութեան հետեւած անձերը նկատած պէտք է ըլլան, որ եղբարաբար բանաստեղծը իր ծայրագոյն տրիբուֆրեններէն երկուքը խորագրած է «De profundis», առաջինը երեսնական թուականներուն, պոեմի մը վրայ, իսկ երկրորդը՝ իր քառասնամեակին օրը դրուած բանաստեղծութիւններուն, 13 Ապրիլ 1937ին:

Ահա առաջինի նւթուանկարը, Վաղարշակ Նորենցի գրելով:—

Մի անգամ, երբ ես նրա մօտ էի՝ հիւրանոցում, նա ինձ կարգաց մի անտիպ պոեմ՝ «De profundis» խորագրով: Այդ երկն իր մասյլ տրամադրութեամբ եւ ծանր խաւականութեամբ ընկճող տպաւորութիւն դործեց ինձ վրայ... Չարենցի ստեղծագործութեան մէջ սարդէլ էր ինչ-որ ֆատալիստական մատնութեան պէս մի բան: Երկու մեծ փորձութիւնները արտայայտութիւն էին գտնուած բանաստեղծի ստեղծագործութիւնների մէջ: Պոեմի ընթերցումից յետոյ, ես ընկճուած, լուռ սպասում էի:

— Դա՞ման բան է կեանքը, չէ՞, — խզեց նա լռութիւնը, — ո՞վ գիտէ, թէ իրեն ինչ անակնկալներ են սպասում կեանքում... Խելօրից-մտքից դուրս բաներ... Դուռ դուռ շահել ես...

.....

Մօտաւորապէս երկու տարի յետոյ կեանքն ինձ ցոյց տուեց իրօք որ ձմի դա՞ման անակնկալը. մահացաւ իմ Մարգոն՝ ինձ յանձնելով անփառատ մորմոքի: Ես այդ ժամանակ ամբողջ խորութեամբ ըմբռնեցի Չարենցի այդ խոսքերի իմաստը:

Նա դանոււմ էր Լենինգրադում եւ գրում էր «Եւպիֆանիա լուսարագ»ի անմահ էջերը: Լենինգրադից դեբադառնալով, նա լոյս ընծայեց այն: «Եւպիֆանիա լուսարագ»ում հետքն անգամ չկար այն մասյլ տրամադրութեան, որ նա արտայայտել էր «De profundis»-ում: Չարենցի ստեղծագործութեան մէջ սկզբունք էր խաղաղ, պայծառ մի լուսարագ: Այդ գիրքը անմահ սփոփանք եղաւ ինձ համար: Դրա անմիջական արձագանքը եղաւ իմ «Պայլաբ» խորագրով բանաստեղծութիւնը, որ սկսոււմ է այս տողերով:

Գրում եմ մեզ հիմա, սիրելի Օղիշէ,
Երբ կարգացի գիրքդ սրտիս այնքան մօտիկ...

Բանաստեղծութիւնն աւարտոււմ էր մեծ պոետին ուղղուած քրտագին բացականչութեամբ:

Ողբո՛յն վերագարձիդ հերոսական, կարտո,
Ողբո՛յն էպիֆանիա քո նար լուսարացին:

Երբ նա կարգաց այդ բանաստեղծութիւնը՝ զգացուեց, տխրեց մի պահ, սպա ասաց. «Ի՞նչ, յիշում եմ... Շատ լաւ աղջիկ էր քո Մարգոն...»:

— Քո Աբրիելի պէս, — պատասխանեցի ես ու երկուսով տխուր լռեցինք: «De profundis»ը լոյս չտեսաւ: Հիմա էլ նրա հետքերը չկան: Ես կրկին ու կրկին ուշի-ուշիով կարդում եմ մեծ բանաստեղծի «Եւպիֆանիա լուսարագ»:

բացօրի պայծառ, արեւողող էջերը, եւ իմ հայեացքը կանգ է առնում «Այրած երգեր»ի վրայ: Կարդում եմ, կարդում, եւ ուշադրութիւնս մեռւմ է սեւեւ-աւած այդ բանաստեղծութեան վերջին տողերին.

Օ՛ր, հարագաւ ընկեր իմ, իմ բարեկամ, իմ քն՛յր,
Անվերադարձ անցած հերոսական իմ կին,
Ահա կրկին արեւ է իմ խաւարած հոգում,
Սւ կեցաստու ժպիտ է իմ տարամերձ դեմքին:
Սրբ դադարեց քա ձայնը այն երկնոյ՝ հանգիստ
Սա շոյեցի ձակասու ու վառեցի կրակ,
Սւ յսնճեցի իմ կեանքը հերոսական կամքիդ՝
Սա այրեցի երգերս մի երեկոյ գրած...

Օ՛ր, երանի թէ այդ երգերի հետ դնացած չլինէր քո հոգու այն անաւոր մոռնչը տուայտանքի, որ կրում էր «De profundis» անունը, իմ անմահացած հոգեդրամ՝ իմ ուսուցիչ... (ՎԱՂԱՐՇԱԿ ՆՈՐԻՆՅ, «Յուշեր եւ արձագանգներ», 1968, էջ 115-118):

«De profundis»ը լոյս չտեսաւ: Հիմա էլ նրա հետքերը չկան», կը հաստատէ Նորենց ու բանաստեղծութեան մէջ ու բանաստեղծականօրէն հրկիզած Չորենցի երգերուն անկրակաւորնալով՝ կ'աւաղէ. «Օ, երանի քեւ այդ երգերի հետ», եւ այլն:

Նորենցի յուշագրած «De profundis»ը կը վերաբերի Չարենցի առաջին կնոջ, Արփինիկ Չարենցի: Այս իրականութիւնը ինքնին կը բաւէ՝ ենթադրելու համար, որ այդուան երգերուն կարգին չէին կրնար գտնուիլ բանաստեղծին շնորհիւ այն սահաւոր մուսնչը տուայտանքի, որ կրոււմ էր «Deprofundis» անունը, որովհետեւ պատմութիւնը կ'ըսէ ու բանաստեղծութիւններու շարքերը կը հաստատեն, որ Արփինիկ Չարենցի կապուած ամէն յուշ, իր, բանաստեղծութիւն թէ բառ սրբութիւն սրբոց էր Չարենցի համար, ամ'յոբան՝ որ չէր կրնար դիմել ոչնչացման որեւէ ձեռնարկի:

Հեանարա՛ր:
Անահիտ Չարենց ո՛չ միայն ճիշդ չէ ըրած այս վարկածին մութը ընդ-դրձելու կամ լոյսը վերբերելու, այլև երկրորդ «De profundis»ի առիթով նոր առեղծուածի մը առջեւ դրած է ընթերցողը:
Երկրորդ «De profundis»ին պատմութեան ամփոփումը, այս անգամ իր գրիչով...

«DE PROFUNDIS» - Բ.

Համեմատաբար լուր է պահպանուած բանաստեղծի վերջին բաւական տուար տետրակը, որ վերնագրուած է «Իմ քառասնամեակը», եւ քրի մէջ ամփոփուած գործերը յօրինուած են 1937 թ. Մարտ-Ապրիլ ամիսներին: Տետրը բացուում է Չարենցի քառասնամեակի օրը՝ Մարտի 13ին գրուած եւ «De profundis» խորագիրը կրող ընդարձակ մի տերթուածով, ուր քառասուն տարին նաբ բոլորած եւ «Իմաստութեան դառնապատիւր պտուղը ճաշակած» բանաստեղծը փորձում է պարզել իր ինքնուրուիւնը, քննում է իր եւ ընդհանրապէս արուեստագէտի «արարչական գործի» գաղտնիքները, աշխատելով հաս-

կամայ, թէ որն է անհատի մէջ եզակին, կայունը, անկրկնելին, որ միայն այդ մարդու սեփականութիւնն է «ընդմիջտ ու շախտեան»։ Նա ջանում է «ժողովուրդի գգալ», «խորապէս ճանաչել», յայտնագործել, գտնել իր «երկրային անկրկնելի կերպարանքը»։ Բայց «որքան ճգնում ես մի բան հասկանալ, այնքան անհասկանալի ու անմասն է դառնում քո կերպարանքը քեզ»։ «Ինչ-որ բան ես, կարծես, կամենում բռնել, ինչ-որ բան, որ խաւսափում է անվերջ, որ ինչքան յարում ես միտքդ՝ Երան մտնեալու համար, այնքան հեռանում է, աննիւթանում, իմաստագրւում, որպէս դատարկ տարածութիւն, ինչպէս յախտեանութեան կամ անմասնութեան զագափարը, երբ ուզում ես պատկերացրնել դրանք քո ուղեղում»։

Այսպէս, տեսիլի մօտ տարբեր կրայ 1937 թ. Մարտի 13ին, իր բնակարանում, «ինչպէս միշտ սնկողնում», մի շնչով քղթիմ յանձնուած խոհերն ու դրանց յաջոյագող բազմաթիւ ծրագրերն ու գրառումները Ոսրից պարզում են իմաստանցած բանաստեղծի քրոնումները, տաղանայների ու անհասկանալիութիւնների էութիւնը, անշտիկի սահմանները («Սովետական գրականութիւն», 1982, թիւ 10, էջ 130)։

Ուրեմն՝

«Տեսրը բացում է Չարեմի քառասունակի օրը՝ Մարտի 13ին գրւած «De profundis» խորագիրը կրող ընդարձակ մի փրթուածով...»։

Յիշեցնենք, որ Անահիտ Չարեմի ուրիշ տեղ ալ խոսք բացած է «De profundis»-ի մասին, Հեղ մը վերի հատուածը Հիւրընկալած «Սովետական գրականութիւն» ամսագրին առաջ, իր լոյս ընծայած «Չարեմի ձեռագրերի աշխարհում» աշխատասիրութեան մէջ եւ երկրորդ անգամ «Չարեմի 7»-ի էջերուն։ Առաջինին մէջ կը բացատրուէ բանաստեղծին մտայնացման նկարագրերը, իսկ երկրորդի 70-րդ էջին կը գրէ՝

«Այս տեսրում է պահպանուել 1937 թ. Ապրիլի 13ին, իր քառասունակի աթիւ գրւած «De profundis» խոհերը, մի քանի սեւագիր անտիպ բանաստեղծութիւններ, եւայլ»։

Կայ, ուրեմն, «De profundis» խորագիրը կրող ընդարձակ մի փրթուած» կամ նոյն խորագրին աակ «մի քանի սեւագիր անտիպ բանաստեղծութիւններ», որոնցմէ, խիստ զարմանալի է, ո՛չ հոս, ոչ ալ այլուր փորձ եղած է նմոյշ ներկայացնել ընթերցողին։

Պիտի ըսուի Հաւանաբար, որ այս վերագահութեան պատճառը պէտք է փնտռել բանաստեղծութեան ոչ ամբողջական վերածնունտի հանգամանքներուն մէջ, բայց ատիկա համոզել անարկութիւն մը չի կրնար համարուիլ, որովհետ ըլլալով, որ անկարելիութեան բախտ, այսինքն՝ թերի վերածնունտ (ի՛րր թէ) բազմաթիւ կտորներ տեղ գտած են «Չարեմի 7»-ի մէջ, ինչպէս է պարագան, օրինակ, «Ներքող երգչուներին», «Մի հանձնուել երկուստարդի», «Ռեֆլիկս հայրենական» եւ այլ բանաստեղծութիւններուն։

«ԱԿՈՍՏԻՔՈՍ Է»...

Բազմաթիւ մտաւորականներու կարգին, բանաստեղծուհի Հռիփսիմէ Չօղոսեան եւս զրի առաւ չարեմեան իր յուշերը, որոնցմէ մաս մը լոյս տեսաւ «Սովետական գրականութիւն» ամսագրին մէջ, ներկայ հատորէն ուղղիչ

տասնհինգ տարի առաջ (1867) ու հետաքրքիրներու մտքին դուռ բացու որոշ հարցումներու ք Փոխանակ ստեղծուած այդ հարցումներուն արձագանք ժը տարու, «Սուվեմիր Կիմիկի» բանաստեղծութիւնը կենսազրած էջին (555)՝ Անահիտ Զարեհն այն սպաւորութիւնը կը ջանայ ձգել, որ յիշեալ յուշերը բուրբոսի մանրակ կը մնան. «Բնաստեղծութեան ստեղծման համար մտածմանի եւ Զարեհի ամառայ ծաղկաձորեան կեանքի վերաբերեալ տե՛ս Հա. Պօղոսեանի յուշերը, որ պահպանուած են ԳԱԹ ԶԾ»:

Հարցումներու տուն տուող պատճառը իմանալու համար՝ կարգանք խնդրոյ առարկայ յուշին սա հատուածները.—

«... Իսկ երեկոյեան նա ինձ կարգաց տանվեց տողից բաղկացած մի բանաստեղծութիւն, որի տառին տողը մօտաւորապէս այսպէս էր հնչում. «Հայկական Պատնասում պոետներ են եղել...»: Զարեհը վերջապէս բանաստեղծութեան ընթերցումը, յետոյ դիմելով ինձ, ասաց. «Մեզնի քանցի, այս բանաստեղծութիւնը քեզ հիմ Բուրբոսի, Կիմիկիէն է, բանաստեղծութեան տողերի ասարին տառերը քեզ որ վերից վար կարդաս, ստացուած է Հոփսիմէ Պօղոսեան, իսկ բովանդակութիւնը, տեսնում ես էլի, խօսում եմ այն բանի մասին, որ մեր Հայկական Պատնասում գաւ երգեցիր մայրական զերմ յոյզերը: Դէ՛, ձօն եմ գրել, վերամբարձ պատնասեան ոգով», — աւելացրեց ժպտաւով:

Ես ցնցուած էի: Ի պատասխան, շնորհակալական բառեր կովեցի ու խնդրեցի, թախանձեցի, որ այս բանաստեղծութիւնը տայ ինձ: Օգտակարով տուիցի, խնդրեցի, որ տայ նաեւ Կիմիկի մասին գրած բանաստեղծութիւնը: Զարեհը պատասխանեց.— «Սեղախը, չէ՞ որ երկուսն էլ նոր եմ գրել, բոզ մնաց, դեռ պիտի մշակեմ, յետոյ կը ստանա: Ինչո՞ւ ես շտապում: Զէ՞ որ ես կարգում եմ իմ նոյ ժողովածուն: Այդ երկու բանաստեղծութիւններն էլ անպայման կը մտցնեմ ժողովածուիս մէջ: Ուրեմն, կը ստանա ժողովածուն իմ մակագրութեամբ»: «... Ես նահանջեցի, այլեւ չէի կարող պնդել: Անկի ըստ, ժողովեցի ես, կ'անենամ Զարեհի զերբը, այն էլ, իր մակագրութեամբ»:

Մի՞թէ կարող էի կանխագուշակել, որ կ'անցնի լսած կարճ ժամանակ ու չի լինի այս դարուկ գէժըով: Իմ առատից հայեացքով, գանդաւոր բանաստեղծը, ու չի լինի նրա «Բնաստեղծութիւնը» եւ անհետ կը կորչին ինձ համար այնքա՛ն նուիրական, այնքա՛ն թանկ բանաստեղծութիւնները (ՀՌԻՓՍՍԻՄԷ ՊՕՂՈՍԵԱՆ, «Սուվետական գրականութեան», 1967, ԹԻՒ 9)՝

Ծաղկաձորեան հանդիպումին Հոփսիմէ Պօղոսեանին ի հանրա կարգացած Զարեհի առաջին բանաստեղծութիւնը՝ «Սուվեմիր Կիմիկի» աւարտաւոր կտորն է, իսկ երեկոյեան կարգացածը վերը նկարագրուած Կիմիկիէն է, ըստ Պօղոսեանի՝ երկուքն ալ անհետ կորսուած, Երեւի Պօղոսեանի յուշերուն սպաւորութեան այս հատուածէն ու մտէն ետք յայտնաբերուած է «Սուվեմիր Կիմիկի»-ը, այսպէս այդքան անխիթար պիտի չըլլար բանաստեղծութիւնի սրբը, առնուազն կէտով պիտի թեթեմար:

Միւս կէտը՝ ակոսախորտին առթած ցաւը: Անահիտ Զարեհ, որ անպայման ծածօթ է բանաստեղծուհի Հոփսիմէ Պօղոսեանի յուշերուն բովանդակութեան, «Սուվեմիր Կիմիկի» բանաստեղծութեան ստեղծման հանգամանքներուն հետ հանդիպած պէտք է ըլլայ նաեւ ակոսախորտին պատմութեան, որուն ոչ մէկ ակնարկութիւն ըրած է, որը ընթերցողը միայն իրմէ՛ կը սպասէր անոր գոհուած հետքին կամ անհետ կորուստին վերաբերող որեւէ բան...»

կանայ, քէ որն է անհատի մէջ եզակիճ, կայունը, անկրկնելիճ, որ միայն այդ մարդու սեփականութիւնն է «ընդմիջտ ու շախտածն»։ Նա շանում է շեռք-պէս զգալ», «խորապէս նամայել», յայտնագործել, գտնել իր «երկրային անկրկնելի կերպարամէրը»։ Բայց «արքան ճգնում ես մի բան հասկանալ, այնքան անհասկանալի ու անճանաչ է դառնում քա կերպարամէր քեզ»։ «Ինչ-որ բան ես, կարծես, կաննում բանել, ինչ-որ բան, որ խուսափում է անվերջ, որ ինչքան լարում ես միտդ՝ Շրան մտնեալու համար, այնքան հեռանում է, անհիշանում, իմաստագրկում, որպէս դատարկ տարածութիւն, ինչպէս յախտեալութեան կամ անմահութեան գաղափարը, երբ ուզում ես պատկերացրնել դրանք քա ուղեղում»։

Այսպէս, տնորի մտ տասը էջերի վրայ 1937 թ. Մարտի 13ին, իր բնութարանում, «Փնչպէս միշտ անկողնում», մի շնչով քղքին յանձնուած խուկերն ու դրանց յաջորդող բազմաթիւ ծրագրերն ու գրառումները նարից պարզում են իմաստակցած բանաստեղծի որոնումների, տագնապների ու անհամզրտութիւնների էութիւնը, անչափելի սահմանները («Մովետական գրականութիւն», 1982, թիւ 10, էջ 130)։

Ուրեմն՝

«Տնարը բացում է Չարեցի քառանմանակի օրը՝ Մարտի 13ին զրում «De profundis» խորագիրը կրող ընդարձակ մի քերթուածով...»։

Յիչեցնենք, որ Անահիտ Չարեցի ուրիշ տեղ ալ խօսք բացած է «De profundis»-ի մասին, հեղ մը վերի հատումը հիւրընկալած «Մովետական գրականութիւն» ամսագրի էջն առաջ, իր լոյս ընծայած «Չարեցի ձեռագրերի աշխարհում» աշխատասիրութեան մէջ եւ երկրորդ անգամ «Չարեցի 7»-ի էջերուն։ Առաջինին մէջ կը բացայայտէ բանաստեղծին մտայղացման նկարագրերը, եւ կ'երկրորդի 701րդ էջին կը գրէ՝

«Այս տնորում է պահպանուի 1937 թ. Ապրիլի 13ին, իր քառասնամակի աթիւ գրում «De profundis» խոկերը, մի քանի սեւագիր անտիպ բանաստեղծութիւններ, եւ այլն»։

Կայ, ուրեմն, «De profundis» խորագիրը կրող ընդարձակ մի քերթում «կամ նոյն խորագրին տակ «մի քանի սեւագիր անտիպ բանաստեղծութիւններ», որոնցմէ, խիստ զարմանալի է, ո՛չ հոս, ոչ ալ այլուր փորձ եղած է նմոյշ ներկայացնել ընթերցողին»

Պիտէ ըսուի հաւանարար, որ այս վերագահութեան պատճառը պէտք է փնտռել բանաստեղծութեան ոչ ամբողջական վերածանման հանգամանքներուն մէջ, բայց ատկեալ համոզիչ առարկութիւն մը չի կրնար համարուիլ, արում ըլլալով, որ անկարելիութեան բարած, այսինքն՝ թերի վերածանում (ի՛րր թէ) բազմաթիւ կտորներ տեղ գտած են «Չարեցի 7»-ի մէջ, ինչպէս է պարագան, օրինակ, «Ներքող երգողներին», «Մի հանճարեղ երիտասարդի», «Ռեֆլիքսի հայրենական» եւ այլ բանաստեղծութիւններուն։

«ԱՎՈՍՏԻՔՈՍ Է՛...»

Բազմաթիւ մտաորականներու կարգին, բանաստեղծուհի Ղուիփիմէ Պօղոսեան եւս գրի առաւ յարենցեան իր յուշերը, որոնցմէ մաս մը լոյս տեսաւ «Մովետական գրականութիւն» ամսագրին մէջ, ներկայ հատորէն ուղիղ

տասնհինգ տարի առաջ (1907) ու հետաքրքիրներու մտքին զուտ բացառ որոշ հարցումներու քննարկման արդյունքում առ հարցումներուն արձագանք մը տարու, «Առավելիք Կիւմիլի» բանաստեղծութիւնը կենսագրած էջին (555)՝ Անահիտ Զարենց այն սպաւորութիւնը կը ջանայ ձգել, որ յիշեալ յուշերը բուրբոսի տեսիլք կը մնան. «Բանաստեղծութեան ստեղծման համըմամբնրի եւ Զարենցի ամառայ ծագկանործում կեանքի վերաբերեալ տե՛ս Հն. Պօղոսեանի յուշերը, որ պտեղանում են ԳԱԹ 2Ծ»:

Հարցումներու տուն տուող պատճառը իմանալու համար՝ կարդանք ինչորոշ առարկայ յուշին սա հաստատները...

«Վիսկ երկնայինն նա ինձ կարգաց տանկեց տողից բաղկացած մի բանաստեղծութիւն, որի առաջին տողը ժողովարարէս այսպէս էր հնչում. «Հայկական Պառնասում պոետներ են եղել...»: Զարենցը վերջացրեց բանաստեղծութեան ընթերցումը, յետոյ դիմելով ինձ, ասաց. «Ահա քաւեցի, այս բանաստեղծութիւնը բնագիտ մտքով, ազնուամտ է, բանաստեղծութեան տղերքի աստիճան տաւերը քէ որ վերից վար կարգաս, ստացում է Հնիքսիմէ Պօղոսեան, իսկ բովանդակութիւնը, տեսնում ես էլի, խօսում եմ այն բանի մասին, որ մեր Հայկական Պառնասում դու երգեցիր մայրական ջերմ յոյզերը: Ի՛նչ, ձօն եմ գրել, վերամարտ պառնասեան ոգով», — սակայն ժպտաւով:

Սա ցնցուած էի: Ի պատասխան, շնորհակալական բառեր կմկմացի ու խնդրեցի, թախտե՛կցի, որ այս բանաստեղծութիւնը սոյ ինձ: Օգտուելով մտքից, ինչպէս, որ սոյ նաեւ Կիւմիլի մասին գրած բանաստեղծութիւնը, Զարենցը պատասխանեց. — «Ապա իր, չէ՞ որ երկուսն էլ մեր են գրել, բոզ մնամ, դեռ այնտեղ մշակեմ, յետոյ կը ստանա: Ինչո՞ւ ես շտապում: Զէ՞ որ ես կարգում եմ իմ մեր ժողովածուն: Այդ երկու բանաստեղծութիւններն էլ անպայման կը մտցնեմ ժողովածուիս մէջ: Ուրեմն, կը ստանա ժողովածուն իմ մակագրութեամբ...»: Աս նորահնչեցի, այլեւս չէի կարող պնդել: Աւելի լաւ, մտածեցի ես, կ'ուզեմ Զարենցի գիրքը, այն էլ, իր մակագրութեամբ:

Մի՛թէ կարող էի կանխադաշակել, որ կ'անցնէ շատ կարճ ժամանակ ու չի լինի այս դաշակի դէմքով, իմաստալից հայեացքով, զանգուհեր բանաստեղծը, ու չի լինի նրա ճիշտացած գիրքը եւ անհետ կը կորչին ինձ համար այնքան նուիրական, այնքան թանկ բանաստեղծութիւնները (ՀՌԻՓՍԻՄԷ ՊՕՂՈՍԵԱՆ, «Առվեսական գրականութիւն», 1967, քիւ 9):

Մաղկածներուն հանդիպումին Հռիփսիմէ Պօղոսեանին ի հանոյս կարգացած Զարենցի առաջին բանաստեղծութիւնը՝ «Առավելիք Կիւմիլի» այսու մայրի կտորն է, իսկ երկնային կարգացածը վերը նկարագրուած ազնուամտը, ըստ Պօղոսեանի՝ երկուքն ալ անհետ կորսուած: Երեւի Պօղոսեանի յուշերուն սպաղարուած այս հաստատէն ու մահէն ետք յայտնաբերուած է «Առավելիք Կիւմիլի»-ը, այսպէս աշխարհ անխիթար պիտի շըլտար բանաստեղծութիւնն ուրքը, առնուածն կէսով պիտի թեթեւար:

Միւս կէտը՝ ազնուամտին առթած ցաւը: Անահիտ Զարենց, որ անպայման ծանօթ է բանաստեղծուհի Հռիփսիմէ Պօղոսեանի յուշերուն բովանդակութեան, «Առավելիք Կիւմիլի» բանաստեղծութեան ստեղծման ճանաչմանը հետ հանդիպած պէտք է ըլլայ նաեւ ազնուամտին պատմութեան, որուն ոչ մէկ ակնարկութիւն ըրած է, երբ ընթերցողը միայն իր՛նչ կը սպասէր անոր գտնուած հետքին կամ անհետ կորուստին վերաբերող որեւէ բան...:

«ԲԵՐԹՈՒԱԾՆԵՐՈՒ ԾՐԱՐ ՄԸ, ՁԵՌԱԳԻՐ»...

1960ին, Կ. Փոլատեան «Հայրենիք» եռամսեայի Գարուն համարին մէջ լոյս ընծայեց «Զարեանցի ողբերգական վախճանը» խորագրուած գրութիւն մը, ուր, ընդարձակ մէջբերումներ կատարելէ ետք Գուրգէն Մահարիի եւ Ռուբէն Զարեանի յուշերէն, կ'արձանագրէ հետեւեալը.

«Վկայութիւն մըն ալ բերեմ ձոյժ Ռուբէն Զարեանէն եւ վերջացնեմ: Խոռովի է այն յուրը եւ կապ ունի Զարեանցի անտիպ գործերուն հետ:

«Զարեանցը այդ օրերուն կ'երթայ Թիֆլիս եւ իր կատարեալ վստահութիւնը վայելող Արշալիր Մեյիֆեանին կը յանձնէ Բերթուածներու ծրար մը, ձեռագիր: Եւ կը խնդրէ անոր կարծիքը: Մեյիֆեանը կը խոստանայ ձայն գիշերն իսկ կարգալ եւ յաջորդ օրը իրեն վերադարձնել գամոնք: Որչեալ ժամուն կը ներկայանայ Զարեանցը: Իր բարեկամը կը հաղորդէ իրենք, թէ շատ գեղեցիկ կը գտնէ այդ Բերթուածները, բայց եւ վտանգաւոր: Կը թելադրէ ա'լ միայն մարդու չկարդալ, չհրատարակել, այլ ձայնիսկ ոչնչացնել:

«Զարեանցը կ'առնէ իր ձեռագիրները եւ Մեյիֆեանի աչքերուն առջեւ կը մտէ կրակը:

«Նոյն Մեյիֆեանը, սակայն, զգուշութիւնն էր առած բարեկամի մը տակցութեամբ ընդօրինակել տալու անորոց ձեռագիրը:

«Արդ, այդ անտիպ գործերը փրկուած են ուրեմն: Ե՛րբ պիտի հրատարակուին արդեօք: Ուրիշներ ալ կ'ան»:

Մէջբերուած վկայութեան աղբիւրը (Վկայութիւն մըն ալ բերեմ) շատ յստակ չէ հոս: Կ. Փոլատեան իր միւս մէջբերումները թէ՛ չափերտած եւ թէ՛ ընդգծած է, ժինչ այս մէկը, Ռուբէն Զարեանին անունը յիշելով հանդերձ, ո'չ չափերտուած է եւ ոչ ալ ընդգծուած: Մինք զուր փնտռեցինք նոյնպէս նըման վկայութիւն մը Զարեանցին նուիրուած Զարեանի էջերուն: Այս պայմաններուն մէջ կազմուած վկայութիւն մը հաւաստութեան կասկածը տալով հանդերձ, չի կրնար բուրբոսի անարժէք ըլլալ եւ անհրաժեշտ է, որ Զարեանցի անտիպներուն պատմութեան քաջածանօթ անձերը խօսք բանան այս մասին:

ԻՐ ՁԵՌՔՈՎ ՁԵՒԱՒՈՐԱԾ

ՄԻ ՓՈՔԻՐԿ ՏԵՏՐԱԿ...

Զարեանցի մտան յուշեր դրած երէց ու հասակակից անձերու կարգին, եղբորորդիս բանաստեղծին «մահախունճապ» տարիներուն դեռ տասնեօթնամասնութ ասրեկան պատանի մը, Գէորգ Էմին, ինք եւս դրի առաւ իր յուշերը, որոնք լոյս տեսան «Յիշողութիւններ Նոյնի» Զարեանցի մասին» ծանօթ հատորին մէջ: Այդ յուշերուն վերջամասին մէջ, Գէորգ Էմին՝ Վաղարշակ Նորենցի, Վահան Նաւասարդեանի, Կարօ Փոլատեանի եւ միւսներուն պէս, ընթերցողին մտքին առաջացուց հարցում մը, որուն պատասխանը դարձեալ դժուար եղաւ պոսիկ Անահիտ Զարեանցի կազմած այդ ստուար հատորին մէջ:

Ահա Էմինի յուշին խնդրոյ ատարկայ հատուածը.
«Մի օր էլ, երբ մեծակ էի իր մօտ, սկսեց կարգալ մար սրամիտ էպիգրամներ, որ նա գրել էր իրեն Գրողների միութիւնից հեռացմելու առթիւ: Որպիսի՞ հաւատ կար այդ բանաստեղծութեան մէջ գալիքի մկատմամբ, կա-

տարուած դէպքերի որպիսի՝ խոր ըմբռնում եւ իր դերի ու նշանակութեամբ որպիսի հանգիստ գիտակցութիւն...

«— Երբ բոլորը եւէ... Հիմի լսիր, քէ ի՞նչ եմ կարգալու ինչ, իմ ամենալաւ ստիճանը: — Նա բարձի տակից համեց իր ձեռքով ձեւաւորուած մի փոքրիկ տետրակ եւ սկսեց կարդալ իր ստեղծուածը:

«Չարեմը չէր սխալուած: Ստեղծուած այդ գրեցիլը լաւագոյնն էր այն բոլորից, ինչ մտ գրել էր իր կեանքի վերջին երկու տարիներում: Ինչպիսի՛ արուեստ, ինչպիսի խորութիւն, դէպքերի ինչպիսի մարգարէական ըմբռնում ու գալիքի հաւատ: Միաժամանակ ինչքան մարդկային էր այդ բոլորը: Եւ ցնցուած էի տպաւորութիւնից» էջ 392):

Անտիո Զարեմի խմբագրած Չարեմի Անտիոյ ու յետաւում երկերուն մէջ կան ստեղծուած իրարու լրացուցիչ երկու շարքեր, հինգ ստեղծում՝ Աղասի Խանթեանի ուղեգրութեան նուիրուած, եւ չորս սերիլներ, որոնք կ'աղաղակեն ի՛ր ողբերգութիւնը՝ «Ի խորաց սրտի խօսք ընդ Աստուծոյ»: Կան եւ իրարմէ անկատ նիւթեր ընդգրկող հինգ-վեց ստեղծուած, որոնցմէ ոչ մէկը, ո՛չ «Ինչպէս հեռու վկայ այն, Նորեկացի», ո՛չ «Իմ լուսատու», ո՛չ «Եւ վախճաններ» եւ ոչ ալ միւսները աւելի կու տան հաստատելու իմ ինչ շատաւորութիւնը»՝ «Ինչպէս ինչպիսի մարգարէական ըմբռնում ու գալիքի հաւատ»: Կը նշանակէ, թէ Գէորգ իմին կ'ակնարկէ ստեղծուած տարբեր շարքի մը, որ տեղ գտած էր Չարեմի «ձեռքով ձեւաւորուած մի փոքրիկ տետրակի մէջ» Արդ, հետք մնացած է արդեօք այդ տետրակէն կամ որեւէ նշան կա՞յ տուեալ ստեղծուածին, իր ծանօթագրութեան մէջ Անտիո Զարեմ ընաւ հաշուի չէ ստանալ այս հարցը, բայց պէտք է հաւատարման մը ըսուի այս մասին, որպէսզի ընթերցողը համոզուի, որ իմին բանաստեղծութեան մասին խոսած է եւ ոչ թէ բանաստեղծութիւն ըրած...

«ՈՒՂԵՐԴ»Ը ԵՒ... ՄԻՒՍԸ

«Սովետական գրականութիւն» *ամսագրին* (1982, թիւ 10) *մէջ*, «Օղբէր Չարեմի ինքնագիր տետրակները խորագրուած Ա. Վարեմի վերոյիշեալ գրութիւնէն իմացած էինք, որ «հսկայ պոեմը» իր ետին ձգած է զամուսնու հրեանուն ինքնագիր տետրեր»: Այդ տետրակներէն թիւ 20ի մասին, որ թուագրուած է 1936 Օգոստոս 23-24, կ'ըսուի:

«Տետրից պոզուած են քերթեր: Հետագայում քանգործում է հասել այդ քերթերի մի մասի համարեա՛ վշուր-վշուր եղած ու սեւացած պատառիկները: Այդ մեծ քերթերի վերին եզրը բարձրվիմ փոսի է, ուստի, հնարաւոր չէ վերականգնել իւրաքանչիւր էջի 5-6 տառը: Տետրի մէջ մնացած էշերմ աւելի լաւ են պահպանուել: Այստեղ է գտնուում այն «Ուղբեր»ը, որ հասցեագրուած է Ստալինին: Այս գործին յաջորդում է «Պոետի վիշուր» խորագրով մի ընդարձակ գործ, որի վերջին քերթերը չկան: Մեր ուսումնասիրութիւնների ընթացքում, երբ իրար մօտ բերուեցին տետրից պոզուած եւ բանաստեղծի քերթերի մէջ ցրուած քերթերը, պարզուեց, որ դրանք «Պոետի վիշուր» ստեղծագործութեան վերջին հատուածներն են: Աւելի միշտ՝ երեք մեծ մասերից բաղկացած մի ստեղծագործութեան մասին է «Ուղբեր»ը, «Պոետի վիշուր» նրա երկրորդ մասն է, իսկ տետրից պոզուած եւ մօտ երկու տասնեակ քերթերի վրայ պահպանուածը, վերջերքը: Անպայաման վերջերքը մոյջպէս խորագրուած է եղել, բայց վերնագիր չկայ, իսկի որ երկրորդ եւ երրորդ մասերի միացումն տեղում պակասում են մի քանի քերթեր» (էջ 129):

Ամէն ինչ պարզ է հաս, կայ բանաստեղծութիւն մը, որ ունի երեք մաս, ուղեբաժնի մը, վշտի պատմութիւն մը եւ վերջերջ մը, ու թէեւ երկրորդ մասը մշուշի մէջ մնացած է, առաջին եւ վերջին մասէն մէջը բերուած են շորտական տուն, որոնք բաւարար դադարիսր մը կու տան խորամուխ մտքով վերաննուած ամբողջին մասին:

Այս սպասուէր, որ «Չարենց 7» հատորին մէջ տուեալ նիւթը այս կարգով ներկայացուէր ընթերցողին, ինչ որ տեղի չէ ունեցած: Ընդհակառակն, մուտքը, այսինքն՝ Ստալինին ուղղուած «Ուղեբաժն» բնաւ անգ չէ գտած հաստորին մէջ, 1936 Օգոստոս 23-24 թուակիր տետրակէն առնուած «Պետտի վիշտը» ներկայացուած է 5 Օգոստոս 1935 թուակիրով, իսկ վերջերէն փրկուած 37 տուները եւ կէտով կամ քառորդով փրկուած միւս հինգը տպագրուած են «Պետտի վիշտէն» (99) ուղիղ 73 էջ անդին (172): Այս նոր տարադնումը խմբագիրներու հերթական ճիշտման հետեանք է արդեօք, թէ յայտնաբերուած նոր տուեալներու բերումով այս միջոցին գիմած է Անահիտ Չարենց: Իժուար է ճշդիւ:

Ուրիշ հարց մը, Անահիտ Չարենցի վերականգնած այս ծառայուն բանաստեղծութեան մուտքին կայուած, Ստալինին ուղղուած Չարենցի «Ուղեբաժն»:

«Սովետական գրականութիւն» ամսագրին մէջ, ինչպէս ըսուեցաւ, Անահիտ Չարենց «Ուղեբաժն» մէջը բնած է շորտ տուն, բայց տասնամեակներ առաջ իմացած էինք, որ այս չէ այդ բանաստեղծութեան ծառայը, երեք տնագրածէն աւելի է, 15 տուն, լուրջ՝ Վահան Նաւասարդեանի «Չարենց» խորագրուած հատորէն, ըստ որում, անիկա, «Ուղեբաժն» առաջին անգամ լոյս տեսած է 1946ին Հայաստանի մէջ հրատարակուած 1160 մեծադիր էջ հաշուով «Ընտիր էջեր» հայ գրականութեան մէջ, 1004-1005 էջերուն: Վահան Նաւասարդեան կը կասկածէր այս բանաստեղծութեան հարազատութեան, Անահիտ Չարենցի մէջը բնած շորտ տունը սակայն կը փարատէ այդ կասկածը, թէեւ «Թուրք իստիք Ստալինին» բառերով սկսած անոր լորձնաշուրթն զստեղծութեան ձեռքով ձեռք չի դադարի կասկածելի գրիչներու միջամտութեան մասին կասկածներ չեն չեն: Այս «Ուղեբաժն» անգամ մը նիւթ դարձած է այս թերթին մէջ (1969, թիւ 8), անցնինք հետեւաբար միւսին, առաջին անգամ նոյն «Ընտիր էջեր» հայ գրականութեան հատորին մէջ տպագրուած «Երրորդ այգարացքին» (էջ 981-982):

Չարենցեան այս անտիպը տպագրութեան երկու ազբիւր եւք ունեցող, երկուցաւ բանաստեղծին յետ յարութեան լոյս ընծայուած առաջին (1954) եւ հրկրորդ (1955) հատորներուն մէջ, այն ալ ոչ անտիպներու հետ, ոչլ՝ «Տաղեր ու խորհուրդներ» շարքը փակող էջերուն: Յիշեալ երեք հատորներէն զատ, որքան յայտնի է մեզի, որեւէ հրատարակութիւն այլեւս չհիւրընկալեց «Երրորդ այգարացք» եւ Չարենցի մասին գրիչ շարժող հարիւրաւոր մտաւորականներէն ոչ մէկը, նոյնիսկ այգարացով պնենալ սահմանադրակաջ այդ աղէտը օրհնութիւն համարած տխրահոյակները, կարինեան-Ուղեբաժնի զոյգ Արտաշէսներէն մինչեւ Հրաչեայ Գրիգորեան, Յակոբ Սալախեան եւ միւսները որեւէ առիթով բերան չտան «Երրորդ այգարացք»: Նոյնպէս Անահիտ Չարենց, որ բանաստեղծին կենդանութեան օրօք հրատարակուած հատորներէն չուրս մնացած տպագիր եւ ձեռագիր գործերուն ամէնէն քաղաքական դէմքը կը համարուի, իր բազմաթիւ յօդուածներէն ու լոյս ընծայած երկու հատորներէն ոչ մէկուն մէջ ակնարկութիւն ունի այդ մասին: Բայց պաշտօնական երեք հրատարակութիւններու մէջ տեղ գտած բանաստեղծութեան մը բախտը կատրիւն չէ լուրթեամբ վճռել, մանաւանդ «Երրորդ այգարացքի» պէտք բանաստեղծ

ծախան մը, որ քաղաքական խորք ունի, չհաշուած սակաւին ալն հուանա-
կանութիւնը, որ կրնար փրկչական անդրադարձ մը ունենալ բանաստեղծին
կեանքին վրայ, ինչպէս կը հաւատարեցնեն ժամանակակիցները:

Ո՛ր միայն ժամանակակիցները, այլեւ՝ ժամանակակիցներուն անմիջա-
կան յանդիմանքը, որոնցմէ մէկը, զննադատաւ Հրանտ Քամրազեան, բանաս-
տեղծին օրհասական գալարումներուն անդրադարձած ոտեն՝ կը գրէ.

«Կէտցիշերային միայնութեամ մէջ վիրաւոր եւ ծաւառուած հագին ճը-
չում է մեծ անարդարութեամ դիմ, պաշտպանելով ստեղծագործ միտքը եւ
խորհրդային արտետք, ժողովրդային գրականութիւնը սեւ գրպարտութիւ-
նից, բաժանումը ընկերակերի տանջանքը ու թախտը, թեւ, ըստ երեւոյթիմ,
հնարարութիւն ունէր ինչ-որ գիշումներով փրկել իր ամբը» («Ենդիշ Զա-
րենց», 1981, էջ 463-464):

«Ան գրպարտութեան թիրախը, ի հարկէ, ստեղծագործ միտքը, խոր-
հրդային արտետքը եւ ժողովրդին գրականութիւնը չէին լռի, ինչպէս կը
փորձէ ցոյց տալ զննադատը, նման պարագայի մը միայն երգիչները թիրախ
պիտի դառնային զան գրպարտութեան» յիշելու առջակէս չէ իրականութիւնը,
զան գրպարտութեան թիրախ էին հայրենական եզրքներուն յափշտակու-
թիւնը օրհնականացնոց փաստաթուղթին զէժ բոլոր ճառագողները եւ, առա-
ջին հերթին՝ Աշոտի իմանքան, զոր իբրեւ «նայիրեան դոֆին» երգեց Զա-
րենց եւ ապա երգեց միեւնոյն պատեղորով գրպարտուած երգիչները, Բան-
տարկեալ էր գրչի ընկերներուն առիթով Զարենցի ծուլատուած հոգիէն արձակ-
ուած ճիշդներուն մէջ պէտք չէ անտես առնել արուած համատարած հարուածին
ա՛յս պատճառը, որ ի վերջոյ պատճառ գարձաւ նաեւ ի՛ր բանաստեղծութեան
եւ «այնոյաւ, անդամբան» կորուստին:

«Ըստ երեւոյթիմ, — կ'ըսէ Հրանտ Քամրազեան, — հնարարութիւն
ունէր ինչ-որ գիշումներով փրկել իր ամբը»:

Ի՛նչ ըստ երեւոյթիմ, երբ ըստ իրականութեան զիջումներու առաջարկ
եղաւ Զարենցի, Ստալինի ճամբայ հանած վարժուած արեւմախումներու կող-
մէ, որոնցմէ մէկը, տիրապետչակ վալիբի Կիրպոտին, բանա նեղուած իրենց
ընկերներուն առաջով խոցուած գրողները առաւել եւս ահաբեկելու դիւային
ստանտարտութեամբ՝ արտակարգ ժողովներ գումարեց Գրողներու ասն մէջ,
նուաստութեան կոչեր ուղղեց, խմբազրեց զիջումի հրահանգներ եւ ուղղակի
Զարենցին գտնաւորով՝ ըսաւ.

«Ուղղուելու ուղին Զարենցի հախար փակուած չէ»:

«Ուղղուելու ուղին», այդ օրերուն, պարզապէս Ստալինեան սահմա-
նադրութեան ուղղութիւնն էր, որուն համար տեղն ու տեղը շանթահարուե-
ցաւ Աշոտի իմանքան, զիտան նեղուեցան Բակունցն ու ընկերները, բարձրա-
զաղակ նուաստութիւններով բնձ հանուեցան Աւետիք Իսահակեան, Դերենիկ
Դեմիրճեան եւ այլք, բայց Զարենց, որուն գեղ ինտյուած էր պատլիններուն
ճակատազիրը, մերժեց ժառ կազմել զուրս մնացողներուն պարտադիր խըմ-
բերդին:

Վալիբի Կիրպոտինի «Ուղղուելու ուղին» հանդէպ Զարենցի կեցուած-
քին լուր թարգմանութիւնն է Հրանտ Քամրազեանի պնդումը, թէ՛ բանաստեղ-
ծը «հնարարութիւն ունէր ինչ-որ գիշումով փրկել իր ամբը»: Այսինքն՝ Զա-
րենց չըբաւ Իսահակեանի պէս ու չըբաւ Դերենիկ Դեմիրճեանի պէս: Իսա-
հակեանի պէս չըբաւ, թէ՛ «Ստալինեան սահմանադրութիւնը ճարպարտեմ է»
ու Դեմիրճեանին պէս չըբաւ, թէ՛ «այս տակումնուր մեմ կը պտեմմէ մեր
աչէր լոյսի պէտա: Զըբաւ, եթէ ըսէր՝ ինքն ալ Իսահակեանի, Դեմիրճեանի
եւ միւսներուն պէս կը փրկէր իր անձը»:

Ի՞նչ է սակայն զիջումներս՝ զիջում այս «Երրորդ այգաբաց»ը, եթէ «Երրորդ այգաբաց»ին պէս բաներ սարքելու թուշուրին ունենար Չարենց, այն ասին ինչո՞ւ «Տուգընդու ուղի»էն դուրս պիտի համարուէր ու թիմուէր զնրան:

Այնպէս կ'երեւի, որ Ստալինն ու Բերիան երբեք չկրցան մարտել Չարենցի հայրենասիրական զանկոր ու անկուպար» կեցուածքը, եւ անհրաժեշտ Չարենցը վերականգնելու ասան, ողորդելու համար մեծ մարդասպանները, «Բերիայի հայաստանեան գործակալները» իրենք սարքեցին բանաստեղծին սպրտմանը, արութեան վարկին ու նահատակութեան լուսապսուկին բուրովին տնտրել «Երրորդ այգաբաց»ը:

«Բագին»ի մէջ անշամ մը մատնանշուած է կասկածներ յարուցող այդ կտորը: Աւելորդ չէ երկրորդ անգամ աչք մը նետել անոր վրայ:—

ԵՐՐՈՐԴ ԱՅԳԱԲԱՑ

Քոթ զրետական նոր սահմանադրութեան համար

Ա.

Երեք այգ է ցուացել հայրենիքի վրայ մեր. —
 Երեք անմար արշալոյս — տիեզերքի համար ո՛ղջ: —
 Այգն առաջին... նա շայեց իբրեւ բոցէ Հոկտեմբեր,
 Որ արինով նուաճեց նոր գոյութեան համար հող:

Բ.

Այգը երկրորդ... Դա մեր մեծ Ղեկավարի պողպատէ
 Չեղբով վառած այգն էր բիրտ՝ որ դաշտերի վրայ նոր
 Փռուեց, որպէս յոյզերի երջանկութիւն մշտատեւ՝
 Համայնական հերկերի բեզուն բերքով փառաւոր...

Գ.

Այգը երրորդ... Ահա նա՛: — Բացում է նա ոսկերիկ՝
 Նոյն հանձարի խորհուրդով՝ ոգիների վրայ մեր...
 Այդ կրկնակի անկաշկանդ խորհրդային ազգերի
 Յառած ոգին է կոչում աշխատանքի հանձարեղ...

Դ.

Օ, մեր հոգու, մեր հողի, մեր սրտերի — եւ համայն
 Հայրենիքի վրայ մեծ — Այգաբացեր մեր երեք, —
 Դուք իրարից էք սերել, նոյն Արեւի դուք անմար
 Բոնկումներ էք՝ նրա ճանապարհին անեպերգ...

Օ՛, ՔԻՉՊ Է ԱՍԵԼ ԼԵՆԻՆԸ ԿԱՆՔԱՐԵՂ...

Ստալինին վերաբերող «Ուղերձ»-ին եւ «Երրորդ այգարաց»-ին առիթով յուզուած Հարցախնդրանքն այս բաժինը գոցելէ առաջ՝ կարգանք ըննադատ Հրանտ Թամրազեանի «Նզիշէ Չարեմ» (1961) գործին սա հաստատուած է.

«Թուում է, բանաստեղծն ապրում է անյարմարութեան մի ծանր զգացում, գտնուելով ազնիւ ընկերներից, ամբաստանուած գրողներից ու անուծողներից հեռու ազատութեամբ մէջ, բուում է, թա ամէն զանգ գործ է դնում, իրեն վիճակուած թախտի հանգուցալուծումը արագացնելու համար: Փաստերը բազմաթիւ են, Որտեղ կարելի է աւելացնել թաւ անհատի պաշտամունքի կամ ուղղակի մշամարտ անհատի դէմ գրուած բանաստեղծութիւնները» (էջ 463):

Նշանաւոր անհատը, ի հարկէ, Ստալինն է, որուն դէմ, ըստ Թամրազեանի, Չարեմը գրած է ո՛չ թէ մէկ բանաստեղծութիւն, այլ՝ «բանաստեղծութիւններ»: Այդ բանաստեղծութիւններուն մէջ, իրենց բնոյթին իսկ բերումով, շին մտեր տնչուչտ «Ուղերձ»ն ու «Երրորդ այգարաց»ը: Ահարկը ուրեմն կը վերաբերի ուրիշ բանաստեղծութիւններու, այլ մա՛նաւոր զգէ՛մ» բանաստեղծութիւններու: Արդ, ո՛ւր են եւ որտե՞ր են այդ բանաստեղծութիւնները: Հըրանտ Թամրազեանն անուն չի տար ու ըստ չի յիշեր այդ մասին, իսկ Անահիտ Չարեմիցի խմբագրած «Չարեմի Դէմ մէկ հաջիւ թէ երկու կարճատա գրառումներուն արանքներուն կ'ուրուանայ Նշանաւոր անհատը», մէկը ոտանաւոր, միւրը արձակ, երկուքն ալ ծանօթագրութիւններու բաժնին մէջ, առաջինը «Նոյն երգն է կրկնում աշունը» բանաստեղծութեան առեթեր, որ՝ «Տպագրուում է ՉՅ պահպանուող սեւագիր պատառիկից. անբուակիր է, գրած պէտք է լինի 1936 թ.: Կից թերթիկի վրայ պահպանուում է մի ուրիշ իմեմագիր, որ բերուում է ամբողջութեամբ» (էջ 566):

Օ՛, ճիշդ է ասել լեւինը համարել,
Որ շիրաշալի վիրն» այս, իսկապէս
Կարող է իրբեւ խոհարար համեստ
Չափազանց կծու ճաշեր հմարել...

Ապագայ եւ անցեալ եւ ներկայ
Խառնուել են իրար,—
Խաւարել են օրերն արեւկայ
Եւ խելա... .

Ցարա ամձրնն է միգում հեկեկում,—
Տխրութիւն է երգում իմ հագում:

26 Օգոստոս, 1936, Ծաղկաձոր:

Անդամ լեւինի օրով կծու ճաշեր պատրաստելու ճաշակներ մասնած «Իտհարարը» Ստալինն է հարկու, որ թիշ անդին նորէն կ'երեւի, «Ե՛րբ, արդեօք ե՞րբ դու դարձար» բանաստեղծութեան կցուած ծանօթագրութեան հետ, այս անգամ արձակ գրութեան մը մէջ. «Թերթիկի վերելում կորզում ենք, այս անգամ արձակ գրութեան մը մէջ. «Թերթիկի վերելում կորզում ենք, այս անգամ արձակ գրութեան մը մէջ. «Թերթիկի վերելում կորզում ենք, այս անգամ արձակ գրութեան մը մէջ... եւ արդ...» (էջ 568):

Կանխող բանաստեղծութեան եւ այս արձակի՞ն կ'ակնարկէ արդեօք Հրանտ Թամրազեան, թէ կան շիրաշալի մշամարտ անհատի դէմ գրուած ուրիշ բանաստեղծութիւններ եւս:

Հարցումին պատասխանը կը մնայ մշուշներու ծիրէն ներս: Յայտնի է միայն, որ նշանաւոր անհատին ո՛չ «թեր» գրուածը եւ ոչ ալ «դէմ» գրուածները դիտական վերաբերումի արժանացած են «Չարեացի Դեմ»-ի մէջ եւ Չարեացի անտիպներուն լիակատար հաւաքածոն ունենալու երազը Աստուած գիտէ միայն դեռ որքան տանն կրնայ անհատար մնալ:

Ի դէպ, «Բագին»ի նախորդ թիւին մէջ տեղ մը յիշատակուած շարենց-կան մեքենագիր տոսնաւորներուն կարգին, մեր տրամադրութեան տակ կը դտնուի ուրիշ ոտանաւոր մը եւս, զոր, բոլորովին պատահաբար, արտագրած ենք զբոսաշրջիկի մը նոթատետրէն: Այդ ոտանաւորին մէջ եւս կայ վերի պատասխաններուն տարրերով նկարագրուած խոհարար մը, որուն զեփած մայից հետ է գալիս կրկին արեւմտ: «Նշանաւոր անհատին» զէմ գրուած բանաստեղծութիւններուն ըրած թամբազեանի նոյն ակնարկութիւններուն առիթով, այդ ոտանաւորը լոյս ընծայուեցաւ բանաստեղծին ծննդեան 80ամեակին նուիրուած «Բագին»ի բացատրիկին մէջ (1977) եւ ուղղուեցան նոյն հարցումները, թէ... եւ այլն:

Կրկին արտագրենք անվերնագիր այդ ոտանաւորը.

Հոս է գալիս կրկին արեւմ
 Այս վարպետի եփած մաշից: —
 Վիտակ է սա հնադարեան,
 Ետաւի՞ղն է Եան-Աբասի,
 Որ ցախեօր խանդով լեցում
 Ցարեթի գահն էլած հագիւ՝
 Մարտեան, — ախաւայիկ
 Հրդեհների հուրհար բոցը
 Մըկրագնտի մի փառացը
 Կամ բարձր օձիւ խալաբ հագիմ,
 Մի ոտքը դրած վրաստան,
 Միւսը — վլատիվաստի,
 Գլուխը ամպերիմ հասած, —
 Բանել է ահաւիլ, անթով
 Կոլասի նման մի կացիմ
 Մի չնչաւ, ցածրամակաւ կիմոօ:

Կրկին կը յուզուին նոյն հարցումները —

Առաջին. ասո՞նք են արդեօք ճշանաւոր անհատին զէմ գրած Չարեացի բանաստեղծութիւնները, թէ Անահիտ Չարեացի ժատնանչած հատուկը-ասորներէն ու «Բագին»ի մէջ լոյս տեսած կտորէն տարբեր բանաստեղծութիւններ ի մտի ունի ճննադատը:

Մրկորդ. ճի՞շդ է արդեօք ընթերցողին հետ ակնարկութիւններով միայն խօսիլ այնպիսի՝ պատասխանատու բանաստեղծութիւններու մասին, որոնք հանրութեան չեն ներկայացուած:

Նրբորդ. ի՞նչ կրնայ ըլլալ պատճառը Անահիտ Չարեացի, որ Հրանտ թամբազեանէն աւելի մանրակրկիտ ծանօթութիւններ ունենալով հանդերձ Չարեացի անտիպ ժառանգութեան մասին, կը շարունակէ իր պատրաստած գիտական հրատարակութեան մէջ անգիտանալ ակնարկութիւններէն (Թամբազեան) թէ փաստերէն («Բագին») թիւած ընթերցողին հետազոտութիւնները...:

ՎՈՂ ԳԱՐՁԱԾ ԶԵՌԱԳՐԵՐԸ...

Որքան ալ դժուր է ըլլայ, պիտի ընդունինք, որ Զարնոցի սնունդն ալ յիշատակէն անբաժան պիտի մնայ ճշմանաւ անհասկնալի սնունդ ալ անբաժան չի: Քիչ պիտի գտնայ անոր սակմանը պէտք ունեցողը, որ ա՛յ միտք ունենալու քանակը չունենանք: Եւ յիշե՛ք, այլեւ պատեալ գործաւ անոր պէտքէն ժողովուրդի մէջ ժամանակը անցնելու:

Առ այդ կատարած Անտոն Զարնոցի ցուցաբերած հաստատութիւնն էր, շահեկան է կարգաւ նաեւ ընտանեաց Վարդի Մնացականներն ալ պարտաւ:

«Յարնոցի սնունդն օրերէն ստանձին զբոլոր լայն սեռն առաւ պետներէր թանասեղծութիւնները Հայաստանի ալ նրա աշխատանքը ժողովուրդի մասին: Այս զբոլոր իրատեսակ մի նաեւ էր նաեւ Նիկի Զարնոցի յիշատակն, որովհետեւ ես արեւելք ստեղծեցի Հայաստանի ներքաշտը Հայաստանը, որի պատուով նրա սնունդն էր ստանալը, ստեղծեցի նաեւ մի կրկին, որի ստանալին կարելի է հետ դնալ, եւ մի ժողովուրդ, որ ընդմիջաբար կանգնեցաւ է արեւին, եւ վերջապէս ստեղծեց Զարնոցի դժուարին հակառակորդն առաջ զգալի խնայեցած Հայ ժողովուրդին, սնունդ Հայաստանի այդ ամէնով, եւ գարնաւ Զարնոցի ստանալը թրթուրեց շաբաթներէն:

Փառք հրանց ընդմիջս ալ յախտեալ,
Որ քաղի եւ կանգնաւ յիշատակի կրակ:

«Յիշատակի կրակ»: Գեղեցիկ է ստուած: Բայց կան նաեւ Հայ գործած որովհետեւ, որոնք նախկէ կրակի նման աչքում են շաբաթը ալ չես կարող ըսել: Ինչպէս արդէն յայտն է, յարի, անհնար ժողովի, ժողովուրդի իրենց կեանքն ալ երիտասարդութիւնը, Զարնոցի սնունդը ձեռքով ձեռքով մի մասը ժամանակին թարգմանեց եւ Հայի սով: Երանք հաստատեցին, որ սարսուռութիւն չի կարող ընդմիջաբար ստանալ աշխարհից, այլպէս ալ կը կարելի ա՛յ թէ աշխարհ, այլ՝ պարզապէս հողագունդ: Եւ առ կիկն են ստեղծուած են զայն զեղծած ալ խաւարած, ժողովուրդն զրոյի նման ծաւիւնածն, սարսուռն փորձեալ Հայ գործած: Եւ կը ցանկանայի Նիկի Զարնոցի սնունդը թանկած նրա զբոլորի կողմէն ստանել նաեւ Հայ գործած ձեռքով: Քաղ պահպանեան: Ի՞նչ իմանա, զուցէ զայ մի որ, երբ ժողովի կարգաւորած կարգաւ նաեւ հար: Չէ՞ որ այդ նախ ժողովի կարգաւորած կարգաւ սեղմորդը եւ զանել ալ լայնը, որ մեզ է համար միջինասար ասիներ առաջ հանդիման ժողովուրդից: Իսկ եթէ այդ հարցը չդիտի կատարի, ապա թող զեղծ ժողովուրդն այդ թերթիկները օգնեն սպառնալ սեղմաններին, խաւարիկ այն պարզապէս դատարարից, որ կոչուած է անհատ պաշտամունք 1922-94-ի ՄԵՆԱՅԱԿԱՆՆԵՆ, «Տարիներ եւ Երկարագրեր», 1978, էջ 122-123):

Անհատի պաշտամունքին ազատի հետեւանքներէն խոյս առնալ այդ յարգը շատ սրտայայտ է եւ Հայ գործած ձեռքովներուն հարցին յիշատակարանները կրնան հաւանաբար շարունակ նման գործիքն ձեռք, բայց Հայ շարժումները եւս կրնան զեր սեղմու նման ազգաներուն կրկնութիւնը կանխելու ուսուցման մէջ...

Այսինքն:
Որ եւս անսնանակներով Հողակեաց, այլ Հայ գաւառաւ գործարարութիւնն զեր մտայն յարնոցեան այն թանասեղծութիւնները, որոնց մասին խաւարիկն ակնարկութիւններէ զատ ոչինչ կ'ըսուի ընթացողին...

Տպագրական կամ ալիւսալլ աղբիւրներէ ծանօթ եւ Անահիտ Չարենցի կողմէ անտեսուած բանաստեղծութիւններուն շարքին անհրաժեշտ է յիշել նաեւ տրիւշ պարագայ մը, հետեւեալը. —

ՅՕական թուականներու կէսերուն, Վարդգէս Ահարոնեան այցելեց Հայաստան եւ հետը ատրա իր կնոջ՝ Արմենուհի Տիգրանեանի տետրակին մէջ արձանագրած Չարենցի բանաստեղծութիւնները ու յանձնեց Հայաստանի գրողներու միութեան: Այդ բանաստեղծութիւններէն ուսմանը, Վարդիգ Արմենուհի Տիգրանի հետ ընդհանուր խորագրին տակ շնորհատր եւ հինգերորդ մը՝ «Միայն քեզ համար» լոյս տեսան Յրեանի «Գրական քերթ»-ին (1964, թիւ 39) մէջ, ուրկէ եւ անցան «Չարենց Դ»-ի էջերուն:

Ըսինք ըսմանք, որովհետեւ կ'ենթադրենք, որ Հայաստանի գրողներու միութեան Վ. Ահարոնեանի յանձնած չարենցեան բանաստեղծութիւններուն զուտ մտքը միայն հինգ չի կրնար ըլլալ, անուազն երկուքով աւելի պէտք է ըլլայ այդ զուտքը, մեջերորդը՝ «Հնի համար», որ գրուած է 13 Յունուար 1921ին, իսկ հօթներորդը՝ «Նրեմ տրիպետ», 1921 Մայիսին: Աւելցնենք իսկոյն, որ վերջին այս երկուքը «Գրական քերթ»-ի լոյս ընծայածներէն տասներկու տարի առաջ ներկայացուած էին Հանրութեան, «Հայրենիք» ամսագրի (1952 Գեղտեմբեր) խորհրդով, Վարդգէս Ահարոնեանի ստորագրած «Չարենցը ե՞րբ է հիասքափուի համայնավարութիւնից» անուն յօդուածին մէջ:

Հայաստանի գրողներու վարչութիւնը կրնայ վար դրած ըլլալ «Հնի համար» եւ «Նրեմ տրիպետ» խորագրուած բանաստեղծութիւններուն ձեռագիրները, բայց շարեցադէպերը չեն կրնար անծանօթ ըլլալ անոնց, մասնաւորաբար Չարենցի Հատրենցի զուտ մնացած ու անտիպ մասնագրութեան լուստեղեակ Անահիտ Չարենց, որ սակայն, միշտ մեզմէ խուսափող պատճառներով՝ ո՛չ իր պատրաստած Հատրենցի ներս առած է զանոնք, ոչ ալ որեւէ մեւով հերքած կամ հաստատած է անոնց Հարազատութիւնը...

ՀՆԻ ՀԱՄԱՐ

Հնի համար գիշերները երապի, Վատի համար ու լաւի, թող իմ սիրոց երապի ու ցաւի, Թող իմ սիրոց օրօրեն Անցած օրերը էն թէն, Մրրիկներում էս սրի, Օրերում էս սրադեմ Ինչ էլ չիսի, կեսերը կայ Ու անցում է ատանց յուշ, Գալիքներից արեւայ Անցեալի սես է անուշ:

ԵՂԻՇԷ ՉԱՐԵՆՑ

21 Յունուար 1921

ԵՐԵՐ ՏՐԻՊԵՏ

Արմենուհի Տիգրանեանի
պատասխան բանաստեղծութիւն

Մենք սուսի ենք վառուող մեր հագին Աշխարհին, արեւին, մարդուն. Երազի ենք Քնած թէ արքուն, Ու վատնի ենք վառուող մեր հոգիմ կարտով մեր անտար, անմիկիմ, Թափքփիլ ենք երգեր անհասունում Ու սուսի ենք վառուող մեր հոգիմ Աշխարհին, արեւիմ ու մարդուն:

Ու հիմա մնացի ենք մեմակ, Մնացի ենք մեմակ ու շուար Աշխարհում, օրերում այս դժուար, Մնացի ենք մեմակ ու տրտում: Դոյն թախիծմ է հիմա մեր սրտում, Դոյն կարտող անյագ ու անմար. Բայց հիմա մնացի ենք տրտում, Մնացի ենք մեմակ ու շուար:

Մնացի ենք մեմակ ու շուար Եւ ճնշում է ցաւից մեր հոգիմ, Ա՛յ, օտար ու օտար ամէնէին, Մնացի ենք մեմակ ու շուար: Բայց զիտէ՛ք, երբ տեսնում ենք իրար, Մենք մի պահ մոռում ենք կրկին, Որ հիմա մնացի ենք շուար Որ ճնշում է ցաւից մեր հոգիմ:

ԵՂԻՇԷ ՉԱՐԵՆՑ

«ԲԱՑՄՈՒՄ ԶԷ, ՈՐ...»

Մրկու տարբեր առիթներով, անգամ ճշ «Զարեմ Դ»-ի մէջ եւ երկրորդ անգամ «Գարուն» ամսագրի էջերուն, Անահիտ Զարեմը կը խօսէ Զարեմի ֆոնտի հիմնադրութեան մասին եւ կը յիշէ նոյն թուականը՝ 1937:

«Գրականութեամբ եւ արուեստի բանգարանում եղիշէ Զարեմի ֆոնտը կիսմազրուել է 1937 թ. յետոյ եւ տարիների ընթացքում հասնալու է»:

«1937 թ. յետոյ» ե՞րբ:

Տարի ճշ ետք, «Գարուն» ամսագրին մէջ տեղի ունեցած հարցազրույցին աստեղ «յետոյ» անորոշութիւնը կը դառնայ որոշակի.

«Այստեղ էր հաւաքուել այն ամէնը, ինչ մնացել է մեծ բանաստեղծից, եւ հարկաւոր էր ուսումնասիրել նրա բոլոր ձեռագրերը, որոշիլ անկողմ աւսպագրուածը: Բացի այդ՝ 1937ին կիսմազրուած այս ֆոնտում բանաստեղծի ձեռագրերը յայտնուել են մաս առ մաս, բերքիկ առ բերքիկ, խոշոր ընդմիջումներով եւ ընկել են տարբեր տեղերում» («Գարուն», 1984, թիւ 5, էջ 47-48):

Տարբերակ եւ ջիշ ճշ շատ տարբերակ կը թուի 1937ին հիմնադրուած այս ֆոնտին իրականութիւնը: Այդ թուականէն երեք-չորս տարի աստիճանաբար հալածուած, զաղաքական աւարկու ժողովրդի ամբաստանուած, իբր այդ բանտ նեւաւած եւ նոյն դժնդակ տարուան նոյեմբեր 29ին շունչը փուշած Սիլիշ Զարեմի անունով՝ այն ո՞վ էր, որ պիտի յանդէսէր ֆոնտ հիմնադրել, եւ յետոյ՝ այն ո՞ր անձն էր, որ հիմնադրուած ֆոնտին պիտի համարձակէր արժագրի մասը գանուող նիւթերը: Տրամաբանական հիմքէ բաւարարիկ գուրկ կը թուի այս շարք, որովհետեւ Զարեմի ձեռագիր ստացած նոյնիսկ ամէնէն վաստակաւոր ու վասակելի մարդիկը իրենց մաս չկրցած պահել կտակուած անանդները, թաղեցին հողին տակ, յանձնեցին ուրիշներու, ուրիշները՝ ուրիշներու, իսկ նիւթերէն ոմանք ձերբակալուեցան «Բերիայի հայաստանեան դործակալներուն» կողմէ ու ենթարկուեցան անյայտ նակատարի մը:

Մարդիկ դիտէին հարկաւ, որ Զարեմի նրել ձեռագիր, նամակ կամ ձեռագրուած հաստը ունենալը պատիւ է իրենց համար, բայց ստալինեան մաքրագործումներու այդ մոռցուած օրերուն անոնք դիտէին նոյնպէս, որ Զարեմի նրել յիշատակ հալածանքի ստոյգ պատճառ էր իրենց դէմ, աքսորի ու մահուան պատճառ, Զարեմի հողեղէն մարմնին հետ ողնեղէն մասնակցութիւնը չբացնելու մոլորութիւնը մաս կը կազմէր պետական ծրագրերին եւ սղ ձգուած ափ մը խեղճերը չէին, որ հողմածեն այդ օրերուն պիտի փորձէին ֆոնտ ստեղծել:

Մենք տարուած ենք մտածելու, որ անձերու մաս գանուող Զարեմի թուղթերուն կորուստը դիպուածի հետեւանք չէր այնքան՝ որքան ուրիշացման ստիպողական ձեռնարկ: Այդ վարկածին վրայ պիտի լսու ճշ կը նետէ նոյն դատան ճակատագրին ենթարկուած Բակունցի կարգ մը թուղթերուն հրկիզման վաստը, ստալինեան նոյն մոռցուած երկինքին տակ, հետեւալը, Առաջել Պատրիկի գրչով պատմուած:

«Տիկին Մարիան, — եարցրի, — Բակունցից որիւէ նամակ կամ լուսանկար պահած ունէ՞ք:

«Նա հառաչեց, յանդիմանական նայեց ամուսնոյն եւ ասաց .

«— Գէ, Միման, դու պատասխամի...»

«Միման վարպետի մագաղաթեայ դէմքը ցուազմօրէն մտնոյրէնց! Ո՛ր խոսքսու ճայնով մա մրմնջեց .

«— Բոլորը փնացրի, բոլորը...»

«— Այդպիսի երիտասարդիմ որ չիմայեցին, — հառաչեց տիկին Մարիանէն, — մե՞զ պիտի խնայէին, եթէ այդ տարիներին իմանային, որ մեծք կապեր եմք ունեցել նրա հետ...» («Բագին», 1980, թիւ 1) :

1937ի միտուորտը այս էր, ոչնչացման տարի էր 1937ը, մեծարժէք ժարդերու, մեծարժէք թուղթերու, մեծարժէք ժառանգութիւններու, աւանդութիւններու, աւանդներու կործանման տարի, օր, վայրկեան, եւ ոչ թէ բռնութեան տակ ու բռնօրէն մահացուածներուն ժառանգութեան վրայ դուրս դուրսու նախանձայող ժամանակ, Փոռտ ստեղծելու խնդութեան շրջան :

Այլապէս, պարզ է, ձեռագիրները հաս ու հոն չէին տարազնուեր, չէին թաղուեր հողին տակ, օրին կը մտնէին Չարենցի Փոռտը՝ համարձակօրէն դուրս գալով թաքնաթղթուր խորշերէն եւ ամբողջակ այլ պահեստներէն . . .

Այլ պահեստներէն . . .

Քիչ առաջ կ'ըսէինք, որ անոնցմէ ոմանք նոյնիսկ մերթապառուցան : Մօտաւոր փաստ մը՝ Անահիտ Չարենցէն դարձեալ . . .

«Բացառուած չէ, որ մասնաւոր կամ պետական արխիւներում յայտնաբերուեն այնպիսի էջեր, որոնք նա ու վերջնական տարբերակներ մերկայացնեն կամ մեզ ասայծմ անյայտ գործեր» («Գարուն», 1984, թիւ 5) :

Մասնաւոր արխիւները, ստույգ վտանգներէ զերծ մնալու վերոյիշեալ պատճառներով, կրնան ոչնչացուած ըլլալ, բայց անպայման դուրսութիւն ունի ստալինեան շրջանի ազդաները ներփակող պետական արխիւը, որմէ տուեալած ձեռագրային որոշ հատի մը թելադրանքը ենթադրելի է բանաձեւուած կասկածին մէջ : Չարենցի այն օրերու պետական դէմքերուն խնայելու մասնաւոր պատճառ մը չունի Հայաստանի ներկայ պետութիւնը եւ ոչ ալ արիւղանոց է շարունակել անցնող տասնամեակներուն նայրի Չարենցին, Ալազանին եւ այլոց հանդէպ ցոյց տուած փափկանկատութիւնը : Սպասելի է հետեւաբար, որ վերջուի այլեւս կէտաբեայ փականքը եւ փութացուի հակայ պոռտին արխիւային յարութիւնը . . .

(Ըտր. 2)

Լ. Մ Կ Ր Տ Ջ Ե Ա Ն

Ե Ր Կ Ո Ւ
Հ Ր Ա Տ Ա Ր Ա Կ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

1984ի աշնանը Բէյրութում գրեթէ միաժամանակ լրջա տեսան Պօղոս Մնացականի Հեղինակած «Այգառններու արանդաբիւնը» պատմութեան հատորը եւ նրա հազմած «Արագիւն» այրոմը: Երկու հրատարակութիւն, որոնք, թէեւ տարբեր տեսք ունեն եւ տարբեր բնոյթ են կրում, հաւատարապէս գրդում են հրատարակչին խօսք տակ՝ ինչ-ինչ առանձնա յատուկ իրողութիւններ բացատրաբար առաձայնութեամբ:

Նախ «Արագիւն»ի մասին: Այդ պատկերագրող այրոմը, իբրև յղացում եւ սպարաբան իրադրմում, պարզապէս ինքնատիպ հրատարակութիւն է: Հայ արդի իրականութեան մէջ գոնէ ինձ յայտնի չէ որեւէ այլ հրատարակութիւն, որը կարելի լինի համեմատել դրա հետ: Այնպիսին, որով տարածական ու ժամանակային ըստ հարաբերակցի լայն համախառնակներէ մէջ ներկայացուելու լինի՝ որեւէ արտաքին թանձրացեալ նիւթ, ինչպէս որ տուեալ դէպքում «արագիւն» է:

Իսկ այդ կարգի հրատարակութիւններն ինքնին կարեւոր ու անփոխարինելի են ունէ կազմակերպուած հասարակութեան եւ բոլոր ընթերցողներին՝ մեծերի ու փոքրերի համար, ինչպէս որ վկայում է առաջաւոր կրկնների հրատարակչական ուսանելի փորձը: Այդպիսի դէպքում հրատարակութեան առանցք են

դարձում ա՛յ թէ այս կամ այն առանձին Հեղինակը կամ երկը, այլ՝ հանրայնորէն ուշադրաւ նիւթը, զազափարը, հասկացութիւնը, եւ այլն: Ներկայացուելով տարբեր կողմերից, այլազան վաւերական ու իրարից անկախ վկայութիւնների ներկայութեամբ ու օգնութեամբ:

Այնպէս է թուում, որ «Արագիւն» այրուհետեւ շատերը պիտի ձեռքը վերցնեն, թերթն ու մտորեն: Քանզի դա չի կարող երբեք հնարող գրքերի շարքին դասել: Եւ ցանկալի է, անշուշտ, որ դա իրեան ծառայի՝ հետադայ նման իրագործումների համար, այլեւայլ հետաքրքրաշարժ «արագիւնների» կազակցութեամբ:

Ի Հարկէ, նման համարական, այն էլ անթերի ժողովածուներ պատրաստելը, մանաւանդ սկզբում, դիւրին դրձերից չէ, այլ՝ տեւական ու տքնալիտ արձումներով պայմանաւորուած, գրեթէ բանասիրական ծայրայեղ նուիրուածութիւն պահանջող աշխատարար գրադմունք: Համարաբար ժողովածուներ կազմելու համար նախ հարկաւոր են նոյնպիսի համարաբար ու կենտրոնացուած գրադարաններ, այսինքն՝ աղբիւրային պատշաճ տեսութիւն ու մատչելիութիւն: Եւ թուում է, որ այդ առումով հենց Երեւանը պիտի հանդիսանար իզկայական միջավայր, իսկ իրականում այնտեղ կիրառուող հրատարակչական քաղաքականութիւնն այնպիսին է, որ ուղղակի տեղ ու

րածին չի մնում այլատեսակ համայնապատկերային հրատարակութիւնների համար եւ այդ ասպարէզում կայրութիւնը նոյնքան «կուտական» է, որքան որ Սփիւռքում :

Ճիշդ է, Հայաստանում եւս ժամանակ առ ժամանակ լոյս են տեսնում այնպիսի դրբեր, որոնք այս կամ այն շտաբով կարելի է զատել իմ բնորոշումներով «համայնապատկերային հրատարակութիւններին» շարքին: Բայց դրանք այնքան քիչ ու աննշան են, որ առայժմ չեն կարող նշանակել որակ կազմել ու ինքնուրոյն բնադաւառ համարուել: Մինչդեռ, այդ կարգի հրատարակութիւնների կարիքը առաջին հերթին հենց յատկապէս հայաստանեան բնակչութիւնն ունի՝ իր «աչքերը բացելու» եւ իսկապէս լայն հորիզոնների հաղորդակցուելու համար:

Ուստի, զարմանալի չէ, որ ժամանակին՝ 1982ին, Էրմութեամբ ընդունուեց Ալաուտ Չաքարեանի ու Գարրի Յովհաննիսեանի կազմած «Ազատափրակամ գաղափարները հայ հրապարակախօսութեան մէջ (1820-1920)» համադրական ժողովածուն: Ճիշդ է, այդ ժողովածուն չի ընդգրկում ներկայացուող ամբողջ նիւթը, այլ սահմանափակում է ընդամէնը մէկ դարով ու նոյնիսկ չի սպառում այդ դարը, ինչպէս որ խօստովանում են կազմողներն իրենք: Աւելին. ժողովածուում պարզապէս լռելիայն չըջանցում են հայ հրատարակախօսութեան մէջ ազատութեան ու ազատաիրութեան վերաբերեալ ժամանակին արտայայտուած բոլոր էութեան տասնապատիկ աւելի կարեւոր, ներկայացուցչական, ցայտուն ու ազդու զաղափարները, իսկ նրանց փոխարէն մտցուած են այնպիսիները, որոնք առհասարակ աւերելու են յունեն ազատասիրութեան զաղափարի հետ: Բայց դա երկրի վրայ ծանրացած ընդհանուր զաղափարական ու այլ կարգի դժբախտութեան հերթական արտայայտութիւններն էին է սոսկ, այլ ոչ թէ, առնք, ժողովածուն կազմողների մասնայատուկ մեղքը: Այսպէս թէ այնպէս, յիշեալ հրատարակութիւնը ճիշդ այն տեսակից է, որը մեր օրերին առաւելանական ծաւալման

ու տարածման կարիք է զգում, նաեւ՝ կատարելագործման:

Նմանապէս զարմանալի չէ, որ 1984ին ամենայն սիրով ողջունուեց Հայկ Ռաչաւարեանի «Հնարապատում»ը, որը պատրաստուած է այժմ մեզ հետաքրքրող ընդգրուելով: Եւ առհասարակ՝ Հայկ Ռաչաւարեանը Հայաստանում երեւի այն գրեթէ եզակի գրող-մտաւորականն է, որը երկար տարիներից է վեր յատուկ ու հետաւորական հետաքրքրութիւն է ցուցաբերում յիշեալ ուղղութեամբ: «Հնարապատում»ի հեղինակն ասում է, թէ «Ես իմն համար հաստատել եմ արագամ բանորի մի իմնակ, — հայրենիք, մայր, հող, արեւ, ցուր, խաչ, մայրենի լեզու, սեր, խաղաղութիւն: Այս իմնակով եմ պայմանաւորուած իւրաքանչիւր երկրածիմ մարդու հրամանալիկը եւ համայն մարդկութեան գոյութեամ յարտանուութիւնը»:

Արդ, այդ «իմնակի» կազմը տարբեր մարդիկ կարող են տարբեր գաւառութեամբ ու տեսանկիւնով ընկալել կամ էլ այլեւայլ նկատառումներով դրան ուրիշ «իմնակներ» աւելացնել, բայց դրանով չէ հերքուի Ռաչաւարեանի առաջարկած հանգուցային արժէքների կենսական ու կառուցելու վաւերականութիւնը: Ուստի, անատրակոյս, շատ ու շատերը շնորհակալ կը լինեն այդ գրական վաստակաւոր մշակից, եթէ նրա «Հնարապատում»ին յարգուեն ուրիշ նոյնպիսի «պատում»ներ: Իսկ է՛լ աւելի կը մեծանայ նման «պատումների» դերը, եթէ դրանք առհասարակ խթան ծառայեն «համայնապատկերային հրատարակութիւնների» ճիւղը Հայաստանում եւս արմատաւորելուն:

Այս փորձիկ «չեղումը» անհրաժեշտ եղաւ, ցոյց տալու համար, թէ ի՛նչ տեղ է բռնում Միապիսի կազմած «Արազի»ը արդէ հայ հրատարակչական ասպարէզում եւ թէ ինչի՞ մէջ է կայանում նրա ինքնատիպութիւնը, կարեւորութիւնը, հետանկարային որակը եւ հանրային դերը: —

Այժմ դառնանք «Ազատներում աւանդութիւնը» տաս պատմուածքների պա-

բունակող փողովածուին, որի առթիւ հեղինակը տեղեկացնում է, թէ ստարքեր շրջաճներու զրուած ներկայ պատմութեանը սոյն հատարին մէջ մէկտեղուած են իրենց ներքին միութեամբ թելադրանքով, ներկայացուող կտորներից սմանք, ինչպէս յայտնի է, արդէն ծանօթ են զբազան մասուրից, Բայց զբանք բոս իս արժէ վերջատին կարգով՝ թէ՛ բոլորին իրար կապող միասնութիւնը բացայայտելու եւ թէ հենց առանձին-առանձին երկերի գեղարուեստական աշուղտ առած համը մի անգամ եւս նաշակելու համար, քանզի այդ երկերը այնպիսի ըստուան կենսական վերակայութիւններ են պարունակում, որոնք չեն կարող հնանալ եւ ըստ երեւոյթի կոչուած են միշտ թարմ մտալու:

Մնացեալի պատմութեանը, անխորտիք, կամ անմիջապէս հայ կենսից են բխում կամ էլ այդ կենսից են վերաբերում: Մէկ անգամ ներկայանում է գրողի ծննդավայրը, իսկ շատ անգամ՝ հայրենաներմ փիւռքային իրականութիւնը, իր այլեւայլ՝ ուղղակի կամ զարտուղի կողմերով: Եթէ ոչ անպայման կենսական շօշափելի պատկերներով, ապա առնուազան խորհրդածութիւնների ու համեմատութիւնների մէջ, որոնք նոյնպէս ընթացողին հաղորդակից են դարձնում հայ մարդկանց կենսից իմաստ եւ ուղղութիւն սուրող ապրումներին, մտահոգութիւններին ու երազներին:

Մնացեալն իր երկերում մեծ մասամբ ներկայանում է ստալին դէմքով եւ անգրադառնում այնպիսի իրողութիւններին, որոնք միայնում ու շնորհում են երկերի ինքնակենսագրական բնոյթը: Նոյնիսկ այն դէպքերում, երբ շարադրանքը հրամայում է հեղինակային չէզոք զիջելից, դարձնալ երեւում է, որ ինքնակենսագրական տարրը ներկայ է: Աւելի ճիշդ՝ գեղարուեստական հիւստեանքով ներկայացուում է այն, ինչ որ կենսականօրէն արդէն ծանօթ է հեղինակին, բխում է նրա դիտարկումներից ու փորձառութիւնից, այլ ոչ թէ լիովին յօրինուած դատարկութեան մէջ:

Այդպէս լինելով հանդերձ, ընթերցողին հրամայող երկերը, իրենց կա-

ռուցուածքով, լեզուա-ոճական շնչառութեամբ ու պատկերային տարրերի գերակշռութեամբ անպայման գեղարուեստական որակ ունեն: Քանզի ընթերցողի համար ի՞նչ նշանակութիւն ունի, թէ հեղինակը ո՞ր դէմքով է պատմում, թէ պատմածի ո՞ր մասն է նոյնութեամբ արտացոլում կենսական այս կամ այն իրական դրուածը եւ ո՞րը լրացում հեղինակի երեւակայութեամբ ու ծրարային միջամտութեամբ: Գրքում ներկայացուող իւրաքանչիւր երկ, իբրեւ կանոն, պէտք է դիտել իր ինքնութեան ու ամբողջութեան մէջ եւ խողած անմիջական տպաւորութեան շրջանակում, առանց յաւելաւ սպասումների կամ վերապահութիւնների: Եթէ Մնացեալի յիշեալ երկերում ամէնուրեք զգացում է հեղինակի ուղղակի կամ անուղղակի ներկայութիւնը, ապա դա պարզապէս աւելացնում է պատմութեան պատմութիւնների իրապատմ լինելու տպաւորութիւնը, թոյլ չտալով, որ խղում ստեղծուի հեղինակի ու ընթերցողի միջև:

«Ազգամերում ասանդու-թիւր» հատրում յատուկ տեղ են բռնում «տաշին երկու» «Գիշերային ձիւնագնդ» եւ «Այտալի մէջ» պատմութեանը՝ թէ՛ իրենց ծաւալով (չհայտնաւ հատորի ուրիշ երկու նոյնպէս բաւական ծաւալուն երկերը) նւ թէ շօշափած նիւթով, մանաւանդ վերջինով: Դրանք առանձնապատու են թէ՛ Մնացեալի մնացեալ գեղարուեստական երկերի եւ թէ առհասարակ Սփիւռքում նախասիրարար մշակուող նոյնպիսի երկերի համեմատութեամբ, որոնք պարմանաւորուած են, քնականարար, փիւռքային յատուկ արուած իրականութեամբ ու դրանից բխող ինքնածին թելադրանքներով:

Բանն այն է, որ հրապարակի վրայ գտնուող երկերը մեծ մասամբ պտղուած են առանձին ետերի, անձերի, ճակատագրերի շուրջը, դրանից բխող երբեմն ինքնանպատակ գեղումներով: Մինչդեռ դրեթէ բացակայում է այլեւայլ մարդկային միասնութիւն համակեցութեան պատկերը, դրանից բխող հոգեբանական, կենցաղային, ընկերային եւ այլ առընչութիւններով ու փոխարարութիւն-

ներով: Ի Հարկէ, կեանքի մասնակի աւելանելով շարժուելը եււս իր կարեւոր, այն էլ շատ կարեւոր տեղն ունի որեւէ դրականութեան մէջ, եթէ մասնական դա պատկուած է ինքնուրոյն դրական աւաջարանքի յաջող իրադրութեամբ: Իսկ դրանով միակողմնորէն ու բացարձակ Հրատարակելն ու գոհանալը, վերջի վերջոյ, անխուսափելիորէն Հասցընում է միապագաութեան ու, ընդամին՝ կորցնում իր ուժը եւ չի կարող առաջընդին դործոն ծառայել աղոյշին կոչուող որեւէ դրականութեան շրջանակում, ըստանձնելով իր ուժերից վեր Համապարփակ ու սպասիչ դեր:

Անտ թէ ինչու անմիջապէս աչքի է ընկնում Միապեանի յիշեալ երկու պատմաբանութեան առանձնայատկութիւնը: Իբրանք իր տեսակի դրական Համանուագներն են, թէեւ իրերի բերձամբ ողբերգական կամ կիրառողական Հնչողութեամբ: Պատաստի միայ երեւում են կենդանի մարդիկ ու կենդանի պատկերներ, Հնչում են առանձին մայրեր ու այլ մայրերի փոխարարձ արձագանգներ: Մի խօսքով՝ կեանքը ներկայանում է իր բազմազանութեամբ ու բազմաձայնութեամբ, այն էլ՝ միաժամանակ ու միակերպութեամբ:

«Ինչըրային մտազանգը ներկայացրնում է Մուսա Լեբան շրջանի Հայ բընակչութեան՝ ծննդավայրին ու դարաւոր օրրանին Հարկադրարար Հրաժեշտ տալու զուտգին վիճակն ու ապրումները: Ի Հարակէ, այլ պատմաբանը ժամանակին այլ կամ այն մանրամասնութեամբ ներկայացուել է առաջին Հերթին Հայ մամուլի էջերում: Բայց այն, ինչ որ պատմում է այժմ Մնայեանը, չէր կարող դրանցուել որեւէ տեղ, ուստի եւ՝ Հասցուել Հայ ընթերցող Հասարակութեան դիտակցութեանը:

Հասարական Հրաժեշտի պահը եւ գըրան նախորդած շարադրութիւնները իրադարձութիւնների պատմութիւնը ցոյց է տըւում 12 տարեկան զիւղարեակ աղայի վկայութեան տեղանկիւնից, թէեւ պատմութեան ինքը յղացուել ու գրուել է գրողի Հատու տարիքում: Տասներկուամեայ աղայի տրիտադող գիտակցութեան սպինակով անցած կենսական ճառագայթների Համա-

տեղումով է, որ այնպիսի յուզիչ անմիջականութեամբ Հիւսում է պատմական կիրիկեան Հողին կառուած Հայկազան Ալեքընի մոհիկանների Հաւաքական պատկերը: Նկարագրութիւններն այնքան ցայտուն եւ խօսուն են եւ թելադրական, որ բնաւ անակնկալ չի լինի, եթէ երբեւէ թէկուզ եւ Հետու ապագայում՝ մասնագէտներից մէկնում է իր մտքով անցնի շարժանկար պատրաստել ձայնաձայնների Հիման վրայ, Համապատասխան տառադրանքի ենթարկելով այն եւ Համապատասխան լրացուցիչ արտայայտչականեր՝ որոնելով դրա Համարձ Այժմ իսկ: Գնէնքն Համար, կասկած չկայ, որ երկար, շատ երկար կեանք է վերապահուած «Ինչըրային մտազանգ»ին, մի շարք ծանրակշիւ տուածներով:

Բողանդակութեամբ տարբեր, բայց ըստ էութեան նոյն մակարդակով է ներկայանում նաեւ «Այստին մէջ» երկը: Այս անգամ խօսքը վերաբերում է Անճարի նորաբնակներին, մասնաւոր պատանի-հիւստարողներին, նրանց պարձուաշխատանքային ու յարակից գարկանքներին, պատանի Միապեանի փորձառութեամբ կուտակուած տուեանների Հիման միայ: Պատմութեամբ մեր առջեւ բացուում է մի շիրաւի ինքնուրոյն իրականութիւն, «մի կտոր աշխարհ», մարդկային շնչառութեամբ ու՝ փոխարարութիւններով, իր արեւով ու Հողով, Հողի վրայ տեղի ունեցող՝ միաժամանակ դատն ու զուտընայի՝ իրադարձութիւններով: Եւ եթէ ընդունենք, որ առաւելապէս նման Հակասութիւններով իր միջավայրերում են սպորարար մարդիկ իսկապէս աճում, Հատուեանում եւ կողմնորոշման շարժանիքներ իւրացնում, կարեւի է Հասկանալ նաեւ Հենց գրողի եւ նրա սերնդակիցներին կազմաւորման ու աշխարհահայացքային ընկալումների բնոյթն ու սահմանները, ընթացքի ուղղութիւնը:

Պատմութեանների գրքի մտացեալ երկերում շօշափում են իրարից տարբեր զանազան նիւթեր, իւրաքանչիւրն իր որոշակի կտրուածքով: Մտովին կարելի է ենթադրել, որ դրանք լրացնում են միմեանց, Հեղինակի իր տեսակի միասնական մտայնացման առանձին ողակներ Հան-

դիտանում: Բայց պէտք է նշել, որ բոլորն էլ աչքի են ընկնում ակնյայտ թեթևութեամբ ու թափանցիկութեամբ, առանց արեւէ հոգեքանական ճնշում գործադրելու ընթերցողի վրայ: Միաժամանակ հնչու է նկատել, որ յիշեալ թեթևութիւնն ու թափանցիկութիւնը չեն խանգարում, որպէսզի պատժուածքները ներկայանան բովանդակային զգալի կշռով, յաւելեալ ապրումներ ու՛ր մա՛նուանդ՝ մասնումներ յարուցեն, այս կամ այն չափով:

Աւելորդ չէ շեշտել, որ Սնայեանը իր նախնի հեղինակային արտաքին լէզոնքութեան մէջ չէզոք գրող չէ, այլ իր մշտաժողովրդը, դիտարկում է անպայման սիրելի մէկի բերնով ու միջոցով: Իսկ բուն լէզոնքութեան մասին խօսք չի կարող լինել մա՛նուանդ, այն երկերում, որտեղ նա ուղղակի խօսում է իր անունից: Աւրին, այսպէս ասած միտումնաւոր, գրոյթային գրականութեան սկզբունքն ու գաղափարը խորթ չէ նրան: Դա, ի հարկէ, գուտ դրական տեսակէտից ունի իր թէ՛ առանձնութիւնները եւ թէ՛ անպատեհութիւնները, իսկ տարբեր ընթերցողներ պարբեր ոգով եւ պատրաստակամութեամբ են ընկալում նման գրականութիւնը: Բնորոշում տալու թե՛ մէկը: Այլ առկայէս ընկերակ հասնելով, ինձ թւում է, որ յատկեր իսկական յափշտակութեամբ կը կարգան Սնայեանի նաև միտումնաւոր երկերը:

Այսպէս, մի՛ թէ կարելի է անտարբերութեամբ թերթիլ ու անցնել զԱզատութեան ամսանորոգիքը երկի վրայով, որը նա շփոթող գրքի վերնագիր է դարձրւել: Կամ մի՛ թէ ընթերցողը կարող է մուսանալ «Առաջուած շարադրութիւնը», իր մտայնորոյց ելեւէջներով: Այսպէս նաև միւս բոլոր երկերը, բացառապէս միտումնաւոր կամ ոչ միտումնաւոր, որոնց ոչ մի բաղկացուցիչ տարր անտեղի ու աւելորդ չի թւում, նայելակ եթէ այլևայլ տարակուսանքներ ծագեն որեւէ տարբեր վտերականութեան կամ նպատակայնամարտութեան նկատմամբ: Առումնին աւելացնենք, որ «միտումնաւոր» երկերի շարքին են պատկանում, ակնյայտօրէն, նաև «Ո՛վ է տարրը» եւ «Երգի միտումնաւոր»: Դարձեալ՝ մի՛ թէ կարելի է գրանք

երկրորդական զեղումներ համարել, այլ ոչ թէ արտի խորքից բխած շտապուն խոստովանութիւններ:

Ուշագրաւ նիւթ է շօշափում «Ճանք»-ը... Կրթամուտքը: Այս առթիւ տեղին է արձանագրել, որ, զատելով Սնայեանի նաև միւս հիմա հրատարակուած որոշ երկերի տուեալները, այսպէս ասած՝ զարեան ձայնի հարցը ըստ երեւոթիւ տեսարար գրադեցում է նրա միտքը: Այդ խնդիրն իր արտայայտութիւն է գտնում նաև յիշեալ երկում, որտեղ լուծումներով, ճիշդ է՝ տուեալ զէպքում իր տեսակէ համակեցութեան ու փորձառութեան հրամայականի թիկունքում, շնորհանքապէս ցանկալի, բայց ոչ անպայման հնարաւոր ու ընթացիկ ուղղութեամբ:

Նոյն զարեան ձայնի հարցը, անհամեմատ աւելի խոր իրադրութեան եւ արնշութիւններ ըրլանակում, շօշափում է նաև զԱզատութեան երկում: Այդ երկում, թէ՛ հեղինակի եւ թէ՛ ընթերցողի համար, ամէնից կարևորը երեւի շարադրուած բուն պատմութիւնը չէ, որքան որ իրար հանդիպած գրական հերոսների փոխազարձ գրանկոխը, ձեւակերպած փաստարկումները, ցեղային ակունքներին մօտ տենայու կամ նրանցից հետնալու հարկադրանքները լուսարանելու ճիշդ, նշանակում է՝ խնդրի բարդութիւնը եւ հակասական երեսները իրականում անձանօթ չեն գրողին: Դրանով հանդերձ, նա ըստ երեւոթիւն աւելի շուտ հակամէտ է զէթ հոգեբանօրէն գոհացուցիչ ու յուսալի կլիքի ու լուծումներ որոնելուն, որովհետեւ ա՛յլ է բաղձալին, կարծես թէ զիտակցարար ալք փակելով՝ հանրածածօթ կեանքի տրամագրած իրական տուեալների առջև: Այսպէս թէ այնպէս, այդ առթիւ գրողը ի՛ր խօսքն է ասում, օգտուելով այս կամ այն գրական նիւթի արամադրած պատեհութիւնից, ինչ որ եւս իր հերթին անտեղի չէ, աննուստի իրրեւ հարցադրում եւ հաշտին պատասխանելու անհատական փորձ:

Իր կարողութեամբով իսկապէս որ ասանձին տեղ է բռնում զԱռաջին յուսուքը: Միանգամայն հնարաւոր է, որ գրողի ու իր զուցակցի հանդիպումը տե-

դի է ունեցել ճիշդ և ճիշդ նոյն պայմաններում եւ այնպէս, ինչպէս որ նկարագրուած է պատմութեամբ: Դա մի արտասովոր դէպք չէր լինի: Բայց հնարաւոր է նաեւ, որ դրոշը այս կամ այն շափով «ձեւաւորել» ու «պատկերագործել» է հանդիպման ընթացքը: Դա եւս իր օրինական իրաւունքն է: Կարելորն այն է, որ եւ ընթացողին հրամցնում է մի կողմ, ամբողջական ու բովանդակալից շարադրանք:

Պարզ ասած, պատմութեամբ ընթերցողի ուշադրութիւնը գրաւում է առաջին հերթին ոչ թէ հանդիպումն ինքը, ոչ էլ նոյնիսկ գրուցակցի նակատադիրը, որքան էլ այն արտաշարժ ու յուզիչ լինի, այլ՝ հանդիպման ընթացքում ծաւալուող «փոխասացութիւնը» Յակոբ Օշականի, Երազրական ըմբռնումների ու այլեւայլ վերաբերմունքների կապակցութեամբ: Քանի որ ինքնաբերաբար առաջին դիմ է քաշում հենց ոշականեան պարագան՝ թէ՛ ձեւով եւ թէ՛ բովանդակութեամբ, առանցք ծառայելով պատմութեամբ ամբողջ շարագրանքի համար:

Իրականում ի վերջոյ ստացուել է մի իւրայատուկ «գուարթ գիտութիւն», երբ երկկողմանի յուշերի եւ ոչականեան գրութեանների բեկորների միահիւսման հիման վրայ կատարեալ գրականագիտական դասախօսութիւն է հրամցում ընթերցողին, առանց, սակայն, ձանձրացնելու կամ վանելու: Պէտք է ենթադրել, որ պատմըւածքի մէջբերումները շինծու չեն: Միայն

ժամանակ պէտք է ընդունել նաեւ, որ այլեւայլ առիթներով արտայայտուած ցաղուցիւր մտքերը ի մի և ընդհանուր յայտարարի բերելը ու նրանց գեղարուեստական կենդանութիւն հազորելը այնչափ չան էլ դիւրին գործ չէ: Ուրեմն, գրողը, պէտք է ենթադրել, բաւական ասեղծագործական ջանքեր է գործադրել, ներկայացուող երկի կողմ ու ամբողջական դիմադիմը ապահովելու համար: Այլ եղբակացութեան դժուար է յանգել՝ «ձեւադիր յուսուբէր» կարգաւորչ յետոյ:

Այսպիսով, պատմութեամբի «Ագ-Քառնեքում աւանդութիւնը» ժողովածուն, իրբեւ ամբողջութիւն եւ իր առանձին յայտնական տարրերով, մի նկատելիօրէն նոր փուլ է Մնացեանի գրական նախապահին, հաստատելով ու խորացնելով նախորդ փուլերի հեռանկարային միտումները: Ժողովածուն, իր իսկ ընդթիվով, ի հարկէ, ծաւալային մեծ ընդգրկումներ չունի: Բայց նոյն ժամանակ չի պարունակում նաեւ նշանակութեամբ մանր ու անցողիկ գրուածքներ: Կեանքը տեսնում եւ ներկայացում է, ինչպէս ասում է, «մարդկային մակարդակով», առաջին հերթին հիմնականի ու վաւերականի հետադիմումով, սեփական աշխարհում սեփական խօսք ուսելու դիտումնաւորութեամբ: Եւ ինչպէս որ իւրաքանչիւր գրողի գրական իւրաքանչիւր փուլ, իրբեկանն, շարունակելի է, այդ ձեւով էլ կարելի է հաւատալ Սնացեանի այսօրուայ բանաստեղծի շարունակութեանը:

ԼԵՒՈՆ ՄԿՐՏՅԵԱՆ

Մ. Մ Ի Ն Ա Ս Ե Ա Ն

**ՀՐԱՉԵԱՅ ԱՃԱՌԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿՆԵՐԸ
ՎԻՆՆԱՅԻ ՄԻԻԹԱՐԵԱՆՆԵՐՈՒՆ**

6.

Թաւրիզ, 1904 Գեկտ. 23

Գերապատիւ Տէր,
Խմբագիր Հանդէս Ամսօրեայի
ի Վիեննա

Նախ կը շնորհակարտիմ Ձեր նոր տարին՝ մաղթելով ամէն տեսակ յաջողութիւն:

Երկու ամիս է որ Շուշիէն հեռացած ըլլալով՝ եկած հաստատուած եմ ի Թաւրիզ, ուր եւ կը մնամ մինչեւ յաջորդ Յունիս ամիսը: Ուստի կը խնդրեմ որ բարեհաճէիք այսուհետեւ Ձեր ուղարկած նամակներն ու Հանդէսի համարները Թաւրիզի հասցէովս ուղարկել՝ այսպէս H. Adjarian, Ecole Aramian, Tauris.

Հանդէսի նախորդ համարներէն մէկուն թղթակցութեանց շարքին մէջ ցուով տեսայ որ մերժած էք հրատարակել Աւետիս Բահաթրեանցի Դարաբարդի բառարանը(1), որ կազմուած է նաեւ իմ խմբագրութեամբ: Բոլորովին համաձայն եմ Ձեզ թէ այս աշխատութեան հեղինակը շատ հնամիտ մէկն է, հնամիտ ստուգաբանող. սակայն բառերու հաւաքածոյն սչ մի կտու չունի իւր ստուգաբանութեան հետ. եւ այն յառաջարանը՝ որ հեղինակը կազմեր է, հակառակ իմ կրկնակի եւ եռակի պնդմանց, զիտեմ թէ բոլորովին աւելորդ է եւ անմիտ բան է. եթէ այս յառաջարանը դուրս ձգէիք, բառարանը կը մնար շատ օգտակար աշխատութիւն մը, որուն համար կրնայ վկայել անշուշտ նաեւ Խմբագրութիւնդ:

Հետեւաբար կը համարձակիմ խնդրել խմբագրութենէդ որ հանէիք հոգ տանել առաջարկածիս մասին, ջնջել նոյն աշխատութեան աւելորդ յառաջարանը, եւ մնացեալը ամբողջովին հրատարակել Հանդէսիդ մէջ: Եթէ այս կէտը անկարելի լինի Խմբագրութեանդ, բարեհաճէիք խնդրեմ Հանդէսիդ թղթակցութեանց շարքին մէջ երկտողով յայտնել նուաստիս, որպէսզի աշխատէի նոյնը ուրիշ տեղ հրատարակել, կամ առանձին դրձով, կամ հմիներանի ժողովածուի մէջ եւն(2):

Խոնարհ յարգանք
Ձեր ն. յ. Հ. Թ. ԱՃԱՌԵԱՆ

Յ. Գ. — Կը փափագէի իմանալ թէ գրող. մէջ կա՞յ Տրդատ վրդ. Պալ-
եանի նշանագրաց հաւարած ոն(3), թէ կարելի՞ է հայթայթել ինձ եւ ի՞նչ
զնով:

Յ. Գ. — Յանձն կ'առնէի՞ք Հրատարակել Թարգմանաց ձեռագրաց ցու-
ցակը(4), եթէ այո՛, յանձն կ'առնէի կաղմել եւ ուղարկել Ձեզ:

Արդեօք ուղարկա՞ծ է(5) Եզնիկի Քննարկան այն օրինակները որ խոս-
տացած էիք ինձ ուղարկել:

- (1) Այսինքն՝ Ղարաբաղի բարբոթ բառարանը:
- (2) Այդ բառարանը Վանդէտ ամօրեայցում լըյո յի տեսել:
- (3) Պալեան Վ. Տրդատ, Վերջնագիրք Հայոց, Վիեննա, 1898, 561 նշանագիր, այբե-
նակն կարգով:
- (4) Հր. Աճառեան, Վնայակ հայերէն ձեռագրաց Թարգմ., Եւն.՝ Վանդէտ ամօր-
եայցում 1905-1908, տղա՝ տասնմէն, ձեռագիր 1910, 32 - 155 էջ, Եւն.՝ Վերջնագիրքն Հա-
մտոտ, ապա՝ Հայերէն բնագրակ: Վերջնակներէ ցանկ՝ էջ 154-155:
- (5) Եւմ կարգաւ էէ, կ'ա՞մ ուղարկածը կրտարական համարել:

3. Հ. ՀՄԱՅԵԱԿ ՀԱՄԲԱՐԵԱՆԻՆ(1)

7.

[1906 Սեպտ. 6

Նոր-Քոյազիս]

Գերազանտի.

Հայր Խմբագիր

Հանդիսի Ամօրեայ

Յուսամ որ ստացած կը չենիք Թարգմ. Ձեռագրաց Յուցակի վերջին
թերթերն, որով ամողջացած կ'ըլլայ նոյն Յուցակը մօտ 160 ձեռագրով:

Կը խնդրէի որ ըստ կարելոյն շատ եւ շուտ տպագրէիք յիշեալ աշ-
խատութիւնը, որպէսզի կարելի լինէր ինձ ուրիշ նոր գիտական ուսումնասի-
րութեան հրատարակութիւնը խնդրել Ձեզմէ: Դժբախտաբար մօտ 3 թիւի մէջ
յիշեալ Յուցակը տպագրուած չէ:

Կը ցանկայի զիտնալ թէ Պետերսընի թուրքերէնի մէջ մտած հայկա-
կան փոխառութեանց վրայ դրած աշխատութիւնը ամողջակա՞ն է, եւ թէ
յիշեալ հեղինակը այլուր այս մասին ուրիշ յօդուած չունի՞, որովհետեւ նոյն
նիւթը ինձ յատկապէս կը հետաքրքրէ. ես 300է աւելի փոխառութիւններ գը-
տած եմ, բայց իմ տուած բացատրութիւններս հեղինակինէն շատ տարբեր
են: Նոյնպէս Պետերսընի սոյն բոլոր յօդուածները առանձին գրքով հրատար-
ակելու միտք ունի՞ք թէ ոչ, ինչպէս ցանկայի էր(2):

Ստորեւ կ'ուղարկեմ նոր հասցէս եւ կը խնդրեմ որ թերթերու անա-
բումը շարունակէք այս նոր հասցէով. [Ղաւնիւրէն] Աճառեան, Նոր-Քոյա-
զիս, Աճառեան ի Նոր-Պոյազիս:

Յուցակի(3) փորձերն արտատպութեան համար ցանկայի էր ինձ տես-
նել եւ համեմատել ի՞մ բնագրի հետ, ինչպէս կ'ընէիք առաջ:

Նոր-Քոյազիտի մէջ 100-է աւելի հայ ձեռագրեր կայ, ի՞նչ տրամա-
դրութիւն ունի՞ք այս մասին:

Հուսկ ապա մի նոր առաջարկութիւն, որու մասին խնդրեմ յայտնել
Միաբանութեանդ արամադրութիւնը. — քանի տարի է որ պատրաստած վեր-

Չացուցած էմ Արմատական ստուգարանական քառորտն հայ. լիգուի(4), լիա-
 կատար էւ ընդարձակ աշխատութիւն, 2000 մեծադիր երեսներով. Թալուի-
 նան(5) եւ Մառ(6) քննելով զայն որովանի գտած են բժիշկ Տիգրանեանի 2000
 բուբլի քրցանակին, զոր պիտի ստանամ նոյն աշխատութիւնը ազնիւ հոգ
 միայն: Կուսակցական Պատ. Միաբանութեանը թէ արդեօք չանձն կ'առնէ՞
 սոյն մեծ աշխատութեան հրատարակութիւնը, այն պայմանով որ բովանդակ
 ազգագրեալ օրինակները պատկանին Միաբանութեանը, սրբազրութիւնը կա-
 տարիմ ինքս անձամբ, եւ այս բոլորի վրայ ես իմ կողմէս վճարեմ Միաբա-
 նութեանը Հինգ հարիւր բուբլի գումար մը, առանց անկէ բան մը պահանջե-
 լու: Կը վստահովմ որ այս մասին յայտնէք ուր որ անկ է եւ Հաճիք ծանո-
 թացնել ինձ Միաբանութեանը արամազրութեան Հետ:

Յուսամ թէ ստացած էք Քաւրիզէն զրկած զանազան գրքերու ծրա-
 բը(7):

Սպասելով Ձեր պատասխանին
 Դեամ. Ն. Ծ.
 1908 Սեպտ. 6
 Նոր-Քայազխ
 Հ. Ծ. ԱՃԱԹԵԱՆ

- (1) Հ. Հ. Լաւրարեանը «Հանդէս ամսօրնայն խմբագրէ է 1906 Մեկամբեր-1908
 Մեկամբեր (Եթովպիական, Վիեննա, 1911, էջ 53):
- (2) Պեղերսե Ն., «Հայերէն եւ զրաքի լիգուիքը», Բարսէ. Հ. Թ. Կէտիկեան,
 Վիեննա, 1907, ԺԱ - 264 էջ:
- (3) Այսինքն՝ Քաւրիզէ հայերէն ձեռագրերի:
- (4) 1928-1935ին լայս տեսու նրեանովմ. անն համակ 9, Ծանօթագրութիւն 5:
- (5) Քրիզար Խաչարեանց (1858-1912), արեւելագէտ, հայագէտ, լիգուարան:
- (6) Կիլիզայան Մառ (1684-1894), սովետական արեւելագէտ, հայագէտ, լիգուարան,
 Հինգուէ նոր ուսումնարան տեսարան, որ յետոյ դառնապարտուեց եւ վերացուեց՝ Սովետական
 Միութեան դասական լիգուիքի ստուգարանութեան մէջ՝ Կաւրիզէ գործելուց յետոյ: Գրա-
 յարը, ինչպէս Հին վրացերէն ու պաւստերէնը, դասապարտուեց որպէս «առաստախրական
 եկեղեցու» եւ աշխատակարարութեան յեղուց:
- (7) Գրքեր Միւրթաքան միաբանութեան մտանագրութիւնի համար՝ երկու տարիներ
 մտանագրութեան են եղել ՀՀ. Բառնարա Պիլիպիկեանը եւ Ներսէս Անկիւնանը:

8.

29 Նոյ. 1906
 Նոր-Քայազխ

Գերապատիւ Հայր Խմբագիր,

Ստացայ Ձեր թուղթն եւ Հանդէսի Օգոստ-Նոյեմ. 3 ամիսներու Քը-
 ւերն Նոր-Քայազխի ձեռագրաց քննութեամբը գրադիլ որոշած, բայց զեն
 ձեռնարկած չեմ. յոյս անիմ թ մտայ սկսել եւ արդիւնքը զրկել խմբագրու-
 թեանը(1): Քաւրիզէ ձեռագրաց Յուցակի փորձերն զժամատարար չեա չեմ
 ստացած. նախորդ խմբագրութեան օրով բաւական փորձեր զրկուած էր եւ
 ես ուղղելով՝ պատիւ ունեցած էի զրկելու խմբագրութեանը: Կը ինդրեմ որ
 բարե լինիք Հոգ տանելու որ ուղղած սրբազրութիւններն նկատի առ-
 նուին, որովհետեւ ինչպէս յայտնի է Ձերոք Գերապատուութեան, այսպիսի
 գիտական աշխատութիւններ աւելի լաւ է բնաւ չտուել, քան թէ սխալաշատ

ուղել, Վիեննայի Վանքը այսօր յայտնի է իր մաքուր սպառարակներով: յոյս ունիմ որ մեր Յուդայական աղանակի վերականգնողական կազմակերպությունը կ'ըլլայ սուրբ: Ասկէ դաս կը փախազէի Հանդէսիդ մէջ Հրատարակելու համար Ձեզ գրկել Վաշտոյս այս քուրծնիքը՝ վերնագրով գրութիւն մը, որ կը կազմէ երրորդ մասն Ս. Մեարորի վրայ գրած այն աշխատութեանս, որ անցեալ տարի արժանի եղաւ Քանանեան մրցանակին: Աշխատութիւնը 600 էջ է, եւ բաժնուած է 3 մասի. ա. Արքիւթներ. բ. Վարք Ս. Մեարորի. գ. Հայոց այրուքները(2): Որովհետեւ ամբողջը գրկել Ձեզ շատ դժուար կը լինէր եւ Հանդէսի մէջ սուրբ շատ երկար, ուստի մտածեցի անկէ կազմել երեք բոլորովին անկախ գրքեր: առաջինը արդէն գրկեր հմ Բանասէրին(3), երկրորդը գուցէ գրկեմ Արարատին(4), իսկ երրորդը որ մօտ 50 երես բան է, եւ կը պարունակէ Ուսումնասիրութիւն Հայկական նշանագրաց, Պալտեան բեւեռագրաց, Հայ նշանագրաց եւ Մեարորեան տառից, որոշեցի ուղարկել Ձեզ: Կը խնդրեմ այս առթիւ յայտնել Ձեր կարծիքը:

Հրատարակութեան համար պատրաստ է նաև ուրիշ փոքր աշխատութիւն մը՝ «Եւրոպական փոխառնակ բառեր հայերէսի մէջ»(5), որ կը պարունակէ Հայ բառիկ ժողովրդական լեզուին մէջ մտած խաչերէն ու Քրանսերէն բառերի(7) ցուցակն ու ջննութիւնը: Գրուածքը բառարանական է եւ գրեթէ ամէն բառի դէմ կայ խաչերէն եւ թուրքերէն բառ մը: Գրկած էի ի հրատարակութիւն Բանասէրին, բայց խեղճ խմբագիրը գործադուլնորով աստուպելով՝ յայտնեց թէ իրեն համար անկարելի է սուրբ այդպիսի մի գործ, ուր բազմաթիւ թուրք բառեր կան: Ես գրեցի իրեն, որ աշխատութիւնը խմբագրութեանը գրկել համար, յոյս ունենալով Վիեննայի Վանքը իր ճոխ սպարանով բնաւ ներդրութիւն չի քաշեր գործին հրատարակութեան համար: Անշուշտ տեսած էք իմ «Թուրքերէնէ փոխառնակ բառերը»(6): ուղարկուած աշխատութիւնը նիշտ նոյն սոճով է, միայն թէ հայերէն բացատրութեանց դէմ Քրանսերէն բացատրութիւններ չկան, որով առելի դիւրանում է(7) սպարարութեան գործը: Մասալը կ'ըլլայ նոյնպէս 50-60 երես, եւ ինչպէս Հիւրէման գրած էր ինձ, կրնայ համարուի իբր շարունակութիւն իր Armenische Grammatik գրքի Ա. հատորին (8):

Կ'սպասեմ Պետերսբուրգի գրքի հրատարակութեան(9):

Ներփակեալ գրկած եմ թուրք մը ի պատասխանի Հ. Պիլէզիկեանին եւ թուրք մ'ալ Մեծ. Հ. Գրիգոր Գովրիկի, եւ յոյս ունիմ որ կը բարեհաճե՞ք յանձնել իրենց:

Ուղարկելով ամենախոնարհ յարգանքներս

Ձեր ն. ծ.
Հ. Յ. ԱճԱԹԵԱՆ

(1) «Յուդայական հայերէն ճշգրտաց Նոր-Բայազետի», Նախ՝ «Հանդէս ամսօրնայում 1909-1910, 1912-1913, ապա՝ առանձին մեծագիր, 1924, Վիեննա:
 (2) Հր. Անանեանը երկու առանձին հատորներ ունի «Հայոց գրերը վերնագրով՝ Վիեննա, 1928 եւ Երևան, 1968: Չրդն աւելի ճիշդ կը լինէր կոչել «Վարք Մաշտոցի», քանի որ այս ինչորն է ուսումնասիրուած: Գրանց նախաբանում նոյնպէս յայտնուած է Քանանեան մրցանակին արժանանալու մասին:
 (3) «Ս. Մեարորի եւ գրեթէ գիտի պատմութեան աղբիւրներն ու ամօնց ջննութիւնը», «Բանասէր», Փարիզ, 1907, առանձնատիպ 48 էջ:
 (4) «Վարք Ս. Մեարորի մասը յոյս շտեառ. «Արարատ» ամսագրում:
 (5) «Եւրոպական փոխառնակ բառեր հայերէսի մէջ», «Հանդէս ամսօրնայ», 1947-1950:

(6) ՎՊՈՒՐԻՔԻՆՔԻ փոխանայ բաներ կայսրիճի մէջ, Վիեննայի ուղարկական ժողովածու, Մոսկուա, 1802, հատ. 9.:

(7) Ինքնագրում՝ այսպէս: Հր. Աճառեանը վաղուց արևելեան Հայաստանում էր:

(8) Heinrich Hübschmann, *Armenische Grammatik*, 1897 (Leipzig), 1972 (New York). Չոր հատորը 1-րդ տետու. գրքում ամփոփուած ու բնութագրուած են զբաղաբար պարսկական, ասորական, յունական փոխառութիւնները. Աճառեանի այլապատկեր, իբր, պիտի լինէր շարունակութիւնը, թէև սրանում տրուած է Վէյլ քանիքի ժողովրդական լեզուին մէջ մտած խաչերէն եւ Փրանսերէն բառերի ցուցակը:

(9) ՏՄՍ կամակ 7, Ժամօթագրութիւն 2:

9.

[1908 ՆԱ] - 18

Նոր-Նախիջիւան

Գերապատիւ

Հայր Հմայեակ Վ. Համբարեան,
ի Վիեննա.

Տիմոթէոս Կուզի յօդուածիս(1) մասին իմ կարծիքս հարցուցած էիք թէ կարելի՞ է արդեօք կցել Հ. Ակիմեանի գրքին: Ինչ որ լաւագոյն կը համարէք՝ արէք. ինձ համար պատիւ մ'ալ է Հ. Ակիմեանի պէս խոր հմտութեամբ օժտուած մարդու մը քով դասուելու: Միայն թէ գրքին վերնագիրը այնպէս մը գնելու է, որ կարդացողը հասկնայ թէ հոն Տիմոթէոսի բառերն ալ կան: Օրինակի համար՝ կարելի էր կցել երկուքին վերնագրիները. «Տիմոթէոս Կուզ Հայ մատենագրութեան մէջ եւ Հայերէն նոր բառերի իր Հակասձառութեան մէջ», գրքին Հ. Ակիմեան եւ Հր. Աճառեան:

«Մեացորդաց բառից»(2) յայտարարութիւնը տեսայ Հանդէսին մէջ. բայց գրքն եւ ոչ մի օրինակ չունիմ. կը խնդրէի հոգայ այս բառի. մինչեւ իսկ գրքին վերջին 3-4 թղթերը տեսած չըլլալով՝ չգիտեմ թէ սխալներ սպըրդա՞ն են: Կը նկատեմ միայն որ Հանդէսի մէջ միայն գրուելիք երբայցեքերը՝ ոտանաւորի պէս սուղ սուղ գրուած էր:

Թաւրիդի ցուցակին(3) ցանկը կը պատրաստեմ. ձեռքիս տակ է. կ'ստանաք կարճ ժամանակէն. ընդհանուր տախտակը արդէն ձեր քովն է. եթէ կորուսուած է, կընամ նորէն անգամ մ'ալ պատրաստել. յատկապէս փոքր բան մը պիտի ըլլայ. դերմաներէն թարգմանութիւնն ալ կը պատրաստեմ, ինչպէս ըրած եմ Մանասարեանինը(4) եւ կ'ուղարկեմ: Կարծեմ այլ եւս չի մնար ուրիշ ընելիք բան:

Այս անգամ արտասպտութեանց ձեռագրիները ուղարկած չէիք, հակառակ սովորականին. եթէ պահած էք զանոնք, ինչպէս նաեւ իմ ցայտօր դրկած բալոր սրբագրակնի փայտիս (Թաւրիդի ձեռագրաց մասին) կը խնդրեմ որ բարեհաճիք ուղարկել ինձ:

Այժմ բուրոճիկն այլ խնդիր մը ունիմ առաջարկելու Ձեզ եւ կը յուսամ որ Ձեր կողմէն չպիտի զլանաք Ձեր աշակցութիւնը, որուն կարօտութիւն կ'ըզամ:

Գիտէք որ կողմած եմ «Արմատական բառարան»(5) մը Հայ լեզուի, ընդարձակ գործ մը, որ կը պարունակէ 2000 էջ: Այս աշխատութեան համար ինձիսմին կտակ մը կար, 2000 ռուբլի (բօօիկ Գ. Տիգրանեանի կտակը): Բընունութեան համար աշխատութիւնս ուղարկեցի իրենց (ճեմարանի(6) վարչութեան), որմէ զնաց Մոսկուա՝ Քալաթեանին եւ յետոյ Բեարսպուրի՝ Մասին:

Հատ կտակին տանք իրաւունք ունէին քննելու գործը: Երկուքն ալ քննեցին երկար, եւ խիստ նպատաստօր վկայութիւն տուին. Մատը ի մէջ այլոց գրած է. «Այսպիսի բնախիբ դիտական աշխատանք՝ ոչ միայն Հայոց, այլ ընդհանուր եւրոպական դիտական գրականութեան մէջ ալ գոյութիւն չունի»... Այս երկու ուսուցչակեաներու ներկայացուցած վկայութիւններուն վրայ ձեռնարանի վարչութիւնը անցեալ ամիս ինձ գրեց պաշտօնական թղթով՝ ձեռք Մանկավարժական Խորհուրդը աշխատութիւնս վնասատելով ինձ կը նշանակէ թէ. Տիգրանեանի 2000 ոտքի գումարը: Ուրի՛մն մըցանակը տարած եմ: Դժբախտաբար աշխատութիւնը անտիպ է եւ մըցանակը պիտի տրուի այն պարագային, երբ սպուրի: Կարո՞ղ է Վիեննայի Միֆթարեան տպարանը յանձն առնել տպագրութիւնը որուն համար կ'առաջարկեմ հետեւեալ պայմանները.

1. Ես պիտի վճարեմ տպարանին հազար ոտքի գումար մը. պիտի յանձնեմ իրեն՝ Հրատարակութեան վերաբերեալ ամէն իրաւունք. պիտի կատարեմ սրբագրութիւնը ձրիաբար. տպարանը իրաւունք պիտի ունենայ ուղածին շափ օրինակ տպելու եւ ուղած դնոյթ վաճառելու:

2. Հազար ոտքի գումարէն յետոյ ես տպարանին ոչ շահին եւ ոչ օգուտին մասնակից եմ. կը պահանջեմ միմիայն հինգ օրինակ տպուած գրքէն եւ ուրիշ որ եւ էյէ պահանջ չունիմ:

Վիեննայի Միտրանութեան մէջ գիտեմ որ Խմբագրութիւնը տարբեր եւ Տպարանական վարչութիւնը տարբեր մարմիններ են. Դուք իբր Խմբագիր կապ չունիք անշուշտ տպարանին հետ, բայց այնուամենայնիւ ես գրեցի Ձեզ՝ իբրեւ տպարանական գործին քաջամասնօք անձի մը եւ որուն բարեկամական զգացումները վայելելու պատիւն ունեցած եմ: Ուստի կը խնդրեմ որ ինչ որ կարելի է եւ պէտք է այս մասին, ընէք եւ բարեհաճէք արդիւնքը հաղորդել ինձ: Կանխաւ խորին շնորհակալութեամբ

եմ միւլտ

1908 Նոյ. 18
Ն. Նիշ.

Լ. ԱՃԱՌԵԱՆ

(Շար. 3)

- (1) Է՛կոյիքն Թոր քանիք Տիմոթէոս Կուզի Հանդեսաւարտութեան մէջ, նախ՝ «Հանդէս ամսօրեայ»-ում 1908, թ. 12, 1909, թ. 2, ապա՝ «տանիքն» (Վեզր. մատ. ք, Ե՛) 1909, թ. 2, և՛ Արեւիկայի «Տիմոթէոս Կուզի Հանդեսաւարտութեան մէջ» յօդուածից յետոյ, է՛լ 61-100, Հայաստանի Կրթութեան նախարարի կողմէն վերանայելու էլ կան, բայց Հեղինակի ոչ մի անուն:
- (2) Է՛կոյիքն Թոր քանիք Սորաբիտ Մնացորդացի մէջ, «Հանդէս ամսօրեայ», 1908: թ. 7, է՛լ 198-202, ապա՝ «տանիքն», Վեզր. մատ. ք, Ե՛, 38 է՛լ:
- (3) Է՛կոյիքն Կոյիքն Ժողովուրդի Գործը, տ՛ն Կամակ 6, Ժողովուրդագրութեան 34
- (4) Է՛կոյիքն 1, Ժողովուրդագրութեան 5:
- (5) Է՛կոյիքն արմատական քառասունը Կամակ 1ին տեղում տպակետից շքա ընծայեց Երևանի Համալսարանը, Հեղինակի ձեռագրով, 1928-1933, ըստ որում 6 Հատար տպակետի տիպ, Դրոշմ՝ Յանդիտած (փաստորէն յառաջարկ եւ լրացումներ), տպակիր: 1971-1978 թթ. Համալսարանը Դրոշմ տպակետի վրէժնով իր տեղում՝ ամբողջը տպակետից շքա հաստատով:
- (6) Այսինքն՝ Փետրեան Ժողովուրդ, է՛լ միւլտին, 1874-1917:

Գ. ՎԱՐՈՒԺԱՆԻ ԾՆՆՆԻԿԸՆ 100ԱՄԵԱԿԻ ՉԵՆՆԱՐԿԸ

Կիրակի, 20 Յունուար 1935ին, կէսօրէ առաջ, ՅՍ. Տէր Գեղարքունիքի Քաղաքապետի մէջ, Հանրաժողովին նշուեցաւ ձեր ձեռագրի բանաստեղծու- ներէն Գ. Վարուժանի ծննդեան 100ամեակը:

Կիրակի 20 Յունուարի ժողովրդային հանդի- սութեան նախօրէց Գ. Վարուժանի գործերուն եւ կենսոյն նուիրուած ջոշաւանդէս մը, պատ- րաստուած Արտաշէս Տէր Յայապետեանի հոգով: Յուշարարուած էին նահատակ բանաստեղծին շե- րքազգիքներն առաջին ազգաբնութիւններէն Նը- փոյններ, լոյս տեսած՝ Վեհապիկ, Պոլիս, Երու- սաղէմ, Փարիզ եւ այլուր: Կան՝ Գ. Վա- րուժանի նուիրուած գանազան հրատարակութիւն- ներ (ձեռագրութիւններ, ուսումնասիրութիւններ, յօդուածներ, Քարգանտութիւններ) եւ բանաս- տեղծին կենսոյն զանազան փուլերը ներկայացնող 20 լուսանկար, պատրաստուած՝ Քաթուլ Անիէ- անի Վեհապիկ:

Յորդիկեան հանդիսութիւնը սկսաւ «Հա- մազգային» Գ. Վարուժանի ծննդեան 100ամեակի յիշելու համար յանձնարարութիւնը բացման խօսքով, զոր արտասանեց Գեղարքունիքի Քաղաքապե- տի Վարուժանի զօրօրէն գործադրու- թիւնը՝ Գ. Վարուժանի զօրօրէն բանաստեղծութեան խմբային արտասանութեամբ, կատարողութեամբ՝ Վարուժանի Յանապետեանը: Գոյնէն առանցիկու- թեան արտասանուած խմբային, որմէ ետք, զաշ- քակի ընկերակցութեամբ Սահփան խմբիկներ, Գեղարքունիքի զօրօրէն Գ. Վարուժանի ՎՊ- նան շարքախմբային (երաժշտութիւն՝ Արաքէլ Թա- թուեանի) եւ Ա. Ահարոնեանի զինքն աշուղթը (ժապաւտ՝ Սահփան խմբիկներ):

Առաջին ընթացքը եղաւ բանաստեղծ եւ ար- ձակագիր Յ. Գեղարքունիքի ներկայացնելու համար Գ. Վարուժանի մարտը: Եղբարաբախտ բանաստեղծին կենսոյն ընթացքը հանգրուաններուն մասին խօսելով, Յ. Գեղարքունիքը շեշտը դրաւ իւրաքանչիւր հանգրուա- նի ունեցած ազդեցութեան՝ Վարուժանի մարտուն

մարտունակին, ազգային, ընկերային եւ համա- ժողովային տեսլականներուն վրայ, որոնք իրենց հարազատ եւ ինքնատիպ արտայայտութեանը զը- տան են Գ. Վարուժանի անդամագործութիւննե- լուն մէջ: Իրզնիկէն մինչեւ Պոլիս, Վեհապիկ, Կանս, Պոլիս եւ նահատակութիւն երկարող բա- նաստեղծին կենսոյն հանգրուանները ամենայն մանրամասնութեամբ որակը ընդգրած խառնեղանակ հանգրուաններուն փոխանցելով, քանակաւոր հա- տուաւ գեղարքունիքի ազգային ուղի սլուակները իր ճե- րարաւոր ազգակիցներու հարկելիք ջոշաւք առ- ասպան մարտերին բանաստեղծին կենսաբանու- ցը, որ եղաւ նաեւ փաստաբանները ջեղին հար- տութեան, ազամարտչային արժանիքներուն եւ մէկ խառնու իրարու տես ընդուն արժանիքին:

Յ. Գեղարքունիքի կոյսթին հարցը շարունակեցաւ գեղարքունիքային յայտարարին երկրորդ մասը: Խմբական արտասանութեամբ մեկնորանակեցաւ Գ. Վարուժանի ՎՊ-նան զերթուածը Դաշակոյի ընկերակցութեամբ Սահփան խմբիկներ, ժանէթ Իրանեան-Գոշարեանի մեկնորանակեց նահատակ բանաստեղծին զլուսանկարը (երաժշտութիւն՝ ժան Այվազեանի) եւ «Վարուժանի» (երա- ժշտութիւն՝ Հրաժարեանի Պարզեանի):

Երկրորդ բանախօսի էր երկրորդ զօրօրէն բանաս- տեղծ Յարութիւն Պարզեանը, որ ներկայացուց Վարուժանի գրառքը: Ան յուսարժանի տակ առ- սաւ Գ. Վարուժանի ամբողջական վաստակը՝ «Սարսուղներ» մինչեւ զերթուած երկրորդ եւ զլուսանկարը:

Յ. Գեղարքունիքի յայտարարի ծանօտացումը զերթու- պանութեան մինչեւ իրաւապետութիւն երկրորդ Վարուժանի գրառքն հարկելիքին վրայ, որ հար յիշապատարութեան մը ինքնուրոյն աշխարհագրա- կանցում եւ կենսափոխանակութեամբ հարաբա- րանի մը եւ Վարուժանեան զանազան կտակեց հայ բանաստեղծութեան՝ իրեն միշտ կատարելու- թեան մտող եւ մեծ թափանչուած էր այն բա- նաստեղծը, որ յաջողեցաւ զարնայ զմեր արդի շեղծարարութեան արժանու գեղարքունիքի յայտարար- նը, եւ միշտ կը մնայ յարող զազգիքը կը- տարին:

Այս հանդիսութիւնը վերջ գտաւ Վարուժանի զօրօրէն զերթուածին կենսոյն պատկերի վերանուած ներկայացումով:

«ԱՆԿԻՊՈՒՄ» ՆՈՒԻՐՈՒԱԾ Յ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆԻ

«Համազգայինի Գուրն Համուսի ժամանակագիր գրական լսնմանքում բնի կազմակերպած Վրոզներու Հեռ» Հանդիպումներու շարքին առաջինը նուիրուած էր լրանանայ բանաստեղծ Յուկոբ Մանուկեանի Հանդիպումը սեղի ունեցաւ Հինգշաբթի, 21 Փետրուար 1985, երկուշաբթի ժամը 8ին, ՎՄ. Ազիբեանն սրահին մէջ: Ներկայ եղան գրասենիքի, որտեղ եկած էին պահ մը լսնու լու բանաստեղծութեան ձայնը, այս պարագային՝ Յուկոբ Մանուկեանի քարերգութեան ընդմէջէն: Գրական լսնմանքում բնի տեսնող Հանդիպումը սեղի ունեցաւ կատարել նազ Տէր Մարգրեանն, որ Հանդիպումը սկսեցինք մը ներկայացուց բանաստեղծը, ապա Հրատիրից օրուան զեկուցարարը՝ Խրատարը ժամուրակին Վազգէն Էփրեմեանը, ներկայացնելու Համար Յ. Մանուկեանի բանաստեղծութիւնը:

Մեկնելով բանաստեղծին երկրորդ գործին՝ ՎՄրայական վաղորդակցութեան զերթողագրքէն, Վ. Էփրեմեանն կատարած էր լուրջ ստուծնասիրութիւն մը եւ ժամանակ Մանուկեանի ստեղծագործական աշխարհի ստորագրին եւ սնոր ներաշխարհի ոլորտներուն մէջ, ուր կը առաւայի բանաստեղծը:

Հետազոտողն էր Վ. Էփրեմեանի ընդունումը, թէ՛:

ՎՄր գրականութիւնը հարուստ էր զիցազմական զգացումներով, ինքնազիցազմաբարձրութիւններով, խրախուս ու բամբարտայայտութիւններով: Հակադարձաբար հարուստ էր նայնպէս նակարագրին հազմանոր, կեանքին զարնուած, վիրտուտ, ազգաստեղծ ու ընկնուած կերպարներու նկարագրութիւններով ու արտայայտութիւններով: Ունի միտք բանաստեղծներ, որ այդ ստեղծանքը սնունդ եղանքսի կը վերածննդ յանայ, առանց որիւէ առաջադրանքի:

ՎՄրականագրական անդադրող, այսինքն՝ ոգրերգութեան եւ զիցազմաբարձրութեան միջեւ գտնուող ամբողջութեան, հազուադարձ միայն լսնուած է մեր գրականութեան մէջ, մեր բանաստեղծներուն կողմէ: Իսկ բուն կեանքը հան կ'ապրարի, ոգրերգութեան թէ զիցազմաբարձրութեան երկուսն էլ համ կը կառարտի եւ առանց այս երկուսնին՝ երկուսն ալ սնամէջ կը հնչեն, ըսու զեկուցարարը եւ ժամանակի Յ. Մանուկեանի բանաստեղծութեան յատկանշները:— ՎՄրայական մթնոլորտ, խոսական-իմացական շրջագիծ եւ լեզուաշինարարութիւն:

Իր զեկուցարարութեան, Վ. Էփրեմեանն ըսու:

«Կեանքի զգիծն յատկանշով գործունէլ եւ միայն մարդ-բանաստեղծը կոսմ հակառակը ստեղծանքս բով բով կը բերէ տարտնուած իր

կտորները, այլանքս բոլոր իր ներքը եւ, մերթադրական հաստատութեան մը մէջ լիացած ու առաջադրած, ո՛չ թէ զիցազմային, ո՛չ թէ սարքագիծ, այլ այդ երկուսն էլ լիբ միջին մը մէջ վայելուլ իմքնազմաբարձրութեան կանգնած մարդ բանաստեղծը կը դառնայ:

«Մեր կարծիքով, Յուկոբ Մանուկեանի գործին մերթին շնչառութիւնը ա՛յս է: Բանաստեղծութիւն կարելի է միայն հո՛ն առ բանաստեղծութիւնը կամովին կը հրաժարի սարքագրութեան ու զիցազմաբարձրութեան սղոտմանին եւ կ'ընտրէ երկուսնի ուղին:

«Յուկոբ Մանուկեանի Վերջական վաղորդարձը այս մտայնութիւնով կը շնչէ: Առանձին բանաստեղծութիւններու թէ առաջը հատորի երկայնքին այս տարիքին կը կանգնային եւ միտմանով կը հողորդուին զերթողագրութեան բանաստեղծական մթնոլորտով մը ու կը մտայնի զիցազմային անգիմարելի հրապոյտին:

Վ. Էփրեմեանի զեկուցումն է, որ, ներկայիս փոփոխելով Յ. Մանուկեանն արտասանելով Հնարական նմանաբանին խորագրուել էր մեկ բանաստեղծութիւնը:

Ներկաները սեղիցազմային բանաստեղծութիւնը եւ իրենց եւս հաստատելին, թէ, իրօք, Յ. Մանուկեան զերթողագրութեան խորագրուելու բանաստեղծն է, ունի հոն եւ մաքուր լեզու, կը սիրէ լուրջ գործունէլ Հանդիպումներու եւ ալը բանարթի կը հիւն աշխարհ մը, որ զեկուցարարն է, երգային, մաքուր, զաղափարին պաշտամունքով թրթուս:

Մ. ՍԱՐԵԱՆԻ ԱՆՅԱՅՑ ՊԱՍՏԱՌՆԵՐԸ

Անցեալ տարեկներին, Մարտիրոս Մարտինի տուն-թանգարանին մէջ ցուցադրուած են մեծ նկարիչի ցարդ սննանքը եւ սեյալս գործերը, որտեղ հայ ժողովարդին վերադարձուցած է բոլոր սիրու ժամանակն մոռուացի Մարիո Մանուկեան Վա Կերեկեանի: 1927ին սկսեալ Կերեկեանի յատկանշի այցելած է Հայաստան եւ Մարտիրոս Մարտինի վերադարձու գործերը մեռ զգած է մեծ նկարիչն:

Մարտինի տուն-թանգարանին Մ. Կերեկեանի նուիրած է Վերականգնող Բնակարանները (1933), Քնարաւոր եկեղեցին եւ Արարաց (1945), ՎՄր յիսնամ Եղևտ (1939), ՎՄրուսը Քաղաքի նախնազատումը (1964), Հնարկս (1956) եւ ՎՄրարանն առաւանակ (1959) սնունդ ստեղծութիւնները: Ներկայացուած է նաեւ Մարտինի մեկ այլ գործը՝ Քնարական գիմանկարը, որ Քնարարանին նուիրած է Վերականգնող սննամային միտքով:

**Յ. ՇԻՐԱԶԻ ՆՈՒԻՐՈՒԱԾ
ՏՈՒՆ - ԹԱՆԳԱՐԱՆ**

Յովհաննէս Շիրազի ծննդեան 70ամեակին առիթով, որչափ է Լիֆինականի շրջանակները փոքրիկ վրայ գտնուող ուշադրու շիրազիներէն մէկը կոչել Յ. Շիրազի յուսատու-Յանգաւրան: Եփիմըրի նախագծային խումբը որդին իսկ աւարտած է առանձնատան վերակառուցման եւ վերակառուցման աշխատանքները:

Յուսատու-Յանգաւրանին մէջ տեղ պիտի գտնեն Շիրազի կեանքն ու գործունէութիւնը ներկայացնող նիւթեր, փաստաթուղթեր, զերգեր եւ այլ հրատարակութիւններ: Թանգարանը պիտի ունենայ նաեւ քանաստեղծութեան տուն, ուր պիտի ամփոփուին Շիրազի քանաստեղծութիւնները եւ իր քաներուն վրայ յորհուսան երգերը: Պիտի կազմակերպուին նաեւ յուշ-երկիրներ եւ քանաստեղծական ձեռնարկներ:

«ԱՅԱՍՏԱՆԻ ՔԱՐԵՐԸ»

Լիբանանցիներէ մէկը, Վերմեր Միլլերը հրատարակատուից լոյս ընծայած է «Այաստանի քարերը» անուն գիրք մը, որուն էջերուն մէջ յորտ ֆուլյոնի եւ Յոսի Ռասուֆի կը ներկայացնեն Լայաստանի կատարած իրենց համարքութիւնը եւ Լայաստանեան ապստամբութիւնները:

Գիրքը նկարագրուած է հիմնային կերպով եւ յուսածախի սակ կ'ուսնէ Լայաստանի տեղաւորն ու ներկայի:

**«ԱՅ ԳՐԱՂՆԵՐՈՒ ԳՈՐԾԵՐԸ»
ՕՏԱՐ ԼԵԶՈՒՆԵՐՈՎ**

Մոսկուայի Վճռադատական գրոյք կեդրոնական հրատարակչատունը մեծ ապագանակով (200 Լազար արիւնի) եւ սուսերէնով լոյս ընծայած է Սոսիֆան Ջորճանի «Այաց յերոցս եւ Վայ թաղաւորս» պատմավէպերը: Միեւնոյն ստանձնող յորդանանին Մոյսուխո զաղագրին մէջ թարգմանուած է ՎՄԻ կեանքի պատմութիւնը վիպակը:

Այս տարեշրջանին, Կորհրդային Միութեան ընթացողները առիթը ունեցան կարգալու հայ գրագէտներու գանձանք գործերը, ինչպէ՛ս՝ Խաչիկ Դաշակեանի «Մեծագործների կոմիքս», Աղաւթի «Շիրակից», Սերո Կանգազեանի «Թագուհին եւ յոյսը» եւ միլիոն ու երիտասարդ սերունդներու գրողներին պատմութիւններ, հրատարակչատան կան գործեր, վիպակներ, եւ այլն: Օտարազգի բազմաթիւ ժողովուրդներ վեր-

ջերս աւելի յանախակի կերպով սկսած են եւսնաթաղ հայ գրողներու թնորդ գործերուն: Այսպէս, Յեկտորովազիոյ, Պուլիպիոյ, Լուսարիոյ եւ Լեւոստանի մէջ թարգմանուած են Լաւրի Մարիտանի, Մուշեղ Գալլոյանի, Վարդգէս Պետրոսեանի, Աղաւթ Այվազեանի եւ այլ գրողներու գործերէն թնորդ նմոյշներ:

**ՊԱՏԿԵՐԱԳԻՐՔ՝
ՆԱՐԻՉ ԸԱՎՈՐՈՒՐԱԿԵԱՆԻ
ՄԱՍԻՆ**

Մոսկովեան Վեդրոնական հրատարակչութիւնը լոյս ընծայած է զուեւոր պատկերազարդ մը, նուիրուած՝ Խ. Լայաստանի ամենէն երիտասարդ սերունդի կերպարներին Վարո Շամուրազեանի (1940-1977) ստեղծագործութեանց: Նկարը զուգացած էր արկանի մը:

Պատկերազարդին հեղինակն է արուեստագէտ Վիկտոր Մարտինով, որ շեշտը կը դնէ ա՛յն խրոչութեան վրայ, թէ Շամուրազեանի կատաները սկիզբէն իսկ արդէն կը վիպէին տնոր վարպետութեան մասին, կը յանդիմանէին կերպարային երանգներու խոր մաշրութեամբ եւ անհեղձութեամբ: Ըստ Մարտինովի՝ զեղանակիքը միջին հարիւրամաս վախճան մը չունենար, զատուարդ պիտի դառնար Լայաստանի վրէժի տառիակալը վարպետներէն մէկը:

Վարո Շամուրազեան իր մտնազխտական կրթութիւնը սուսած է Մոսկուայի Բարձրագիւն զեղարուեստական արդիւնաբերական հիմնադրէն մէջ, որմէ շրջանաւորը ըլլաւ հոգ աշխատած է Երեւանի մէջ: Սոր մասին զոմիտով խոսած են մեծ վարպետներ, ինչպէ՛ս՝ Մարտիրոս Սարեան ու Երուանդ Պոյար: Երեսուսարը հեղինակին բնակարանին ու գիմնակարանը, որոնք ցուցադրուած են խորհրդային եւ արաստանեան ցուցանակներու մէջ, թարգմարէն դատուած են արուեստի շրջանակներու եւ արուեստագէտ կազմաւոր ուղեւորներու կողմէ:

**«ՄԵՆՔ ԵՆՔ, ՄԵՐ ԱՄՐԵՐԸ»
ՈՒՔՐԱՆԵՐԷՆՈՎ**

Այս տարեշրջանին, սերաներէն պիտի թարգմանուին Լայլիէի արձակագիր Լրուս Մարիտանի կարգ մը թնորդ գործերը, որոնց պիտի ամփոփուին «Մեմէ Եմէ, մեր սարերը խաղաղքը կրող հատորի մը մէջ: Հատորը լոյս պիտի տանէ անդապան Վիկտոր զեղարուեստական գրականութեան հրատարակչատանէն:

ՊԵՏԻՆԻՆԻ, մեր աստիճանը անուկ հատրին կողմից՝ զերբին մէջ տեղ պիտի գտնեն նաև հայրենի հանրանեօթ արժուէրներն յաւազոյն վերաբերեալ ու պատմութեանը: ՎԵՍԻՆԻՆԻ, մեր աստիճանը լոյս պիտի տեսնէ 50 հազար տպագրութեամբ:

ՀԻՆ ԿՈՅՈՂՆԵՐԸ

ԿԸ ՎԵՐԱԿԱՌՈՒՑՈՒՄ

Միջնադարեան Հայաստանի մշակութային եւ կրթական կեդրոններն մէկը հանդիսացող Տաթևուհի վանքին մէջ աւարտած են Ս. Գրիգոր Լուսավորչի եկեղեցւոյ վերակառուցման աշխատանքները: Կրթողը շինուած է 848 թուականին եւ վերակառուցուած՝ 1205ին, մասնակցորդ, փրիտոփայ եւ միջնակց աշխարհի պատմիչ Մտեփանոս Օրբէլեանի կողմէ:

Վերին 7-8 ստրիկերուն մէջ այս երկրորդ եկեղեցին է, որ կը վերակառուցուի: Վերայինուած է սաճարին հիւսիսային մասին մէջ գտնուող եւ 1063ին հիմնադրուած երկրորդ եկեղեցի-գամբարանը: Նոր վերակառուցուած եկեղեցին չէր զանազ գլխաւոր սաճարին հարմարեալ պատին կից: Տարտաբաղկուող երամարան է՝ եկեղեցին գմբէթաւորեալ: Երազէրէն՝ պանելու համար սաճարին կիցը:

Արդէն վերակառուցուած են՝ աղբիւր-յուզարանայն, գարատուէրը, սեղանատուէրը, վանականներու գրադարանը եւ յարակից այլ մասեր: Քանի որ միջնադարի սկսած է նաև հայկական դասական ճարտարապետութեան նմանակներն Սուրբ Պատարագոս գլխաւոր սաճարի վերակառուցուիլ:

ՆՈՒՐԵՆԱՑԻՄ՝ ՎՐԱՏԵՐԷՆՈՎ

Հրատարակելով ՎՐԱՏԵՐԷՆՈՎԻ Հրատարակչատունը վրացերէնով լոյս ընծայած է Մովսէս Խորենացիի ՎՐԱՏԵՐԷՆՈՎԻ Պատմութիւնը, զոր հրատարակելու Քարտեզեան է Աւետիսեանը Արարացիին: Խորենացիի ՎՐԱՏԵՐԷՆՈՎԻ Պատմութիւնը մեն չըտալով կը վայելի վրացի՝ Ժողովուրդներու եւ պատմաբաններու մօտ: Տեղին է նշել, որ վրացիները նախապէս նաեօթ եղած են այս գործին, որովհետև մօտիկ անցեալին վրացերէնով որոշ հատուածներ լոյս տեսած են վրացական մամուլին մէջ:

Յ. ԹՈՒՄԱՆԵԱՆԻ «ԱՆՈՅՇ» ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԵԱՆ ՀԵՏՔԵՐՈՎ

Ամենայն հայոց բանաստեղծ Յ. Թումանեանի «ԱՆՈՅՇ» բանաստեղծութիւնը կը շարունակէ մաշկ հայ զասական բանաստեղծութեան անկրկնելի արիւնակներն մէկը՝ իբրև ներշնչուած անոպա աղբիւր:

Մեկնելով այս իրողութենէն, պատկերափրոսային ժապուէններու ձերբանջ ընկերութիւնը զիտ վերջերս պատկերաւանած եւ պատաստ բարձրացուցած է «ԱՆՈՅՇ» բանաստեղծութեան երկու մասերի բաղկացած շարժապատկերը:

«Սովետական Հայաստան» ամսաթիւթիւն հոս մամուլին (Հոկտեմբեր 1983), շարժապատկերային նախագիծի հեղինակներն են Մ. Վարժապետեան եւ Ա. Յովհաննիսեան: Գլխաւոր դերերը վերջոյնս են կիտաւարու դերասաններ Սաթենիկ Սահակեանց, Արա Մանուկեան, Վիլէն Տալաշեան եւ ուրիշներ:

Հանգիստանսին վրայ մեզ պատգարուիւն կը ձղեն յատկապէս Գուհար Գապարեանի (Անուշ), Տիգրան Լևոնեանի (Արար) եւ Արշալույս Կարապետեանի (Մոսթ) մայրերով արժանազարուած մանկները:

ՆԱԵՒ՝ «ՄԻ ԿԱՌԻՆ ՄԵՂՐ»Ի ՀԵՏՔԵՐՈՎ

Պատկերափրոսային ժապուէններու Այմա Աթայի Համաժողովներական փառատօնին իրենց մանակցութիւնը բերած են նաև Հայաստանի արուեստագէտները:

Վերջինս ըստի մրցումին Հայաստան մանակցած է երկու ժապուէններով: Առաջինը Յ. Թումանեանի «ՄԻ ԿԱՌԻՆ ՄԵՂՐ» գործի բեմականացումն է, Լ. Մալեանի ջանքերով եւ Վաչֆիմ ժապուէնի ընկերութեան արտադրութեամբ: Իսկ երկրորդը՝ Վարժապետեանի ժապուէն-ներկայացումը, ներկայացուած՝ ընթացիկ Ա. Հայրապետեանի կողմէ: Այս ժապուէնը արտադրուած է պատկերափրոսային ժապուէններու ձերբանջ ընկերութեան մէջ:

Վանքաբարեան ժապուէններու մրցումին ներկայացուած է Ռ. Սարգսեանի «ՄԻ ՄԻ ԿԱՌ» աշխատանքը: Իբրև երաժշտական ժապուէն՝ ներկայացուած է Ա. Քաջարեանի «ԷՆՍԻՄԵ» ժապուէնը: Իսկ իբրև մանակցական ժապուէն՝ Լ. Հարժեղեանի «ՄՐԵՆՈՅ» երկը:

ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆ

Միացնելով ծննդեան 100ամեակը նահատակութեան 70ամեակին, Վարուժան յառաջիկայ Ապրիլի էր համարը ամբողջութեամբ պիտի նուիրէ հեթանոս գութին, խորհրդանշական էր անձնաւորութեան ընդմէջէն մեր լուս յարգանքը ընծայելով նաև նահատակակէց էր ընկերներուն:

Դանիէլ Վարուժանի նուիրուած «Բացկնձի բացումիկին մէջ» մեայուն աշխատակիցնէն բուն զրուցեանց կողքին՝ Խմբագրութիւնն պատրաստած է տարբեր ընդգուշակներէ վերջուած մանրամասնութիւններ, ուր ընթերցողը ստիժը պիտի ունենայ աննկղու մեծ բանաստեղծին անմին ու գործին յանկանչական կողմերուն վարքի ամբողջութիւնը:

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱՆ

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱՆ

ՅՐԱՆՑ ՎԵՐՅԷԼ

ՄՈՒՍԱ ՏԱՂԻ ԲԱՌԱՍՈՒՆ ՕՐԵՐԸ

— Հատոր Ա. —

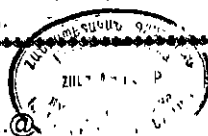
- Ամբիլիաս, 1984, 347 էջ, բարձրորակ տպագրութիւն:

— Հատոր Բ. —

- Ամբիլիաս, 1984, 267 էջ, բարձրորակ տպագրութիւն:

(Թարգմանեց՝ ՏՈՔԹ. Բ. ՓԱՓԱՋԵԱՆ)

ԼԻՒԱՆՆ

Հատվածաճառ 12 Լ. Ռ.
Տարեկան բաժնեգին 125 Լ. Ռ.

ՍՈՒՐԻՒԱ
Հատվածաճառ 15 Ս. Ռ.

ԱՐՏԱՍԱՀԱՄԱՆ
Տարեկան բաժնեգին 40 Ամերիկեան տպար

بَاكِينُ
مجلة شهرية ، ادبية وفنية علمية
المدير المسؤول
السيد ارتين كارنيك قرانجيان
PAKINE
REVUE MENSUELLE
LITTÉRAIRE & ARTISTIQUE
Propriétaire
Dr. A. KAZANDJIAN
•
Բ Ա Գ Ի Ն
ԱՄԱՍԳԻՐ
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ
ԵՒ ԱՐՈՒԹՅՈՒՆԻ
Խմբագիր
ԳՕՂՈՍ ՄՆԱԳԵԱՆ
Խմբագրության անդամներ
ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԳԵՐԳՐԵԱՆ
ՍԱՐԳԻՍ ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ
Վարչական գլխավորատն
Ս. ՏԵՐ ԽԱՉԱՏՈՒԹԵԱՆ
B. P. 11 - 8404 - Beyrouth - LIBAN
Tel. 296898